

Ж 14595

1998. 4.

Ки

Національна академія наук України
Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського
Науково-теоретичний та практичний журнал

№4 1998

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

LIBRARY NEWS

Київська Русь із ядром її просвітництва - бібліотекою Ярослава Мудрого, заснованою 960 років тому, - це велична історія, гідна європейської нації. Могутність країни київський князь прозорливо вбачав в інтелекті суспільства. Книга й держава - невіддільні одне від одного поняття. Тож ставлення державних керівників, політиків до книги, до Бібліотеки, до її справи - відбиття відношення до країни, її сьогоденного й майбутнього, до її народу. Це колись твердо усвідомив київський князь Ярослав, який не випадково отримав у народі приставку до свого імені - Мудрий.

Ярослав Мудрий. Зі старовинної гравюри

14 травня 1998 р. Президент України Леонід Кучма відвідав Національну бібліотеку України імені В.І.Вернадського. Глава держави передав керівництву НБУВ архіви КДБ щодо першого президента України, видатного українського вченого, громадського і суспільного діяча Михайла Грушевського.

Як повідомив «Інтерфакс-Україна», Л.Кучма висловив надію, що підписаний ним Указ про святкування Дня бібліотек приверне увагу громадськості до цих закладів культури.

Президент України доручив віце-прем'єр-міністру України Валерію Смолію забезпечити перевидання Пересопницького євангелія, яке зберігається у фондах НБУВ.

Фото О.Клименка, В.Соловійова та О.Петренка

Президент України Л.Кучма під час відвідин Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського

Генеральний директор НБУВ, академік О.С.Онищенко, президент НАН України, академік Б.Є. Патон, віце-президент НАН України, академік П.П.Толочко, головний учений секретар Президії НАН України, академік НАН України А.П.Шпак, заввідділом ДБО НБУВ, к.і.н. Т.В.Добко

Факти наукового життя. Хроніка подій

Оглядову екскурсію проводить директор НБУВ, академік О.С.Онищенко

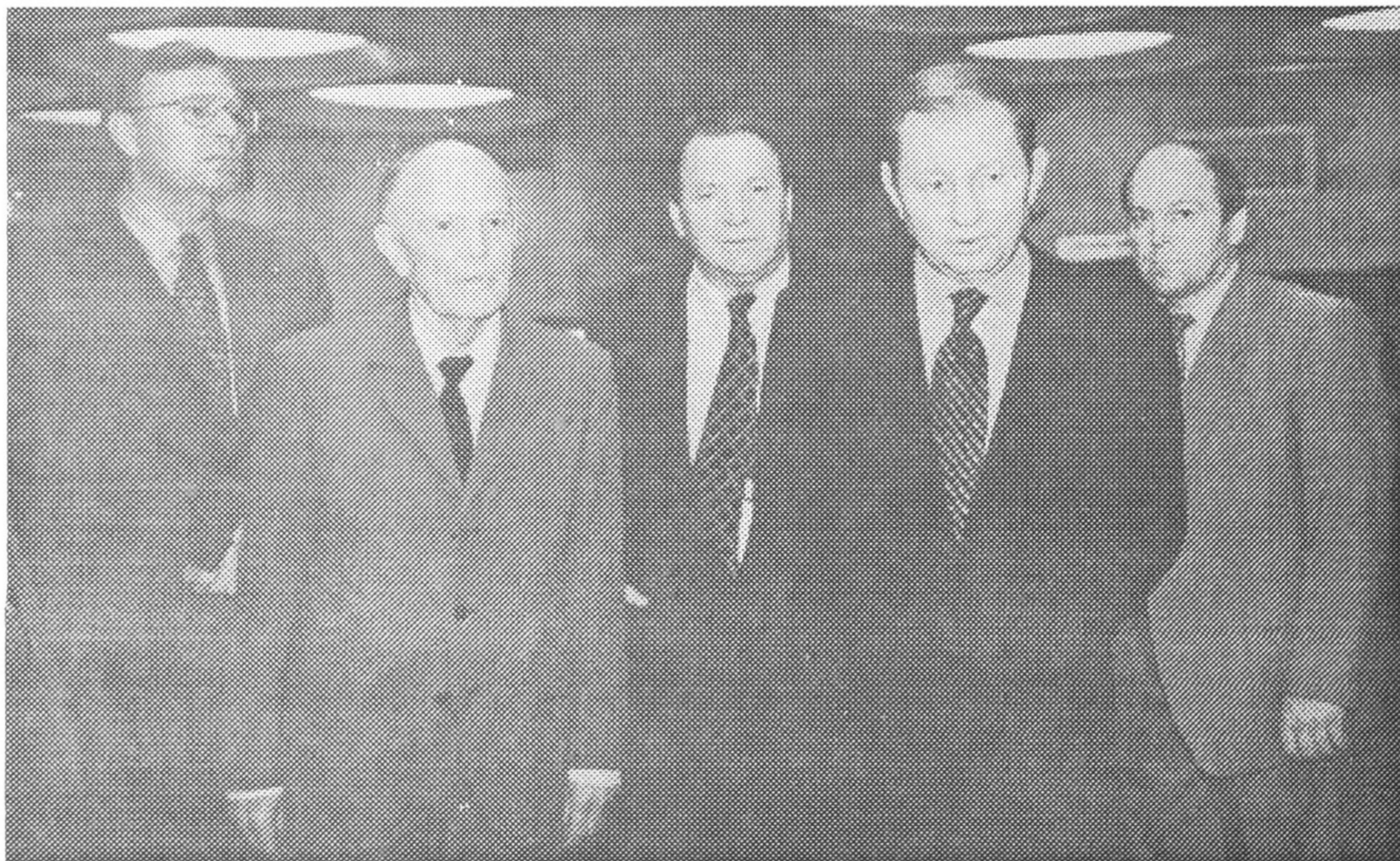

Ознайомлення з рідкісними й цінними виданнями з фондів бібліотеки

Факти наукового життя. Хроніка подій

У залі Internet

Під час огляду виставки «Національна академія наук і державотворення в Україні»

У К А З

ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Про встановлення Всеукраїнського дня бібліотек

Враховуючи великий внесок бібліотек України у розвиток вітчизняної освіти, науки і культури, необхідність дальшого підвищення їх ролі у житті суспільства та підтримуючи ініціативу бібліотечної громадськості, **п о с т а н о в л я ю :**

1. Установити Всеукраїнський день бібліотек і відзначати його щорічно 30 вересня.

2. Центральним органам виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській і Севастопольській міським державним адміністраціям забезпечити проведення у рамках Всеукраїнського дня бібліотек заходів, спрямованих на підвищення ролі книги у суспільно-політичному та історико-культурному житті населення України, а також на вирішення проблем щодо розвитку бібліотечної справи.

Президент України

Л.КУЧМА

м.Київ
14 травня 1998 року
№ 471/98

БІБЛІОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний та практичний журнал.
Заснований у 1993 році.

LIBRARY NEWS

Scientific and theoretical applied journal.
Founded in 1993.

Головний редактор -
академік НАН України О.ОНИЩЕНКО

Редакційна колегія

Г.Боряк, А.Бровкін, Л.Дубровіна, Я.Ісаєвич, Л.Костенко, Л.Крушельницька, В.Омельчук, Р.Павленко, Т.Павлуша, Л.Петрова, В.Попроцька (заст. головного редактора), Т.Прокошева, Н.Солонська (заст. головного редактора), В.Китастий (Посольство США в Україні), Майкл Берд (директор Британської Ради), Мілена Клімова (директор Народної бібліотеки в Празі, Чехія), Ханна-Лора Гоншіор (Державна бібліотека, Мюнхен, Німеччина), Ханна Ласкаржевська (Бібліотека Народова, Варшава, Польща).

Редактор Л.Сушко. Коректор В.Семенюк. Художньо-технічний редактор Г.Конєв. Комп'ютерна верстка Л.Клімова, Т.Павлюк.
Комп'ютерний набір Т.Павлюк, Л.Клімова. Фотограф О.Шолудько. Переклад іноземними мовами Т.Арсенко, М.Воробей, Р.Кириченко, Н.Яремчук.

Засновники - Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського та Національна академія наук України
Адреса редакції - 252039, Україна, Київ-39, пр-т 40-річчя Жовтня, 3. НБУВ, тел. 267-48-62. National Library of Ukraine after V.Vernadsky, Kyiv-39,
pr. 40-tychja Zhovtnja, 3.

Свідоцтво про державну реєстрацію № 189. Переддлатний індекс 74049. Друкарня Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського
© Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського

Редакція залишає за собою право виправляти мову і скорочувати статті. Редколегія та редакція можуть не поділяти думок, висловлених авторами статей. У разі передруку посилання на «Бібліотечний вісник» обов'язкове. Відхилені редколегією матеріали не рецензуються і не повертаються.

Цей і наступні номери журналу «Бібліотечний вісник» виконуються на обладнанні,
придбаному коштом Міжнародного фонду «Відродження»

З м і с т

Документальні комунікації та інформаційні технології

- 9 Швецова-Водка Г. Про обсяг поняття «книга» в документознавстві

Загальні проблеми бібліотечної справи

- 12 Пашкова В. Теоретико-методологічний аналіз діяльності професійних бібліотечних об'єднань (за поглядами фахівців)

- 18 Тараманова К. Бібліотека - громадськість (роль місцевої періодичної преси в забезпеченні комунікаційної взаємодії)
До 1000-річчя літописання і книжкової справи в Україні

- 21 Бондар Н. Острозькі видання у колекції кирилических видань НБУВ

До 80-річчя НБУВ

- 30 Слободяник М. До історії діяльності Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки Української Держави

- 35 Солонська Н. Всенародна бібліотека України у фаховій періодичній 20-30-х років

Ювілеї бібліотек

- 41 Колесникова Н., Кузнецова Л. Бібліотеці Кримського республіканського краєзнавчого музею - 125 років

Виставки

- 43 Фоменко Д. Прижиттєвий портрет у гравюрі (XVII - перша пол. XIX ст.)

Книгознавство

- 48 Маліновська Н. З історії розповсюдження української книги в Одесі

- 51 Дениско Л. Духовні журнали в Україні XIX - поч. XX ст. як відбиття розвитку та поширення православ'я

Рецензії

- 54 Лучик В. В.А.Широков. Інформаційна теорія лексикографічних систем

Факти наукового життя. Хроніка подій

- 55 Марченко Н. Архівна та бібліотечна справи в Україні доби визвольних змагань (1917-1921)

- 56 Ярошенко Т. Книжкова колекція Марти Богачевської-Хомяк у Києві

C o n t e n t

Documental communications and informational technologies

- 9 Shvetsova-Vodka G. About the «book» conception in documentary science

General problems of the library business

- 12 Pashkova V. Theoretical and methodological analysis of the professional library associations' activity

- 18 Taramanova K. Library - society (the role of the local periodical press in the communicational cooperation security)
To Millennium of Chronicle and Bibliology in Ukraine

- 21 Bondar N. Ostroh editions in the collection of the NLUV
To the 80-th Anniversary of NLUV

- 30 Slobodyanyk M. To the history of Temporary Committee's activity for the foundation of National Library of Ukraine

- 35 Solons'ka N. The National Library of Ukraine - the professional periodicals of 20-30 ies.

Libraries' Anniversaries

- 41 Kolesnikova N., Kuznecova L. Crimean Library of republican museum of regional ethnography is 125

Exhibitions

- 43 Fomenko D. The vital portrait in the engraving (XVII - the first half of XIX cent.)

Bibliology

- 48 Malynov'ska N. From the history of the Ukrainian book dissemination in Odessa

- 51 Denysko L. The Ukrainian Christian spiritual journals of XIX - beg. XX cent.

Reviews

- 54 Luchyk V. Shyrokov V.A. Information theory of lexicographical systems

Facts of the scientific life. Events' chronicle

- 55 Marchenko N. Scientific and library business in Ukraine during the liberation competitions (1917-1921)

- 56 Yaroshenko T. Marta Bogachevska-Chomyak's book collection in Kiev

I n h a l t

- Dokumentarische Kommunikation und Informationstechnologien*
- 9 **Schwezowa-Wodka H.** Über den Umfang des Begriffes «Das Buch» in dem Dokumentarwesen
Allgemeine Problemen des Bibliothekswesens
- 12 **Paschkowa W.** Theoretisch-methodologische Analyse der Tätigkeit der professionellen bibliothekarischen Vereinigungen (nach der Meinung der Fachleuten)
- 18 **Taramanowa K.** Bibliothek-Öffentlichkeit: Die Rolle der Lokalperiodika in der Versorgung der Kommunikationswechselwirkung
Zum tausendjährigen Jubiläum des Chronikschreibens und Buchwesens in der Ukraine
- 21 **Bondar N.** Die Ausgabe aus Ostrog in der kyrilischen Sammlung der Wernadsky-Nationalbibliothek der Ukraine
Zum 80. Jahrestag der Wernadsky-Nationalbibliothek der Ukraine
- 30 **Slobodjanyk M.** Zur Geschichte der Tätigkeit des Provisorischen Komitee für die Gründung des Ukrainisches Staates
- 35 **Solonska N.** Allgemeine Volksbibliothek der Ukraine in der Fachperiodika der 20-30 Jahren der XX Jh.
Bibliotheksjubiläen
- 41 **Kolesnykowa N., Kusnezowa L.** Die Bibliothek des Krimer republikanischen heimatkundlichen Museums - 125 Jahre alt
- Ausstellungen*
- 43 **Fomenko D.** Das zeitgenössische Porträt in der Gravüre (XVII-erste Hälfte des. XIX Jh.)
Bücherkunde
- 48 **Malynowska N.** Aus der Geschichte der Verbreitung des ukrainischer Buches in Odesa
- 51 **Denysko L.** Die geistigen Zeitschriften in der Ukraine (XIX - Anfang der XX Jh.) als Widerspiegelung der Entwicklung und der Verbreitung der orthodoxen Religion
Rezensionen
- 54 **Lutschyk W.** Schyrokow W.A. Informationelle Theorie der lexigographischen Systemen
Aus dem wissenschaftlichen Leben. Chronik der Ereignisse
- 55 **Martschenko N.** Archiv - und Bibliothekswesen der Ukraine in der Zeit der Freiheitsbewegung (1917-1921)
- 56 **Jaroschenko T.** Die Büchersammlung von Marta Bohatschewska-Chomjak in Kiew

S o m m a i r e

- Communications documentaires et technologies informatiques*
- 9 **Chvetsova-Vodka G.** De l'extension de la notion de «livre» dans la science de la documentation
Les problèmes généraux de la bibliothéconomie
- 12 **Pachkova V.** L'analyse théorique et méthodologique de l'activité des associations professionnelles de bibliothécaires (du point de vue des professionnels)
- 18 **Taramanova K.** Le rôle de la presse périodique locale à l'effet d'assurer l'interaction au plan de la communication «Bibliothèque - public»
Le millénaire des annales et la science des livres en Ukraine
- 21 **Bondar N.** Les éditions d'Ostrog dans les collections de livres en caractères cyrilliques de la BNVU
A l'occasion du 80e anniversaire de la BNVU
- 30 **Slobodjanyk M.** Contribution à l'histoire des activités du Comité provisoire pour la fondation de la Bibliothèque Nationale de l'Etat ukrainien
- 35 **Solonska N.** La Bibliothèque publique d'Ukraine dans les périodiques spécialisés des années 20 et 30 du XXe siècle
- Anniversaires des bibliothèques*
- 41 **Kolesnykova N., Kouznetsova L.** A l'occasion du 125e anniversaire de la Bibliothèque du musée régional républicain de Crimée
Expositions
- 43 **Fomenko D.** Le portrait gravé du vivant du modèle (XVIIe siècle-première moitié du XIXe siècle)
Bibliologie
- 48 **Malynowska N.** De l'histoire de la diffusion du livre ukrainien à Odessa
- 51 **Denysko L.** Les revues religieuses ukrainiennes du XIXe et du début du XXe siècle en tant que reflet du développement et de la propagation de l'orthodoxie
Comptes rendus
- 54 **Loutchyk V.** V.A. Chyrov La théorie informatique des systèmes lexicographiques
Faits de la vie scientifique. Chronique des événements
- 55 **Martchenko N.** La science des archives et la bibliothéconomie en Ukraine dans les années du mouvement de libération (1917-1921)
- 56 **Iarochenko T.** La collection de livres de Marta Bogatchevska-Khomiak à Kyïv

S u m m a r y

Shvetsova-Vodka Galyna. About the conception «book» in documentary science.

The development of documentary and introduction to the terminology of bibliography and library science the conception «document», evoke the problem of «book» usage.

The article touches upon the «book» conception.

Pashkova Valentyna. Theoretical and methodological analysis of the professional library associations' activity (professional approach).

Professional associations in any field of activity are the International form of unity and consolidation of all interested persons.

Associations of librarians are functioning in different countries of the world above century. 76 International and 511 national library, information and archive associations worked in 1990.

An actual scientific and practical task is to realize the idea of main functions and directions of the library associations (LA) functioning, to investigate and to adopt the progressive experience of its' activity, taking into consideration needs and peculiarities of Ukraine. This task realization will promote the improvement of native library business in our country, the competence of librarians and improvement of library and information service of citizens.

Taramanova Karolina. Library - society: the role of the local periodical press in the communicational cooperation security.

Periodical editions of the last century had a positive importance in the formation of close connections between libraries and the public. The articles about library problems are distinguished by publicistic passion and objectivity.

The regional periodical editions promoted the high image of the library, especially public, in the cultural life of Ukraine.

Bondar Nataliya. Ostroh editions in the collection of the NLUV editions.

Foundation and development of native bookprinting is closely connected with printing house, which functioned in Ostrog on the border of XVI-XVII cent. It was founded by prominent Ukrainian political and cultural worker - prince Vasyl Kostyantyn Ostrozky

(1526-1608), and was situated in his estate. A school worked there too? the so called Ostroh Academy which is the first native educational institution of higher rate. The literary, scientific and editorial center formed there and the most educated figures were assembled around it.

Ostroh editions are the pride of any library. The article touches upon its' collection in the NLUV.

Slobodyanyk Mykhailo. To the history of Temporary Committee's activity for the foundation of National Library of Ukraine.

This article touches upon the main directions and results of the Temporary Committee's activity for the foundation of National Library of Ukraine - the collective of like-minded persons, scientists and culture workers.

Solons'ka Nataliya. The National Library of Ukraine - the professional periodicals of 20-30 ies.

The foundation of National Library of Ukraine is considered as the fact of historical importance. About the realization of this fact by the contemporaries, we can judge from the press relation to them, particularly, professional, which is an informational mirror of any society.

Malynovs'ka Natalia. From the history of the Ukrainian book dissemination in Odessa.

The analysis of Ukrainian books legacy is impossible without it's study in separate regions, cities, villages.

In author's opinion it's better to begin this work from the collective description and the registration of the works collection and separate funds'. Odessa's libraries work in that direction. The most important work is to find the bibliography description of existing book collections in the funds of former Ukrainian State Library by T. Shevchenko in Odessa, which are keeping in the funds of Odessa State Scientific Library by M. Gorky, the Scientific Library of Odessa State University by I. Mechnikov, Odessa regional archives. These investigations are the contribution of the south of Ukraine in general business - the formation of Ukrainian national bibliography repertoire.

Denysko Ludmyla. The Ukrainian Christian spiritual journals of XIX-XX cent.

The interest to the spiritual journals in Ukraine increased in XIX-XX century. The publications promoted the people's educational level increase, had an influence of the church schools, extended the medicine and the economic knowledge among the simple sections of the population.

The article touches upon the activity of «Voskresnoie Chtenie», «The Works of Kiev Spiritual Academy», «Kiev Eparchial News», «Russian Inoka», «The Guidance for the Village Priests».

Inhalt

Schwezowa-Wodka Halyna. Über den Umfang des Begriffes «Das Buch» in dem Dokumentarwesen.

Mit der Entwicklung des Dokumentarwesens und der Einführung in das Terminusystem des Bibliothekswesens und Bibliographie des Begriffes «Dokument» steht in Frage, ob es Termin «das Buch» verwendbar bleibt, wenn ja, dann mit welcher Bedeutung. Es steht auch in Frage des Artikels mit welchem Umfang des Begriffes?

Paschkowa Walentyna. Theoretisch-methodologische Analyse der Tätigkeit der professionellen bibliothekarischen Vereinigungen (nach der Meinung der Fachleuten).

Die professionelle Vereinigungen sind auf jedem Gebiet international anerkanntes Form der Einigkeit und der Konsolidierung der interessierten Personen.

Die Assoziationen der Bibliothekaren funktionieren schon mehr als ein Jahrhundert in den verschiedenen Länder der Welt. Im Jahre 1990 fungierten 76 internationalen und 511 nationalen bibliothekarischen, informationellen und Archiv-Vereinigungen. Es ist für die Ukraine auch wichtig die Erfahrung der Tätigkeit solcher Vereinigungen zu erlernen, das Bibliothekswesen in unserem Land und bibliothekarisch-informationelle Bedienung der Bürger zu verbessern.

Taramanowa Karolina. Bibliothek-Öffentlichkeit: Die Rolle des Lokalperiodikas in der Versorgung der Kommunikationswechselwirkung.

Das Periodika des vergangenen Jahrhunderts hat eine positive Rolle in der Herausbildung der engen Beziehungen der Bibliotheken gespielt. Den Artikel mit bibliothekarischen Problemen sind publizistische Vorliebe, Objektivität und Aktivität eigen.

Und gerade die lokale Periodikausgaben haben am Ende des voriges Jahrhunderts dem Image der öffentlichen Bibliothek im Kulturleben der Ukraine beigetragen.

Bondar Natalija. Die Ausgabe aus Ostrog in der kyrillischen Sammlung der Wernadsky-Nationalbibliothek der Ukraine.

Die Herausbildung und Entwicklung des ukrainischen Buchdruckes ist eng mit der Druckerei, die an der Grenze der XVI-XVII Jh. in Ostrog gearbeitet hatte. Diese Druckerei wurde von dem bekannten ukrainischen politischen und kulturellen Staatsmann, dem Fürst Wasyl Kostjantyn Ostroger (1526-1608) organisiert und befand sich in seinem

Vermögen. Ebenda unter dem Fürstenpatronat funktionierte auch die Schule-Ostroger Akademie, die erste ukrainische Hochschule, wo die gebildeten Persönlichkeiten dieser Zeit wirkten. Die Ausgabe aus Ostrog ist ein Stolz jeder Bibliothek. In diesem Artikel handelt sich um die Büchersammlung der Ostroger Bücher in der Wernadsky-Nationalbibliothek der Ukraine.

Slobodjanyk Mychajlo. Zur Geschichte der Tätigkeit des Provisorischen Komitee für die Gründung des Ukrainisches Staates.

In diesem Artikel werden die Hauptrichtungen und Resultaten der Tätigkeit des Provisorischen Komitee für die Gründung der Nationalbibliothek des Ukrainischen Staates eines Kollektivs der Gesinnungsgenossen, der hochgeehrten Wissenschaftler und Persönlichkeiten der Kultur betrachten.

Solonska Natalija. Allgemeine Volksbibliothek der Ukraine in der Fachperiodika der 20-30 Jahren der XX Jh.

Die Gründung der Allgemeinen Volksbibliothek der Ukraine schätzen wir heute als Fakt der historischen Bedeutung. Wie haben das die Zeitgenossen aufgeklärt, können wir in der Presse über die Beziehungen zwischen den Autoren und der Presse, als informationeller Spiegel jedes Staates verurteilen.

Malynowska Natalija. Aus der Geschichte der Verbreitung des ukrainisches Buches in Odesa.

Die Analyse der ukrainischen Büchererbe ist nicht ohne Erlernen dieser Situation in den verschiedenen Regionen, Städten und Dörfer möglich.

Der Autor des Artikels meint, daß die Hauptarbeit besteht darin, alle diese Büchersammlungen zu registrieren.

Besonders wichtig ist die bibliographische Beschreibung der Büchersammlungen aus der ehemaligen Ukrainischen staatlichen Schewtschenko-Bibliothek in Odesa, die sich heute in dem Bücherbestand der Odesauer Universitätsbibliothek und des Odesauer Gebietsarchivs befinden. Diese Abhandlung ist ein Beitrag der Südukraine in der Schaffung des Ukrainischen nationalen bibliographischen Repertoire

Denysko Ljudmyla. Die geistigen Zeitschriften in der Ukraine (XIX - Anfang der XX Jh.) als Widerspiegelung der Entwicklung und der Verbreitung der orthodoxen Religion.

Das Interesse zu den geistigen Zeitschriften wuchs an der Grenze des XIX-XX Jh. zu. Die Ausgaben haben Bildungsniveau des Volkes erhoben, wirkten auf die Konzeption der Kirchenschulen, haben zum Gewinnen der Jugend in die geistige Lehranstalten herangezogen und elementare Kenntnisse aus Medizin und Wirtschaft unter dem Volk verbreitet.

In diesem Artikel wird u.a. die Tätigkeit der Nachrichtenmagazin «Sonntagslesungen» und «Arbeiter der Kiewer geistigen Akademie» erklärt.

Resumes des articles

Chvetsova-Vodka Galyna. De l'extension de la notion de «livre» dans la science de la documentation.

Le développement de la science de la documentation et l'introduction dans le système de termes de la bibliothéconomie et de la bibliographie, de la notion de «document» rendent actuelle la question de savoir s'il faut laisser en usage le terme de «livre», et dans l'affirmative, avec quelle signification et quelle extension c'est là la question analysée dans l'article.

Pachkova Valentyna. L'analyse théorique et méthodologique de l'activité des associations professionnelles de bibliothécaires (du point de vue des professionnels).

Dans n'importe quelle branche d'activité les associations professionnelles sont une forme internationale reconnue de l'unité et de la consolidation de toutes les personnes intéressées.

Des associations des bibliothécaires fonctionnent dans différents pays du monde depuis plus de 100 ans. En 1990, on recensait 76 associations internationales et 511 associations nationales de bibliothèques, de centres d'information et d'archives. La compréhension des fonctions et des orientations principales du fonctionnement des associations de bibliothécaires (AB), l'étude et la mise à profit de l'expérience avancée de leur activité, en considération des besoins et des particularités de l'Ukraine constituent une tâche scientifique et pratique actuelle. Son accomplissement contribuera au perfectionnement de la bibliothéconomie nationale, au professionnalisme des bibliothécaires, à l'amélioration des services dispensés aux citoyens par les bibliothèques.

Taramanova Karolina. Le rôle de la presse périodique locale à l'effet d'assurer l'interaction au plan de la communication «Bibliothèque - public»

Les périodiques du siècle passé ont joué un rôle positif à l'effet d'établir des relations étroites entre les bibliothèques et l'opinion publique.

Ce qui distingue les articles sur les problèmes des bibliothèques, ce sont la passion publiciste, l'objectivité, la sensibilité.

Ce sont précisément les périodiques locaux qui ont beaucoup contribué à conférer à la bibliothèque publique, une image de marque assez élevée dans la vie culturelle de l'Ukraine à la fin du siècle dernier.

Bondar Natalia. Les éditions d'Ostrog dans les collections de livres en caractères cyrilliques de la BNVU.

Le devenir et le développement de l'édition nationale sont étroitement liés à l'imprimerie, qui a fonctionné à Ostrog à la charnière du XVIe et du XVIIe siècle. Elle a été fondée par une éminente personnalité politique et culturelle d'Ukraine, le prince Vassyl Kostiantynovyts Ostrozky (1526-1608). L'imprimerie a été installée dans sa propriété. Une école, dite l'Académie d'Ostrog, y a également été ouverte sous son patronage. Elle a été le premier établissement national d'enseignement supérieur. Il a été aussi créé un centre scientifico-littéraire réunissant les hommes les plus instruits de l'époque.

Les éditions d'Ostrog font la fierté de n'importe quelle bibliothèque. L'article présente une information sur la collection réunie à la BNVU.

Siobodianyuk Mykhaïlo. Contribution à l'histoire des activités du Comité provisoire pour la fondation de la Bibliothèque Nationale de l'Etat ukrainien.

Cet article présente une information sur les tendances générales et les résultats des activités du Comité provisoire pour la fondation de la Bibliothèque Nationale de l'Etat ukrainien, en tant que groupement de partisans des mêmes idées, de savants et de personnalités culturelles réputés.

Solonska Natalia. La Bibliothèque publique d'Ukraine dans les périodiques spécialisés des années 20 et 30 du XXe siècle

Aujourd'hui, nous considérons la fondation de la Bibliothèque publique d'Ukraine comme un fait de portée historique.

Dans quelle mesure les contemporains de ces événements en étaient conscients, on peut en juger par l'attitude de la presse d'alors, notamment de la presse spécialisée, qui a toujours été et reste un miroir de l'information dans n'importe quelle société.

Natalia Malynovska. De l'histoire de la diffusion du livre ukrainien à Odessa.

L'analyse de l'héritage ukrainien de livre est impossible sans l'étude de celui-ci dans les différentes régions, villes et villages du pays. Comme l'écrit l'auteur de l'article, «c'est par la description et l'enregistrement collectifs des collections de recueils, de fonds particuliers, qu'il serait plus rationnel de commencer ce travail».

C'est justement dans cette direction qu'ouvrent les bibliothèques d'Odessa. Le travail de recherches et la description bibliographique des collections de livres des fonds de l'ancienne Bibliothèque ukrainienne d'Etat T.Chevtchenko d'Odessa, qui aujourd'hui sont conservés dans les fonds de la Bibliothèque scientifique d'Etat M.Gorki d'Odessa, de la Bibliothèque scientifique de l'Université d'Etat I.Metchnikov d'Odessa, des Archives régionales d'Odessa revêtent une importance particulière. Ces recherches sont une contribution du Midi de l'Ukraine à la création d'un répertoire bibliographique national ukrainien.

Lioudmyla Denysko. Les revues religieuses ukrainiennes du XIXe et du début du XXe siècle en tant que reflet du développement et de la propagation de l'orthodoxie.

En Ukraine à la charnière du XIXe et du XXe siècle, l'intérêt pour les revues religieuses a augmenté. Ces publications ont contribué au relèvement du niveau de civilisation de la nation, en influant sur la conception des écoles paroissiales, en aidant à l'engagement de la jeunesse dans des établissements d'enseignement religieux, en étendant chez les simples gens les connaissances élémentaires dans les domaines de la médecine, de l'économie, etc.

L'article analyse les activités des revues «Voskresnožé tchténié» («La lecture du dimanche»), «Troudny kievskož doukhovnož akademiz» («Les travaux de l'Académie religieuse de Kyžv»), «Roukovodstvo dlja selskikh pastyrcz» («Le manuel à l'usage des pasteurs ruraux»), «Rousski inok» («Le moine russe»).

Галина Швецова-Водка,

к.пед.н., доцент, в.о. проф. кафедри бібліографознавства
Рівненського державного інституту культури

Про обсяг поняття «книга» в документознавстві

З розвитком документознавства і введенням у терміносистему бібліотекознавства та бібліографознавства поняття «документ» постає питання про те, чи потрібно залишати в ужитку термін «книга», і якщо так, то з яким значенням, з яким обсягом поняття?

Найпростішим здається таке рішення: термін «книга» закріплюється за одним із видів документів - друкованими виданнями. Таке рішення прийняте в міжнародних угодах, що стосуються статистичного обліку видань, де книгою вважається «неперіодичне видання обсягом не менше 49 сторінок (не рахуючи обкладинки)» [1]. Дещо інакше окреслено цей термін в українському державному стандарті ДСТУ 3017-95: «книжкове видання обсягом понад 48 сторінок» [2]. При цьому «книжкове видання» визначається як «видання у вигляді блока скріплених у корінці аркушів друкованого матеріалу будь-якого формату в обкла-

динці чи оправі» [3]. Тут акцентується на матеріальній формі документу-видання, а про його періодичність нічого не говориться. Отже, будь-яке - неперіодичне, періодичне, продовжуване - друковане видання у вигляді блока скріплених у корінці аркушів, обсягом понад 48 сторінок (незалежно від формату видання) може вважатися книгою згідно з ДСТУ 3017-95.

Цей приклад показує, як складно буває визначитися щодо конкретних ознак документа, котрий можна вважати книгою. Річ у тім, що існує багатовікова традиція книгознавства, що розглядало книгу як головний об'єкт своїх наукових досліджень. Йшлося не про якийсь окремий вид документа, обмежений суто формальними ознаками. Книга як головна категорія книгознавства завжди привертала увагу науковців. Існує багато її визначень в такому розумінні. В них, здебільшого, йдеться про різні характеристики книги як явища: її зміст, тобто ідеальний бік, або функції в суспільстві; її матеріальну форму (вид матеріалу, з якого вона виготовляється; її конструкція), особливості знакової

системи, якою передається зміст і яка втілюється в матеріальну форму книги. При цьому характеристика її змісту та функцій, як правило, дає змогу зарахувати до обсягу поняття «книга» найрізноманітніші явища, зокрема різні види документів за ознаками матеріальної форми та особливостей знакової системи передачі інформації. І навпаки, обмеження в знаковій чи в матеріальній формі істотно звужують обсяг поняття «книга», що не завжди відповідає історичному підходу до цього явища.

Розглянемо, наприклад, визначення «книги» в підручнику з документознавства Н.Кушнарєнко: «Неперіодичний текстовий документ, у якому для обміну семантичною інформацією використовується сукупність словесних знаків та графічних зображень (шрифтів), що відтворюються на аркушевому паперовому матеріалі поліграфічним способом» [4]. За цим визначенням до книг належать тільки друковані видання, неперіодичні, в яких інформація передається вербальним писемним способом. Отже, образотворчі альбоми чи листівки, карто-

графічні атласи й аркушева продукція, ноти та інші подібні видання з обсягу поняття «книга» вилучаються. Разом з тим ознака обсягу видання не використовується для обмеження поняття «книга», і тому до «книг» тут належать і аркушівки (обсягом від 1 до 4 стор.), і брошури (від 5 до 48 стор.), і аркушеві видання (текстові плакати, буклети тощо). Таке визначення суперечить, з одного боку, міжнародній статистичній практиці, а з іншого - книгознавчим визначенням свого об'єкта. Чи доречно вводити таке обмеження, що потребує особливого обґрунтування?

На наш погляд, у документознавстві повинні залишитись, як мінімум, два дуже різні за обсягом значення поняття «книга». Перше - те, що затверджене для потреб статистики друку (воно згадувалося вище). Друге - те, що відповідає значенню головної категорії книгознавства. Безумовно, останнє значення ще не має однозначного, усталеного і прийнятого всіма визначення, а також беззаперечних обмежень щодо матеріальної форми та знакової системи передавання інформації. Але воно має доволі чітке функціональне визначення, пов'язане із системним комунікаційно-інформаційним підходом до аналізу місця книги в документальній комунікації.

Згідно з таким підходом «книга» - це абстрактна категорія, яка відображає сутність певного явища, і тому її не можна уявити собі як конкретний предмет чи сукупність предметів. «Книга - це абстракція, яку не можна побачити», - стверджує один із відомих дослідників теорії книгознавства С.П.Омілянчук [5]. Певну конкретизацію цієї категорії пропонує І.Г.Моргенштерн: «Книга - розмножений документ, призначений і підготовлений для передачі абстрактному читачеві загального (спільного) знання у доступній його сприйманню знаковій формі» [6]. З такою кваліфікацією повністю по-

годжується і запропоноване нами визначення книги з погляду її місця в документальній комунікації: книга - документ опублікований, виданий або депонований, що надається в суспільне користування через книжкову торгівлю та бібліотеки [7]. Тут у визначенні не дається повної характеристики всіх суттєвих рис книги, але вони легко виводяться із сутнісних рис документа взагалі та особливостей книги, викликаних її особливим місцем у документальній комунікації.

Як і будь-який документ, книга має головну сутнісну функцію - соціально-комунікаційно-інформаційну і підпорядковані їй функції: фіксування та зберігання інформації, пізнавальну, культурну, меморіальну, управління, свідчення. Книга володіє й усіма властивостями документа взагалі: знаковістю, семантичністю; здатністю відображати (втілювати) розумову діяльність людини й суспільну свідомість взагалі, а також відображати об'єктивну реальність; дискретністю і безперервністю; здатністю зберігати як зміст, так і матеріальну форму книги при її «користуванні»; відповідністю формулі характеристики комунікаційного повідомлення («хто, що, кому, з яким ефектом повідомляє»); діяльнісним характером (книга, як і будь-який документ, є результатом діяльності її творців, і свідчить про цю діяльність). Усі перелічені функції та властивості притаманні кожному документу, тому немає потреби згадувати їх при визначенні книги, якщо ми визнаємо, що книга - це документ.

Відмітні риси книги зумовлені саме її місцем у соціальному комунікаційно-інформаційному процесі. Книга - це документ похідний, що створюється як підсумок діяльності першого комунікаційного посередника (між автором документа і споживачем інформації) - книговидавничої або редакційно-видавничої справи - і потрапляє до споживача інформації завдяки діяльності дру-

гого комунікаційного посередника: системи книгорозповсюдження та книговикористання (книжкової торгівлі, бібліотечної справи). У зв'язку з цим особливим місцем у системі комунікації книга набуває деяких специфічних рис, функцій та властивостей.

Насамперед, категорія «книги» охоплює всі (будь-які) видання, бо саме вони являють собою документи похідні, призначені для широкого (не обмеженого наперед) розповсюдження інформації. Крім того, категорія «книги» в такому розумінні дозволяє включити в обсяг цього поняття і депоновані документи, які не зовсім точно традиційно називають неопублікованими. Отже, поняття «книга» (як об'єкт книгознавства) не може бути меншим за обсягом, ніж поняття «видання»; навпаки, видання являють собою в такому розумінні частину «книг».

У порівнянні з документом взагалі книга набуває таких нових функцій: широкого (ретіального) розповсюдження інформації; перетворення суспільної свідомості або посиленого впливу на неї, у зв'язку з чим значно активізуються пізнавальна, культурна й управлінська функції, притаманні будь-якому документу, а також етична підфункція; товарної функції (призначеність для продажу). Особливими властивостями книги, викликаними її особливим місцем у соціальному комунікаційно-інформаційному процесі, є: конкретно-історичний характер книги; її доступність з погляду матеріальної форми (головним чином, це здатність легко переміщатися в просторі, портативність), активне включення в духовне та матеріальне виробництво (у розповсюдження наукового знання, освіти, розвиток мистецтва слова, культурно-просвітницьку діяльність й інші сфери життєдіяльності суспільства). Проти такої функціональної характеристики книги в принципі немає заперечень. Інша річ - коли

доводиться визначати знакову і відповідну матеріальну форму книги. Традиційно книгу вважають способом відтворення і втілення у форму видання писемного документа [8]. Розбіжності виникають з погляду того, як розуміти «писемний документ»: тільки як вербальний чи як такий, що охоплює всі твори, фіксовані графічними знаками (писемні, образотворчі, нотні, картографічні тощо). У теоретичному плані ці розбіжності поки що не вдалося подолати, хоча в історичних дослідженнях і в практиці книжкової справи книга, як правило, не відмежується від образотворчих, нотних, картографічних видань.

З погляду матеріальної форми в цьому разі до книги належать усі друковані видання, а також рукописні книги на будь-якому матеріалі та депоновані документи, що виконуються, як правило, на паперових аркушах.

Сучасні дослідники дедалі частіше звертають увагу на те, що матеріальна й знакова форми книги з перебігом часу повинні змінюватися. Книга у вигляді паперового аркушевого документа - це лише традиційна форма, хоча в наш час вона переважає. До нових, нетрадиційних форм книги відносять аудіальні та аудіовізуальні видання, візуально-проекційні (екранні) форми й електронні видання. На думку відомого дослідника типології книги О.А.Гречихіна, книга - це «універсальна знакова система», яка є об'єктивною умовою формування та існування суспільної свідомості, незалежно від змін у культурно-історичному розвитку знакових систем [9]. Звичайно, ця точка зору залишається дискусійною, але все ж таки вона заслуговує на увагу. Неможливо однозначно стверджувати, що до книги належать лише паперові аркушеві блочні документи, що передають інформацію тільки графічними знаками.

Існує ще один, доволі розповсюджений, підхід до розуміння об-

сягу поняття «книга»: коли до книг відносять всі неперіодичні видання, на протигагу періодичним (журналам, газетам тощо). Певний сенс у такому розумінні є, бо існує потреба в короткому термінологічному позначенні всього обсягу неперіодичних видань. Але з теоретичного погляду суттєвих функціональних відмінностей між неперіодичними й періодичними (точніше - серіальними, тобто періодичними, і продовжуваними) виданнями нема. Окремі твори можуть надійти до читача як у формі неперіодичного, так і у формі серіального видання. Разом з тим існують відмінності в цільовому призначенні окремих видів видань (наприклад, монографії або журналу, газети), які впливають на зміст і форму подачі матеріалів. Це дозволяє розглядати періодичні та продовжувані видання як різновид книги в широкому розумінні (як категорії, що відображає об'єкт книгознавства).

Існування різноманітних підходів до визначення поняття «книга» примушує звернути на них увагу і в документознавстві. *Неможливо однозначно обрати якесь одне тлумачення, і тому навчальний курс документознавства повинен знайомити з різними підходами до визначення обсягу поняття «книга».*

1. Низовий М.А. Основи статистики друку: Навч. посібник для студентів вузів культури України / Харків. держ. ін-т культури. - Х., 1993. - С.105.
2. ДСТУ 3017-95. Видання. Основні види. Терміни та визначення. - Чинний від 1996-01-01. - К., 1995. - С.10.
3. Там само. - С. 8.
4. Кушнарєнко Н.Н. Документоведение: Учеб. для студентов ин-тов культуры / Харьков. гос. ин-т культуры. - Харьков, 1997. - С. 191.
5. Омелянчук С.П. Теория книговедения в свете системно-информационного подхода // Восьмая науч. конф. по пробл. книговедения «Книга и кн. дело на рубеже тысячелетий»: Тез. докл. / Рос. акад. наук и др. - М., 1996. - С.25.

6. Моргенштерн И.Г. Книга как носитель общего знания // Там же. - С.24.
7. Швецова-Водка Г.Н. Функциональная сущность и свойства книги // Книга: Исслед. и материалы. - М., 1995. - Сб. 71. - С. 69-96.
8. Див., напр.: Беловицкая А.А. Мирозренческие основания книговедения // Восьмая науч. конф. по пробл. книговедения «Книга и кн. дело на рубеже тысячелетий»: Тез. докл. - С.10.
9. Гречихин А.А. Объект и предмет книговедения: (Опыт современной интерпретации) // Там же. - С. 15.

Валентина Пашкова

к. пед. н., доцент, президент
Української бібліотечної асоціації

Теоретико-методологічний аналіз діяльності професійних бібліотечних об'єднань (за поглядами фахівців)*

Професійні об'єднання в будь-якій галузі діяльності є міжнародно визнаною формою єдності та консолідації всіх зацікавлених осіб.

*Асоціації** бібліотекарів функціонують у різних країнах світу понад століття. У 1990 р. діяло 76 міжнародних та 511 національних бібліотечних, інформаційних й архівних об'єднань¹. Осмислення основних функцій та напрямів функціонування бібліотечних асоціацій (БА), вивчення і перейняття прогресивного досвіду їх діяльності, зважаючи на потреби й особливості України, - актуальне наукове й практичне завдання. Його вирішення сприятиме вдосконаленню вітчизняної бібліотечної справи в нашій країні, професіоналізації бібліотечних працівників, покращанню бібліотечно-інформаційного обслуговування громадян.*

З аналізу зарубіжної літератури, де висвітлюється діяльність БА, впливає істотна розбіжність у формулюванні різними авторами їх мети й завдань, основних напрямів і форм роботи. Це зумовлено, по-перше, різноманітністю існуючих у світі асоціацій, а, по-друге, теоретико-методологічною нерозробленістю проблем їх функціонування та ролі в професіоналізації бібліотечних працівників і вдосконаленні бібліотечно-інформаційної діяльності.

* Написання цієї статті стало можливим завдяки гранту Інформаційної агенції США, наданому авторові IREX (Міжнародною радою наукових обмінів) для стажування в Мортенсон-центрі міжнародних бібліотечних програм Іллінойського університету в м.Урбана-Шампейн (США) в 1996 р.

** Асоціація (від латинського «associatio» - з'єдную, зв'язую) - об'єднання, союз, спілка, угруповання для досягнення спільної мети (УРЕ. - К., 1977. - Т.1. - С.274).

Професійні БА за видом членства можна поділити на асоціації, котрі об'єднують: бібліотечно-інформаційні установи; окремих представників бібліотечної професії (бібліотекарів, інформаційних спеціалістів та ін.); бібліотечно-інформаційні установи та їх окремих представників.

Ф.Гамільтон поділяє професійні й наукові товариства на:

- професійні організації, що встановлюють професійні норми й стандарти для своїх членів (наприклад, Бібліотечна асоціація Великої Британії);

- професійні організації, які приймають тільки тих, хто досягнув певного рівня розвитку та досвіду в професії (зокрема, Інститут учених у галузі інформації);

- наукові товариства, які приймають лише тих, хто серйозно зацікавлений у предметі, має або може не мати визнаної кваліфікації, але відомий своїми досягненнями (товариства археологів, антикварів);

- товариства, що не вимагають

певної кваліфікації від своїх членів. Має значення лише зацікавленість у діяльності (наприклад, Зоологічне товариство)².

Професійні асоціації бібліотечно-інформаційної сфери Франції Дж. Меріат пропонує класифікувати за шістьма категоріями: національні асоціації традиційних професій (бібліотекарів, архівістів); національні асоціації окремих видів і типів бібліотек та інших інформаційних установ (наприклад, університетських бібліотек); національні з певною спеціалізацією; випускників окремих навчальних закладів; регіональні та місцеві; асоціації професіоналів³.

Л. Вілсон⁴, а за ним і Т.С.Джейн⁵ поділяють асоціації на:

- асоціації бібліотекарів, котрі представляють усі типи бібліотек - національні, публічні, університетські, спеціальні тощо, всі галузі знання й інтереси - від фольклорної музики й міжнародних відносин до промисловості та техніки;

- асоціації бібліотек чи бібліотекарів, які репрезентують один певний тип (категорію бібліотек), наприклад, урядові чи університетські БА;

- асоціації бібліотек чи бібліотекарів, які об'єднані на основі спільної галузі (приміром, музика чи літакобудування), при цьому не обов'язково представляють однакові типи бібліотек;

- асоціації та інші організації й інституції, створені для вдосконалення певної галузі (не бібліотечної), але для діяльності котрих суттєва систематична організація знання. До цієї категорії належать, зокрема, науково-дослідні організації, які повинні відстежувати найновіші наукові дані;

- організації, діяльність яких важлива для бібліотечної справи, але не зводиться тільки до неї (стандартизація, класифікація тощо).

У цьому разі дослідники за основу беруть спільність специфічних професійних інтересів членів асоціації, пов'язаних чи то з видом і типом бібліотеки, чи з галуззю, яку обслуговують бібліотекарі, чи з видом діяльності, характерної для цих установ. Але такому поділу не вистачає єдиного принципу ділення.

Іншою ознакою, за якою БА розмежовуються на види, є терито-

ріальна, або географічно-політична. Так, у путівнику по бібліотечних асоціаціях за 1976 р.⁶ вони розбиті на дві категорії:

- міжнародні (охоплюють дві або більше країн). Можуть бути загального спрямування, приміром, ІФЛА, або спеціалізованими, скажімо, Міжнародна асоціація правничих бібліотек;

- національні (діють на національному рівні й мають загальне спрямування або спеціалізуються за галуззю, видом чи типом бібліотек, посадами бібліотечних працівників тощо).

Вказувалися в цьому путівнику також асоціації, що функціонували в деяких районах, провінціях чи регіонах країни.

Південноафриканський дослідник М.Лунду в монографії «Бібліотеки на службі суспільства: філософські засади» поділяє БА на: міжнародні, національні, регіональні та континентальні⁷.

Найлогічніше за територіальним охопленням поділити асоціації БА на: всесвітні (ІФЛА, FID), континентальні, регіональні, національні (Американська бібліотечна асоціація (АБА), Українська бібліотечна асоціація (УБА) та місцеві.

А. Чаплін виділяє національні асоціації (загального напрямку або ті, що охоплюють певний сектор бібліотечної професії), міжнародні організації бібліотекарів окремих типів бібліотек, ІФЛА⁸. Поряд з національними БА загального спрямування, зауважує дослідник, у багатьох країнах існують ті, що об'єднують бібліотеки певного типу; бібліотекарів, які мають той чи інший рівень спеціальної підготовки й кваліфікації; бібліотеки та бібліотекарів, котрі належать до певної національної, лінгвістичної або етнічної групи⁹. Отже, А. Чаплін спробував створити ієрархічну класифікацію БА. Але це можливо лише відповідно до певних завдань конкретного дослідження, бо асоціації можна поділити на групи за досить значною кількістю ознак (видами членства, галуззю, територією діяльності тощо).

Кожен з видів БА має загальні й специфічні цілі та завдання. Мета спрямовує й регулює діяльність людей, а її зміст залежить від об'єктивних законів дійсності, реальних мож-

ливостей суб'єкта та застосованих засобів.

Англієць П. Гарвард-Вільямс відповідальним завданням професійної асоціації вважає підтримку єдності професії¹⁰.

У 1968 р. президент БА Британської Колумбії (Канада) А. Таффс наголосив на тому, що бібліотеки є частиною індустрії обслуговування і назвав три цілі існування БА: допомагати своїм членам розв'язувати спільні проблеми; формулювати та висловлювати авторитетну думку членів; впливати на громадськість і уряд¹¹.

Індійський бібліотекознавець Т.С.Джейн у 1971 р. виділив такі основні цілі та завдання БА: об'єднувати всіх, хто займається або зацікавлений бібліотечною справою; сприяти розвитку бібліотечного обслуговування та інтересів професії; інформувати про це громадськість, влаштовуючи книжкові виставки, лекції тощо; організовувати для бібліотекарів лекції, семінари, конференції, колоквиуми з бібліотекознавства; сприяти підвищенню їх професійного престижу та поліпшенню умов праці; приймати бібліотечні закони та інші документи; створювати й публікувати професійну літературу; засновувати навчальні заклади для піднесення бібліотечної справи та професійної освіти; сприяти організації бібліографічних досліджень і виданню бібліографічних праць; вивчати сучасні тенденції розвитку бібліотекознавства; сприяти підтриманню контактів членів асоціації між собою, з урядом, видатними діячами сучасності, членами інших БА на національному та міжнародному рівнях; працювати над стандартизацією правил каталожного опису, класифікаційних схем тощо; працювати над стандартизацією бібліотечного обладнання (приміром, меблів та ін.); розв'язувати актуальні професійні проблеми¹².

У 1984 р. танзанійський бібліотекар Е. Каугемно назвав шість цілей БА: об'єднувати осіб, які працюють в інтересах бібліотечної справи та бібліотек; сприяти й підтримувати розвиток бібліотек усіх типів; покращувати та зміцнювати бібліотечну справу і статус бібліотечної професії; вдосконалювати та заохочувати вивчення й дослідження всіх

аспектів бібліотечної справи й обслуговування документами; проводити або спонсорувати конференції, семінари, курси та симпозиуми з бібліотечної справи; видавати інформацію, корисну для членів асоціації з метою популяризації її завдань¹³.

Російська бібліотечна асоціація, за даними її відповідального секретаря М.Шапарневої¹⁴, діє в таких напрямках: бібліотечна політика і законодавство; наукова та практична діяльність; захист прав користувачів бібліотек, сприяння реалізації прав кожної особи на вільний і рівноправний доступ до інформації; міжнародне співробітництво; культурно-освітня, інформаційна та видавничо-поліграфічна діяльність.

Мета бібліотечної асоціації, на думку Д.Г.Ханта, - представляти професію перед громадськістю; координувати й поглиблювати інтереси своїх членів; сприяти розробці та забезпечувати неухильне дотримання професійних стандартів; підносити імідж професії, щоб зацікавити молодь, котра стоїть перед вибором професії¹⁵. П.Гарвард-Вільямс¹⁶ додає до цих напрямів ще вплив на соціальну політику та видавничу діяльність.

За М.Вінтером, асоціація важлива для виконання функцій управління, розробки стандартів і норм, сприяння науковим дослідженням, що ведуть до розробки теоретичних засад професійної діяльності¹⁷.

У рекомендаціях з менеджменту професійних асоціацій у галузі архівної та бібліотечно-інформаційної діяльності (1989), підготовлених англійським бібліотекознавцем Р.Боуденом, загальною метою їх існування вказано надання широкого спектра послуг своїм членам та забезпечення експертизи галузі для зовнішніх організацій і установ¹⁸.

Є.Фенелонов розкриває роль бібліотечних товариств в управлінні бібліотечною справою. У 1989 р. він дуже обережно визначив завдання асоціацій як сприяння й допомогу в організації та підвищенні ефективності громадсько-державного й професійного керівництва бібліотечною справою¹⁹. У тому ж році О.Хорунжий вірно зазначав, що радянським БА доведеться співіснувати з надзвичайно міцними й розгалуженими системами адміністративного управління та методичного керів-

ництва бібліотечною практикою, які не збираються делегувати якусь частину своїх повноважень БА²⁰. Отже, цей автор також підкреслює управлінську функцію БА.

Р.Хілліард наголошував, що БА одночасно виконують два завдання. По-перше, забезпечують можливості індивідуального розвитку професіонала. По-друге, сприяють створенню соціального середовища, в якому розвивається професія²¹.

А.Чаплін вважає, що національні БА мають дві мети: розвиток та вдосконалення бібліотек і бібліотечно-обслуговування та захист інтересів бібліотекарів і підвищення статусу бібліотечної професії²². Основні форми діяльності цих асоціацій: безперервна освіта членів шляхом обміну знаннями та досвідом на зборах, конференціях і семінарах; дослідження в галузі бібліотечної політики та технології; видавничо-діяльність: періодичні видання, керівництва, путівники, матеріали наукових досліджень; створення стандартів бібліотечно-обслуговування; зберігання книжок, бібліотечних будівель та обладнання; сприяння кооперації і координації між бібліотеками; рекомендації та представництво перед урядом з питань законодавства й інших питань щодо розвитку бібліотечно-обслуговування; підготовка нових членів шляхом організації курсів та сприяння створенню нових бібліотечних шкіл; підтримка стандартів професійної кваліфікації: екзамени і видача дипломів або акредитація та підтвердження дипломів і звань, виданих університетами й школами; захист і підвищення професійного статусу, зарплати та поліпшення умов праці бібліотекарів²³.

Учасники круглого столу «Менеджмент бібліотечних асоціацій», ІФЛА (дані 1996 р.) вважають, що асоціації покликані: встановлювати й сприяти дотриманню стандартів (за необхідністю підтримуючи їх кодексами поведінки або етики) для забезпечення обслуговування членами асоціацій користувачів бібліотек, інформаційних служб та документальних центрів; бути ефективними організаціями для членів і для надання їм професійного обслуговування (освіта і професійна підготовка); поширювати теоретичні знання, специфічні для професії²⁴.

У більшості наведених висловлювань відзначається таке завдання асоціацій, як соціально-економічний захист працівників бібліотек. Аналізуючи соціальний та економічний аспекти діяльності БА, порівняємо її з профспілковими організаціями. Профспілки* були створені та розвивалися з метою економічного, а пізніше - соціального захисту працівників від їх працедавців, регулюючи відносини між ними²⁵.

Чи повинна професійна БА займатися питаннями, які мають вирішувати профспілки, тобто соціально-економічними? На нашу думку, це великою мірою залежить від конкретних соціально-економічних, політичних та історичних умов у кожній окремій країні.

Дослідження цих проблем проводилися в США. Так, Г.Счляхтер²⁶ наводить результати опитування 884 бібліотекарів щодо їх бачення сучасних основних напрямів діяльності БА: вплив на законотворчий процес для вдосконалення галузі; друкування професійних журналів; підвищення іміджу бібліотекаря; фінансування та організація науково-дослідної діяльності. Питання стосувалися також покращання умов праці бібліотекарів: підвищення заробітної плати; пенсійного забезпечення; подовження відпустки; можливостей стажування; страхування працівників бібліотек; розслідування випадків незаконного звільнення з роботи; скорочення робочого часу; участь в розробленні класифікації посад тощо.

Як показало це дослідження, бібліотекарі майже одноставно висловилися за виконання традиційних для американських БА напрямів діяльності, спрямованих на розвиток професії. Три чверті опитаних вважають, що професійна організація має зосередитися також на покращанні умов праці бібліотекарів.

Історія профспілкового руху в США свідчить, що той був не дуже популярним серед бібліотекарів²⁷. Вони почали об'єднуватись у проф-

* Основні проблеми, якими опікуються профспілки: години роботи, відповідна платня, створення безпечних умов праці, відпустки, оплачувані вихідні, оплата невиходу на роботу під час хвороби, страхування (від нещасних випадків, медичне, на випадок безробіття) та пенсійне забезпечення.

спілкові організації після першої світової війни та в період великої депресії - через економічні труднощі, безробіття, низьку зарплату, а також у 60-х роках, коли відчували невпевненість з приводу активної комп'ютеризації бібліотек та скорочення робочих місць.

До 60-х років АБА не відчувала великої конкуренції з боку профспілкових організацій. Як відзначав у 1965 р. її президент Ф. Вагман, мета АБА - розвиток професії. Вона організована не для того, щоб її залучали для покращання умов праці її членів, як це роблять профспілки²⁸. Але з кінця 60-х років, зважаючи на певні успіхи профспілкових організацій по залученню бібліотек до своїх лав, асоціація переглядає деякі позиції²⁹. Вже в 1971 р. на конференції АБА в Далласі аналізуються проблеми працевлаштування, отримання викладацького статусу бібліотекарями університетських бібліотек й статусу бібліотекаря взагалі, етичні проблеми та ін. Асоціація намагається поєднати два напрями - професійний розвиток бібліотекаря та поліпшення умов його праці. У спеціальній пресі з'являються рекомендації щодо необхідності активізації цієї діяльності³⁰. Втім, для АБА й досі не характерний другий напрям. Вона зосереджена на професійному розвитку своїх членів і бібліотечної професії.

Г. Счляхтер у 1976 р.³¹ пропонує поділяти професійні організації так: професійні товариства, які вбачають своє завдання в удосконаленні наукового знання та задоволенні професійних інтересів; асоціації (пропонує їх називати «квазі-спілки»), що мають професійну основу та спеціальну орієнтацію на конкретні види діяльності; спілки, які зосереджуються на економічному становищі своїх членів (с.451). Аналізуючи відмінності між професійними асоціаціями та профспілками, дослідниця зазначає, що професіонали в США традиційно обирали членство в професійних товариствах, а домовлялися з роботодавцями особисто, бо не бачили можливості поєднати високі професійні стандарти з економічними вимогами профспілок та засобами їх досягнення, зокрема страйком. Але з часом ці погляди змінилися.

За статутом БА Великої Бри-

танії, їй не дозволяється перебирати на себе функції профспілкової організації. Але вона вивчає і обговорює рівень зарплати й умови праці бібліотекарів, допомагає у працевлаштуванні.

У Франції функції соціального та матеріального захисту бібліотекарів Асоціація виконувала до другої світової війни. Опісля дбала, насамперед, про забезпечення єдності й розвитку професії, підтримуючи профспілки в окремих професійних проблемах³².

В Австралії та Норвегії бібліотечним об'єднанням більше притаманні функції профспілкових організацій.

У Словаччині, як і в деяких інших соціалістичних країнах, паралельно існували Асоціація словацьких бібліотекарів, бібліографів та документалістів і секція бібліотечних працівників у профспілці працівників культури й мистецтва. Остання мала на меті кооперування з урядовими структурами у підготовці законів з бібліотечної справи та документознавства, раціоналізацію роботи, створення робочих стандартів, запровадження нових технологій. Осередки профспілки були в кожній бібліотеці. Її секція бібліотечних працівників займалася також питаннями заробітної плати, умовами праці бібліотекарів, клопоталася про їх нагородження³³.

Аналіз поглядів зарубіжних бібліотекознавців на БА свідчить, що дослідники розглядають їх як обов'язкові фактори розвитку бібліотечної професії й удосконалення обслуговування, що є основною метою їх функціонування. Але для наукового обґрунтування й чіткого визначення завдань і напрямів діяльності БА та засобів їх реалізації необхідно вивчити мотивацію вступу до професійних асоціацій.

Чого пересічний бібліотекар стає членом професійного бібліотечно-го об'єднання? Так, у 1949 р. виконавчий секретар АБА Дж. Корі, виступаючи на конференції Католицької бібліотечної асоціації, підкреслив, що особисто він є членом п'ятнадцяти різних БА і що існування різних асоціацій - явище виправдане й логічне³⁴.

Причини, через які люди вступають в об'єднання в державах з різним політичним ладом, досліджува-

ли політологи і психологи - такі, як М.Олсон³⁵, Д.Марч³⁶, Р.Путнам³⁷, Дж.Фішкін³⁸. Стисло ці фактори науковці зводять ось до чого:

- якщо індивідууму необхідно вибрати між двома діями, він вибере таку, яка матиме найцінніші для нього наслідки;

- вигода (користь, прибуток) має вищу цінність за вартість (ціну);

- будь-яка особа вибере радше вигоду (блага, користь), ніж вартість (ціну);

- індивідуум матиме вигоду від колективного (загального) блага (користі), що його надає асоціація, незважаючи на те, чи є він її членом, чи ні. Тому індивідуум не вступить до асоціації тільки для того, щоб отримати колективне благо (користь), а скоріше, щоб одержати особливі (вибрані) спонуки, доступні лише членам асоціації. Тому, якщо вона хоче залучити й утримувати членів, повинна надавати особливі спонуки, які перевищують вартість членства і можуть бути позитивними (обслуговування) чи негативними (примус).

На підґрунті цих узагальнень австралійський дослідник А.К. Каттс³⁹ у 1992 р. (на прикладі Австралійської бібліотечно-інформаційної асоціації (АБІА) вивчав причини, через які бібліотекарі вступають до професійних бібліотечних об'єднань та підтримують там своє членство. У ході дослідження було опитано 645 із 6450 членів асоціації, та 365 тих, хто вийшли з неї.

Як зазначає Каттс, АБІА працює для колективної користі, від якої виграють і сьогоднішні, і потенційні її члени. Асоціація сприяє розвитку бібліотечної справи, розширюючи обізнаність громадськості з діяльністю бібліотек та інформаційних служб, організуючи безперервну бібліотечну освіту, працюючи з урядовцями на всіх рівнях влади, розповсюджуючи інформацію, отриману шляхом моніторингу розвитку бібліотечно-інформаційних служб. Крім того, вона надає низку особливих спонук для того, щоб залучити членів: пропонує знижки членам асоціації від 24 до 40% на заходи з безперервної бібліотечної освіти (конференції, семінари тощо), на свої публікації, в тому числі двотижневий періодичний журнал «InCite» та публікації відділень, на-

дає професійні консультації тощо. До економічних додаються моральні вигоди - певний професійний статус та визнання колег. Як показало дослідження А.К.Каттса, основними причинами, що спонукають бібліотекарів бути членами АБІА, є: отримання професійної інформації - 20%; підтримка професійної асоціації - 15; доступ до обслуговування, що його надає асоціація членам - 14; полегшення працевлаштування або покращання перспектив професійного зростання - 13; підтримка професійних контактів - 12; потреба у визнанні свого професійного статусу - 11; вимоги отримання реєстраційного сертифікату - 6; інші причини назвали 9% опитаних.

Таким чином, бібліотекарі, вступаючи до асоціації, не керуються метою загальної колективної користі. Вони вступають до неї, щоб отримувати конкретний зиск, при цьому, доходить висновку А.К.Каттс, нефінансова користь важливіша, ніж прямі фінансові спонуки.

Саме про різного роду спонуки згадує австралійський дослідник М. Камерон, коли зазначає, що ще порівняно недавно, вступаючи до АБІА, бібліотекарі одержували право додавати позначку про членство до прізвища, наприклад, підписуючи листи. Вони також отримували право обіймати професійні посади з вищою платою⁴⁰.

У США активна участь у діяльності БА є обов'язковою умовою професійного вдосконалення бібліотекаря, його підвищення в посаді, отримання ним викладацького статусу в університетських бібліотеках⁴¹. Тільки члени БА допускаються до складання професійних реєстраційних екзаменів у Великій Британії, що є замаскованим соціальним примусом для залучення членів.

Керівник круглого столу «Менеджмент бібліотечних асоціацій» ІФЛА (до 1995 р.) англійський бібліотекознавець Р.Боуден вважає, що залучати й утримувати членів асоціація повинна через надання їм певних видів обслуговування⁴².

Інша позитивна спонукка для членства - почуття причетності. Англійський дослідник Н.Сімпсон зазначав, що однією з причин членства в асоціації є необхідність відчуття єдності з іншими членами професії⁴³. Таку точку зору поділяють і

американські бібліотекознавці П.Салліван (у статті в «Library Trends»)⁴⁴ та Р.Елсворс. Останній зауважує, що особиста участь у діяльності національної асоціації для багатьох те саме, чим раніше була участь у діяльності церковної громади⁴⁵. Вибір асоціації для вступу, за П.Салліваном, визначається інтересом до бібліотечної справи та тим, що може бібліотекар запропонувати асоціації особисто - час, знання, а також тим, які заохочення його цікавлять. Тому одночасно бібліотекар може бути членом декількох різних асоціацій. Бібліотекарі підкреслюють, що при вступі до асоціації треба думати не про те, що зможеш отримати від членства, а що можеш дати⁴⁶.

У відомій піраміді потреб особи серед основних - фізіологічних, безпеки, соціальних - потреби самовираження, успіху та приналежності. Тому почуття групової спільності є дуже важливим у системі мотивації до вступу в професійну асоціацію.

Прагматичніше підходить до цього питання Д.Кліфт. На його думку, існує дві основні причини участі членів у БА: допомогти реалізації програми чи проекту, за які вони взяли на себе відповідальність, та знайти практичну допомогу чи ідею для розв'язання проблем у своїй бібліотеці⁴⁷.

Теоретико-методологічний аналіз поглядів бібліотекознавців та бібліотекарів-практиків на мету, головні напрями діяльності БА і засоби їх реалізації стає підґрунтям для подальших узагальнень. *Для створення теоретичної моделі основою може стати таке визначення мети функціонування БА: всебічне сприяння розвитку бібліотечної справи для забезпечення права читачів та споживачів інформації на якісне і своєчасне бібліотечне та інформаційно-бібліографічне обслуговування на засадах гарантування їх доступу до всього обсягу накопичених людством знань й інформації. Основні завдання бібліотечних асоціацій: організація та управління бібліотечною справою; розвиток бібліотечної професії.*

Названі завдання конкретизуються і реалізуються в низці напрямів. Для першого завдання - це, наприклад, сприяння розробці та реалізації бібліотечно-інформаційної політики й створення відповід-

ної законодавчої бази. Розвиток бібліотечної професії передбачає активну діяльність асоціацій у: розробці теорії галузі; організації практичної діяльності; визначенні та запровадженні її етичних засад; забезпеченні безперервної бібліотечної освіти; підвищенні статусу професії тощо.

У свою чергу, для досягнення позитивних результатів у кожному з цих напрямів асоціації застосовують різні засоби. Так, наприклад, для забезпечення безперервної бібліотечної освіти вони ініціюють створення спеціальних навчальних закладів або акредитують їх, організують курси, семінари, конференції, в тому числі щорічні, консультації, стажування, розробляють, рецензують та затверджують освітні програми, екзаменують з фахових дисциплін, видають спеціальну літературу тощо.

Подальше дослідження, зокрема проведення порівняльного аналізу історії та сучасного стану професійних бібліотечних об'єднань у різних країнах світу, дасть можливість розробити й теоретично обґрунтувати оптимальну модель їх діяльності і на цій основі сформулювати практичні рекомендації щодо вдосконалення функціонування цього важливого для суспільства соціального формування.

¹World guide to library, archive, and information science associations / J.R.Fang, A.H.Songe, A.J.Fang and others. - Munchen; London; New York; Paris, 1990. - 517 p.

²Hamilton F. Infopromotion: Publicity and marketing ideas for the information profession. - Hants, 1990. - P.32.

³Meriat J. Les associations professionnelles francaises // Documentaliste. - 1989. - №26. - P.37-39.

⁴Wilson L. Organisation in the special field // Handbook of special librarianship and information work. - 2nd ed. - Lnd., 1962. - P.436-487.

⁵Jain T.C. Professional associations and development of librarianship: Case study of the Library Association and the American Library Association. - Delhi - 6 (India): Metropolitan Book Co. (PVT)LTD, 1971. - P.5.

⁶International guide to library, archival, and information science associations /

J.R.Fang and A.H.Songe. - New-York; London, 1976. - P.XI.

⁷Lundu M.Ch. The library in the service of society: Philosophical foundation. - Pretoria, 1995. - P.140.

⁸Chaplin A.H. Introduction - general survey // The organization of the library profession: A Symposium based on contributions to the 37th Session of the IFLA General Council, Liverpool, 1971. - Munchen, 1973. - P.11-21.

⁹Ibid. - P. 14.

¹⁰Harvard-Williams P. The role of the professional association // Library Association Record. - 1972. - Vol.74, Oct. - P.187-190.

¹¹Tiffs A.M. Role of library associations // Feliciter. - 1968. - Vol.13, June-August. - P.32-33.

¹²Jain T.C. Professional associations and development of librarianship: Case study of the Library Association and the American Library Association. - Delhi -6 (India):Metropolitan Book Co. (PVT)LTD, 1971. -104 p. (P.4-5).

¹³Kaungamno E.E. African librarianship // The library in society / A.R.Rogers, K.McChesney. - Littleton (Colorado), 1984. - P.180-199.

¹⁴Шапарцева М.А. Формирование профессионального сообщества в России // Государственная политика в области библиотечного дела и реализация законов Российской Федерации «О библиотечном деле» и «Об обязательном экземпляре документов»: Всерос. науч.-практ. конф. - СПб.,1997. - С.37.

¹⁵Hunt D.H. Associations and recruitment // Drexel Library Quarterly. - 1966. - Vol.3, №4. - P.371-374.

¹⁶Harvard-Williams P. The role of the professional association // Library Association Record. - 1972. - Vol.74, Oct. - P.187-190.

¹⁷Winter M.F. The professionalization of librarianship. - Champaign, IL, 1983. - 46 p. - Occasional Papers / University of Illinois Graduate School of Library and Information Science. - 1983. - №160.

¹⁸Guidelines for the management of professional associations in the field of archives, library and information work / R.Bowden. - Paris: Unesco, 1989. - II, 93 p., VII.

¹⁹Фенелонов Е. Управление: каким оно может быть? // Библиотекарь. - 1989. - № 11. - С.5-7.

²⁰Хорунжий А. Нужны развернутые программы действий // Там же. - С. 8-10.

²¹Hilliard R.P. The Library Association from within //Prospects for British librarianship. - Lnd., 1976. - P.1-12.

²²Chaplin A.H. Introduction - general survey. - P.11-21.

²³Ibid.

²⁴<http://www.nlc-bnc.ca/ifla/VII/rt6/rtmla.ntm>

²⁵Rayback J.G. Labor union // Encyclopedia Americana. - 1992. - Vol.16. - P.631-634.

²⁶Schlachter G. Quasi unions and organizational hegemony within the library field // The Library Quarterly. - 1973. - Vol.43, №3. - P.185-198.

²⁷Berelson B. Library unionization // Ibid. - 1939. - №9. - P.477-510.

²⁸Wagman F. The new member and the ALA // ALA Bulletin. - 1965. - №59. - P.995.

²⁹New directions of ALA: Interim report // American Libraries. - 1970. - №1. - P.239.

³⁰Schlachter G. Quasi unions and organizational hegemony within the library field // The Library Quarterly. - 1973. - Vol.43, №3. - P.185-198.

³¹Schlachter G.A. Professionalism v.unionism // Library Trends. - 1976. - Vol.25, №2. - P.451-473.

³²Letheve J. The organization of the library profession in France and the role of the Association of French Librarians //The organization of the library profession: A symposium based on contributions to the 37th Session of the IFLA General Council, Liverpool, 1971.-Munchen, 1973. - P. 30-33.

³³Boldis J. Librarians' organizations and authorities in the Slovak Socialist Republic and the development of the Library Profession // Ibid. - P.23-29.

³⁴Cory J. The American Library Association in the national library economy // Catholic Library World. - 1949. - Vol.21, Oct. - P.13-14.

³⁵Olson M. The logic of collection action: Public goods and the theory of groups. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971. - 186 p.

³⁶Marsh D. On joining interest groups: An empirical consideration of work of Marcus Olson Jr. // British Journal of Political Science. - 1976. - July 6. - P.259.

³⁷Putnam R. The prosperous community: Social capital and public affairs //American Prospect. - 1993. - Spring. №13. - P.36; Putnam R.G. Making democracy work: Civic traditions in modern Italy. - Princeton, 1993. - P.91-98.

³⁸Fishkin J.S. The voice of the people: Public opinion and democracy. - New Haven; London, 1995. - P.141-154.

³⁹Cutts A. ALIA and the logic of collective action // Australian Library Journal. - 1992. - Vol.41, №2. - P.133-144; Cutts A.K. The theory of collective action and voluntary

professional associations: An impirical study: A Dissertation presented to the Department of Government of the University of Queensland in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Public Administration. - Queensland, 1990.

⁴⁰Cameron M.A. The profession // The Australian Library Journal. - 1990. - Vol.39, №4. - P.318-329.

⁴¹Branscomb L.C. Foreword // Jain T.C. Professional associations and development of librarianship. - Delhi-6 (India), 1971. - P.XIIY.

⁴²Bowden R. Report on visit on the establishment of a Library Association for Vietnam, Hanoi, March-April, 1995 // Focus on International & Comparative Librarianship. - 1995. - №3. - P.164-168.

⁴³Simpson N.A. A member's view of the Library Association // Prospects of British librarianship. - Lnd., 1976. - P.13-28.

⁴⁴Sullivan P. Library associations // Library Trends. - 1976. - Vol.25, №1. - P.135 - 152.

⁴⁵Ellsworth R.E. Critique of library associations in America // Library Quarterly. - 1961. - Vol.31, Oct. - P.383-384.

⁴⁶Cameron M.A. The profession. - P.318-329.

⁴⁷Clift D.H. Discussion // Library Quarterly. - 1961. - № 31. - P.399.

Кароліна Тараманова,

головний бібліотекар відділу організації науково-дослідної роботи Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г.Короленка

Бібліотека - громадськість (роль місцевої періодичної преси в забезпеченні комунікаційної взає- модії)

Періодичні видання минулого сторіччя відіграли позитивну роль у встановленні тісних зв'язків бібліотек з громадськістю.

Статті з бібліотечних проблем відрізняє публіцистична пристрастність, небайдужість та об'єктивність.

Саме місцеві періодичні видання сприяли тому, що бібліотека, зокрема громадська, набула наприкінці минулого століття доволі високого іміджу в культурному житті України.

На прикладі Харкова можна простежити типові для того часу тенденції та закономірності щодо участі преси в бібліотечних процесах. Так, на сторінках газет «Харьковские губернские ведомости» (ХГВ) (1838-1917), «Южный край» (1880-1919) передова інтелігенція висловлювала думки про необхідність заснування народних та публічних громадських книгозбірень. Набувши широкого резонансу в суспільстві, ця ідея поступово

здійснювалася. Преса постійно відбивала подальший розвиток бібліотечної справи. Щомісяця в часописах виходило не менше 10-ти матеріалів з цієї тематики. Тільки в ХГВ з 1892 по 1895 р. їх опубліковано понад 60. Навіть у роки першої світової війни поряд зі зведеннями про воєнні справи, про побутові труднощі зустрічаємо публікації про книгозбірні. Так, за 1916 р. у газетах «ХГВ», «Утро» (1906-1916), «Южный край» їх було близько 70.

Найчастіше ці матеріали розміщувалися у розділах «Местные известия» та «Хроника». Із мозаїки фактів та подій утворюється цілісний образ бібліотеки минулого. З перших років існування Харківської громадської бібліотеки (ХГБ) (1886) газети, підтримуючи інтерес до неї широкого загалу, регулярно повідомляють про поповнення фондів,

кількість читачів, коментують та пояснюють кожне тимчасове зниження цих показників, аналізують фінансові проблеми й способи їх розв'язання.

У публікаціях часто заздалегідь сповіщалося про підготовку та хід тих чи інших заходів у бібліотеках. Ставали іншими умови користування абонементом у ХГБ; вводилися нові «розряди» при обслуговуванні читачів, відкривалася безкоштовна читальня, кабінети, відділи, абонементи; змінювався режим роботи бібліотеки влітку чи у свята і т.ін. - про все це інформувалася громадськість.

Сьогодні в місцевій пресі не знайдеш матеріалів про кількість бібліотек, число їх відвідувачів. Не побачимо порівняльної статистичної інформації, а тим паче - щомісячних відомостей про зміни в показ-

никах роботи, про особливості читачького попиту та причини негараздів у комплектуванні бібліотек тощо.

А от колись і газети, й офіційний «Журнал Харьковской городской думы» (1871-1906), а пізніше й видання «Известия Харьковской городской думы» (1906-1917) регулярно вміщували щомісячні дані про громадські народні та публічні бібліотеки міста. По кожній з них - щодо книговидачі (книги й журнали), кількості передплатників і відвідувань читальних залів. Дослідники історії бібліотечної справи, зокрема історії ХГБ, знаходять у періодиці тих років безліч цікавих подробиць. Наприклад, про значне число іногородніх відвідувачів - з Мюнхена, Єкатеринослава, Володимира, Єльця, Криму, Новочеркаська, Ростова-на-Дону та ін., що свідчить про авторитет ХГБ; про склад читачів у різні часи за статтю, віком, віросповіданням, соціальним станом, рівнем освіти; про читачькі інтереси, попит (серед найпопулярніших авторів художніх творів - Пушкін і Тургенєв, Григорович і Гончаров, Л.Толстой і Квітка, а серед істориків - Костомаров та Карамзін).

У багатьох статтях порушувалися проблеми фінансової скрути. І це цікаво ще й з точки зору сучасного сприйняття, зокрема виходу зі складного становища. Так, «ХГБ» за 1890 р. інформує про пропозицію члена правління ХГБ видавати «Информационный листок», в якому, крім відомостей про бібліотеку, можна було б друкувати приватні об'яви для одержання додаткового прибутку. Зі звітів ХГБ випливає, що вона вклала невеликі залишки обігових коштів у облігації займу. Її матеріальний стан поліпшувався також завдяки продажу старих журналів та газет з фонду, за рахунок штрафування читачів за недодержання ними строків повернення літератури.

Самі публікації в пресі дореволюційних часів жанрово дуже різноманітні. Це і хроніка, і нарис, і аналітичні матеріали. Це і публіка-

ція - роздуми М.Ф.Сумцова «К вопросу о развитии общественных библиотек» (1888), його ж програмна стаття «Ближайшие задачи общественной библиотеки» (1889), полемічний матеріал В.Яковлева «Заметка об общественной библиотеке» (1888); оглядові статті «О школьных библиотеках Харьковского уезда» (1882), «К реорганизации постановки библиотечного дела в Харьковской губернии» (1906); стаття Л.Хавкіної «Нотный абонемент Харьковской общественной библиотеки» (1903) та докладне повідомлення про відкриття при ХГБ «відділу для дітей» тощо. Більшість надрукованого має публіцистичний характер з критичною оцінкою, порівняннями та прогнозами.

Та, напевне, найбільше впливали на громадську думку дискусійні статті. Скажімо, в пресі обговорювалася доцільність утворення громадської бібліотеки в Харкові. Пізніше, коли вже ХГБ почала свою діяльність, прискіпливо аналізувалися її справи.

Так, М.Ф.Сумцов відзначає: «*В настоящее время библиотека, несомненно, пользуется общественными симпатиями как учреждение, полезное для всего городского населения*». І далі: «*И уже от самого общества зависит, вести это дело далее и расширять его более и более доставлением денежных средств, книжными пожертвованиями и выбором в члены правления людей, вполне преданных этому делу*» («ХГБ», 1887, май).

Співзвучні нинішнім проблемам і питання меценатства та благодійництва; співвідношення платності бібліотечного обслуговування і просвітницьких функцій бібліотек; демократизму цих соціальних інститутів та необхідності їх відкритості; звітності перед громадськістю; попечительства справами бібліотек з боку інтелігенції тощо.

Так, украй важливою сьогодні вбачається широка інформація в пресі про добродійників, дарувальників. Газети можуть істотно впливати на процес усвідомлення спільнотою престижності акції пожертвувань на користь бібліотеки. І

в цьому плані повчальний досвід часописів минулого століття, де друкувалися матеріали про численних благодійників, про благодійні вистави, концерти, лотереї тощо. Обов'язково називались ті, хто підтримував бібліотеку грошми чи книгами. Такі відомості спонукали людей різних достатків та соціального стану брати участь у цій благородній справі, вони усвідомлювали, що від їхніх внесків, пожертвувань залежать стан фондів, заробітна плата бібліотекарів. Серед дарувальників, поряд з іменами професорів університету, вчених та громадських діячів, стоять імена студентів, священників, купців, службовців.

Майже кожна з бібліотек щорічно видавала звіт про свою роботу. Регулярно з'являлися такі матеріали і в періодичній пресі, зокрема про ХГБ.

З 1887 р. звіти стають детальними, оприлюднюються дані щодо грошових та книжкових пожертвувань, кількості передплатників і відвідувачів читальні, грошових прибутків та витрат, числа придбаних книг тощо, повідомляється про «основні заходи правління для розвитку бібліотеки».

Щомісячна бібліотечна статистика в газеті надавала читачам можливість стежити за розвитком книгозбірні. А правління таким чином звітувало перед громадськістю міста.

Сьогодні, на жаль, зникли такі форми газетних публікацій, як статистичні таблиці.

У ХІХ ст. «ХГБ» публікували щорічні фінансові («касові») звіти громадської бібліотеки. Подані у вигляді великих таблиць, вони часто заповнювали всю газетну шпальту, що неодмінно привертало увагу читачів, стимулювало інтерес до самої бібліотеки. Важливі відомості виділялися певним оформленням, шрифтом чи розташуванням.

Указані в звіті витрати - на оренду приміщення, на опалення та освітлення, на поштові відправлення, друкування каталогів і бланків тощо - ледь-ледь покривалися надходженнями до бюджету. І коли правління зверталося до міської влади з про-

ханням збільшити субсидії, то ці вимоги були завжди обґрунтованими.

Бібліотечна статистика на шпальтах газет може і в наш час стати оперативним джерелом інформації сучасників про стан справ у бібліотеці. До того ж вона, як ніщо інше, свідчитиме про демократизм самої бібліотеки.

На зв'язок між бібліотекою та громадськістю впливало і публікування листів читачів, небайдужих до її проблем. Так і «ХГБ», і «Южный край» оприлюднювали листи, в яких дописувачі, дбаючи про покращання фінансового стану ХГБ, пропонували різні заходи, які доцільні й сьогодні. Йдеться про розширення практики продажу населенню «зайвих примірників» книг (зокрема, навчальних), регулювання процесу оплати за користування книгами, організація книгарні при ХГБ, активніші пошуки джерел благодійництва тощо. Було багато й інших пропозицій: всистемі обслуговування - видавати додому цінні та рідкісні видання обмеженому колу читачів - членів бібліотеки, бо книжки ці мають свого читача, який потребує комфортних умов праці - тиші та спокою, а їх бібліотека надати не може; робити позначки в каталогах (за сьогоденішньою термінологією - «сигли») щодо місцезнаходження книги у фондах бібліотеки; переглянути порядок віднесення книг до рідкісних та цінних (щоб запобігти зайвим заборонам на видачу літератури додому); надавати студентам право користуватися бібліотекою без внесення застав за одержану літературу тощо.

Найчастіше такі публікації мали підписи «Обыватель» чи «Наблюдатель», тобто автором міг бути кожен.

Місцеві газети повідомляли про склад правління громадської бібліотеки, про розподіл обов'язків між його членами. Так, наприклад, 30 листопада 1888 р. у «ХГБ» читаємо: *«Закритою баллотировкой избран председателем единогласно Борис Григорьевич Филонов, исполняющий эти обязанности с учреждения библиотеки и сделавший наиболее крупные пожертвования, благодаря которым до*

сих пор сметы библиотеки заключаются без дефицитов».

Загальну картину бібліотечного життя доповнювали й газетні звіти про чергові збори членів громадської бібліотеки. Читачі відчували причетність до її життя.

На їх розсуд виносилися ті пропозиції, що висувалися на зборах. Інформуючи про збори членів ХГБ, де розглядався звіт за другий рік існування бібліотеки, «Харьковские губернские ведомости» (22 листопада 1888 р.) і «Южный край» (25 листопада) докладно розповідали про хід обговорення різних питань, найважливішим з яких є надання права правлінню бібліотеки видавати бідним книги безплатно, а також учителям видавати безплатні абонементи. Майже в кожному повідомленні, огляді статті чи інформації називалися імена тих, хто віддав суттєву частину своєї праці та значні кошти на заснування й облаштування бібліотек. Найчастіше згадуються М.Ф.Сумцов, Д.І.Багалій, В.П.Бузескул, Л.Л.Гіршман, А.П.Грузинцев, Б.Г.Філонов, які поряд зі своїми основними службовими обов'язками займалися і справами бібліотеки.

Бібліотечні справи (відведення місця під забудову бібліотеки, виділення позики на розширення книгосховища ХГБ та ін.) неодноразово обговорювалися на засіданнях Харківської міської думи, що висвітлювалося в «Журнале Харьковской городской думы». Наприклад, у його серпневому номері за 1889 р. повідомляється, що Дума постановила видавати громадській бібліотеці впродовж трьох років по 1500 крб. для оренди приміщення.

Саме преса вплинула на те, що в Харкові майже ніколи не поставало питання про закриття бібліотеки, як то було в інших містах Російської імперії.

І сьогодні, як і сто років тому, вся робота бібліотек повинна бути, як-то кажуть, «на очах у всіх», завдяки пресі.

Вона спроможна підтримати авторитет бібліотек у суспільстві, сприяти поширенню інформації щодо бібліотечних проблем. Та для

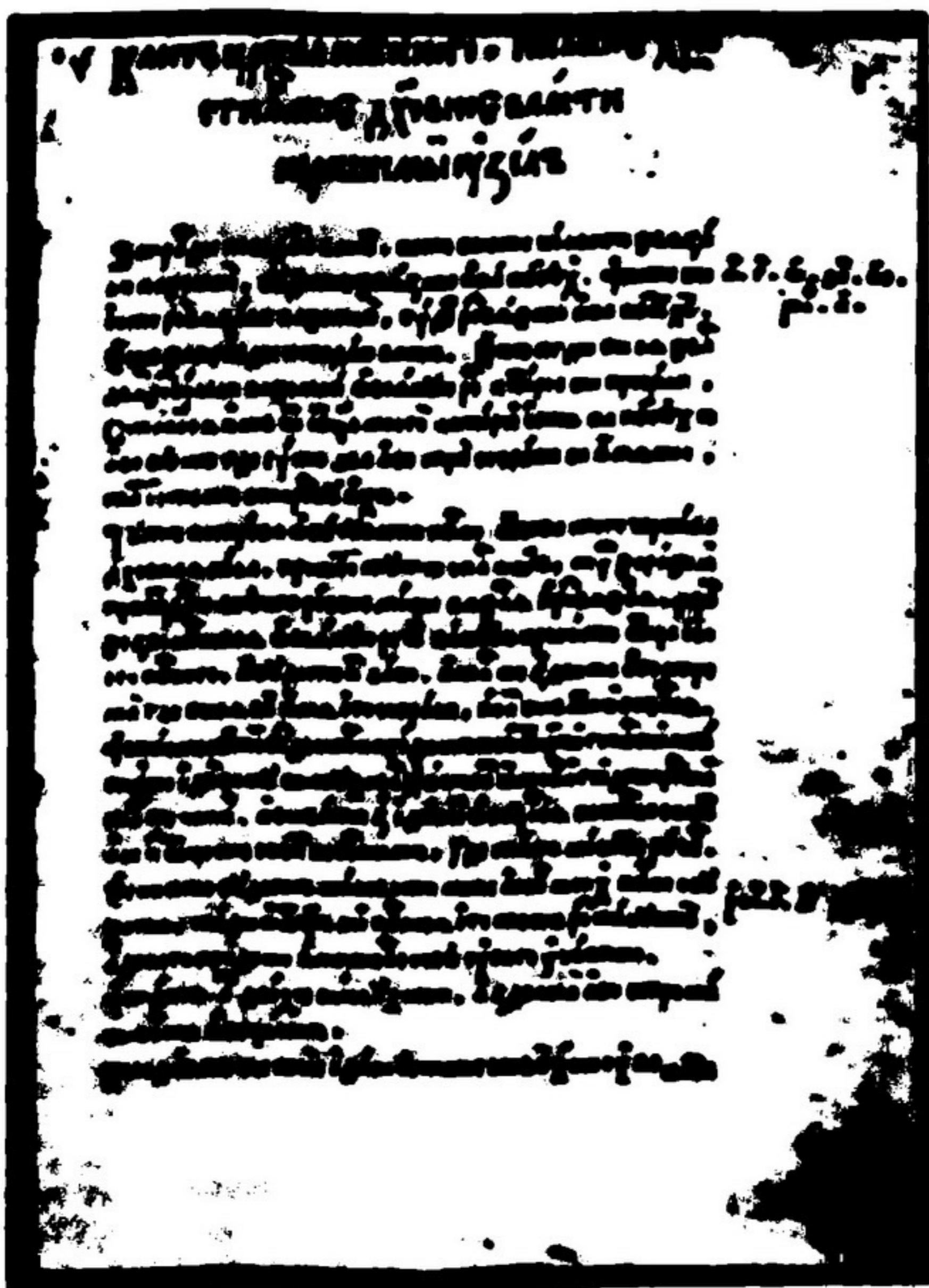
цього потрібна активніша співпраця бібліотек і преси, ініціаторами якої, певно, мають стати бібліотечні працівники. Треба нам частіше виходити за межі свого «бібліотечного простору», публікуючи в масових газетах і журналах проблемні та дискусійні статті, звертатися з пропозиціями безпосередньо до населення тощо. Обізнаність зі змінами в характері бібліотечної праці допоможе подолати незгодженість між високим соціальним призначенням бібліотек та заниженою оцінкою їх діяльності з боку суспільства. Бібліотеки і преса - досвід минулого свідчить про плідність такого союзу.

Наталія Бондар,

молодший наук. співробітник відділу стародруків
та рідкісних видань НБУВ

Острозькі видання у колекції кирилических видань НБУВ

Становлення та розвиток вітчизняного книгодрукування тісно пов'язані з друкарнею, що працювала в Острозі на рубежі XVI - XVII ст. Започаткована визначним українським політичним та культурним діячем князем Василем Костянтином Острозьким (1526-1608). Була розташована в його власному маєтку. Там же під патронатом князя працювала і школа - т. зв. Острозька академія, перший вітчизняний навчальний заклад вищого ступеня, сформувалася літературно-науково-редакційний осередок, навколо яких Острозький зібрав найосвіченіших діячів свого часу. Острозькі видання є гордістю будь-якої книгозбірні. У статті розповідається про їх колекцію у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ.

В Рідкісній
колекції
«Ключа шестого
небесного»
Г. Смотрицького.
Острого, 1587

На запрошення князя Острозького з Львова на Волинь переїхав, щоб налагодити в його маєтку книгодрукування та вперше надати друком повний церковнослов'янський текст Біблії, визначний український та російський друкар Іван Федоров (Федорович) (р. н. н. - 1583). В його «послужному списку» були московські та заблудівські друки, а також першкнижки українського книгодрукування - львівський Апостол і Буквар 1574 р. Поки повний текст Біблії готувався до друку, з'явився та узгоджувався за різними списками, редагувався і доповнювався, друкарня під керівництвом Федоровича випустила декілька, головним чином невеликих за обсягом видань «Буквар», грецько-слов'янську «Азбуку» (1578), Новий Завіт (1580), складений Т. Михайловичем покажчик до нього «Книжка собраніе вещей нужнейших» (1580) та листівку з текстом віршованого викладу подій біблійної історії під назвою «Хронологія» (1581), складену А. Римшею.

«Хронологія» і «Буквар», введені в науковий обіг кілька десятиліть тому, відомі в одному примірнику, «Азбука» - в двох. На жаль, три останні видання відсутні як у НБУВ, так і в інших книгозбірнях України.

З острозьких друків І. Федоровича у фонді відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ представлено один примірник Нового Завіту та 16 примірників Біблії. Новий Завіт, чи «Книга Нового завіта» (1580), об'єднала Новий Завіт та Псалтир. Це кишенькове видання маленького формату, але досить велике за обсягом - 490 аркушів, призначалося для самостійного ознайомлення, а не для використання при богослужінні. Новий Завіт став останнім випробуванням сил перед випуском такого фундаментального видання, як Біблія 1581 р. Примірник відділу стародруків зберігається в складі книжкової збірки відомого російського вченого та бібліофіла Володимира Оскаровича Вітта, придбаной для бібліотеки в його нащадків 1965 р. (Кол. Вітта 6).

Саме Біблія, друкування якої розпочалося одразу по закінченню Нового Завіту і було завершено в серпні 1581 р., є найважливішим серед видань Федоровича, а також його останньою роботою. Острозьку Біблію справедливо називають «лебединою піснею» першодрукаря. Її тексту на століття судилося стати канонічним для всієї православної церкви.

Шістнадцять примірникове зібрання Біблій Федоровича в НБУВ є одним з найбільших у світі серед зібрань цього видання. У складі колекції кирилических видань примірники Біблії, що походять зі збірок Київської духовної академії (КДА) (Кир.651,686,834), Київського університету (Кир.652), Києво-Печерської лаври (КПЛ) (Кир.762,764,788,4476п), Києво-Видубицького (Кир.651), Київського Пустинно-Микільського (Кир.646), Харківського Преображенського (Кир.647), Мелецького (Кир.765), Жировицького (Кир.652) монастирів, Волинської духовної семінарії (Кир.765), Кременецького ліцею (Кир.652). Ще декілька примірників було передано бібліотекам - Бібліотечі ім. КПРС (Київ) у 1966 р.; Центральної науковій АН Грузії в 1972 р. (один з двох примірників В.О.Вітта); новостворюваному Музею книги та книгодрукування (Київ) у 1972

р. (примірник Видубицького монастиря) тощо.

Примірники НБУВ надзвичайно багаті на провенієнції. Особливо цінні записи, зроблені близько того часу, коли книжку було надруковано, бо іноді вони дають змогу відтворити невідомі факти, пов'язані з її друкуванням, розповсюдженням, побутуванням. Найраніші записи, датовані 1594 р., вміщено на прим. Кир.652. Належав він Василю Зінковичу, як видно з написаного, людині високоосвіченій та здібній до віршування. Він також власноруч розбив текст Біблії на окремі вірші¹. Пізніше примірник зберігався в Жировицькому монастирі під Слонимом, звідки потрапив до бібліотеки останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського (1732-1798)². Цей примірник Біблії належить до надзвичайно рідкісних завдяки тому, що містить дві кінцівки з вихідними даними 1580 та 1581 рр.

Примірник Кир.762 належав талановитому українському граверу, ченцеві КПЛ Антонію (Олександр) Тарасевичу (1640-1727), про що свідчить його запис на титулі³. У книгу вклеєно чотири розфарбовані гравюри із зображеннями євангелістів з віленського Євангелія П.Метиславця 1575 р. Примірник Кир.4476п містить власноручний запис архімандрита КПЛ Іоанникія Сенютовича (р.н.н.-1729).

Треба зазначити, що фєдорівські видання НБУВ всебічно вивчали відомі українські й російські книгознавці П.Попов, С.Маслов, Я.Ісаєвич, Я.Запаско, О.Мацюк, Є.Немировський, Ю.Лабинцев, М.Шамрай та ін.⁴ У їхніх монографіях, наукових статтях, каталогах подаються найцікавіші провенієнції, розглядаються варіанти друкарського набору, особливості художнього оформлення, філіграні тощо. Однак у процесі роботи з примірниками острозької Біблії вдалося виявити власницькі записи, ще не введені в науковий обіг. На примірнику з колекції В.О.Вітта на форзаці нижньої кришки міститься чіткий запис: «Библия сия Его милости Пана Семеона Лизогуба». Він свідчить про приналежність книги одному з представників відомого українського козацько-старшинського роду Лизогубів - або бунчуковому товаришеві Семену Юхимовичу (р.н.н.-1734), одруженому з донькою геть-

мана І.Скоропадського, або його синові Семену Семеновичу (1708-1781), також бунчуковому товаришеві⁵, до речі, прадідові М.В.Гоголя. Ще один запис на форзаці «Глубокоуважаемому Владимиру Оскаровичу Витт уступаю с болью сердца и глубокой признательностью. М.Севастьянов. 30.1.1959г.» дає можливість дізнатись, як Біблія потрапила до збірки В.О.Вітта.

Надрукувавши в Острозі Біблію, Федорович повернувся до Львова, де й помер у грудні 1583 р. Через деякий час після його від'їзду діяльність острозької друкарні відновила і продовжувалася з перервами до 1612 р. Уже без Федоровича там було надруковано понад 20 видань, різних за тематикою та призначенням. 10 з них у 28 прим. представлені в колекції кирилических видань відділу стародруків НБУВ, а також одне дерманське в 4 прим., що, по суті, також належить до острозьких.

Насамперед серед острозьких друків заслуговує на увагу низка яскравих публіцистичних творів, створення яких пов'язане з підготовкою та підписанням Берестейської унії 1596 р.: «Ключ царства небесного» Герасима Смотрицького, трактат «О единой истинной православной вере» Василя Суразького, «Отпис» клірика острозького, «Книжица у десяти розділах», знаменитий «Апокрисис» Христофора Філалета.

Першим острозьким післяфєдорівським виданням традиційно вважається «Ключ царства небесного» 1587 р. Його автор - Герасим Смотрицький (р.н.н.-1594) - ректор Острозької школи, високоосвічена людина, один з укладачів та редакторів Біблії 1581 р. та найактивніших діячів острозького наукового осередку, батько визначного українського письменника і вченого Мелетія Смотрицького. «Ключ царства небесного» - одна з перших друкованих пам'яток української полемічної літератури. Це відповідь на календарну реформу папи Григорія XIII - введення т.зв. «григоріанського календаря» у 1582 р. та польськомовну брошуру Б.Гербеста «Wiągu kościoła Rzymskiego Wywody» («Віри костелу римського висновки») 1586 р. Твір написано не церковнослов'янською, прийнятнішою на той час мовою освіти й культури, а літературною (книжною) українською мовою. Складається він з двох перед-

■ Василій Великий.
Книга о постничестві. - Острого, 1594.

мов (одна звернена до сина князя Острозького Олександра, друга - «до народов руских» та двох полемічних трактатів - «Ключ царства небесного» і «Календар римски новы» (тому іноді у бібліографії видання називається «Календар...»).

Видрукувано «Ключ царства небесного» форматом у четвірку на 44 аркушах. Видання це надзвичайно рідкісне, на сьогодні відоме в двох дефектних примірниках, що зберігаються в Києві у відділі стародруків НБУВ (Кир.654) та у ЛНБ ім. В. Стефаніка (збірка А. Петрушевича)⁶. Жодний з цих примірників вже не має титульного аркуша з вихідними даними. Це дало привід деяким дослідникам припускати, що твір лише було написано в Острозі 1587 р., а видрукувано у Вільно (острозький та віленський науково-видавничі осередки були тісно пов'язані між собою). Шрифти видання не зустрічаються більше в острозьких друках, але ми бачимо їх у віленських - «Збірнику» (1585) та «Граматиці» (1586). Питання про час і місце друкування «Ключа» потребує подальшого дослідження⁷.

На картоні, в якій загорнуто примірник, міститься запис «Знайдено між паперами С.Т.Голубева. С.Маслов. 6/VI.1928». Ця помітка свідчить, що виявив його та передав до фонду відділу стародруків відомий книгознавець, тоді його завідувачий Сергій Іванович Маслов (1880-1957). Потрапив примірник до НБУВ,

ймовірно, в складі придбаної 1919 р. книгозбірні відомого історика Степана Тимофійович Голубева (1840-1920). Текст твору в 1887 р. він опублікував в «Архиве Юго-Западной России»⁸, очевидно, за примірником, який отримав від нащадків Станіслава Шодуара з його знаменитої бібліотеки в маєтку Івниця на Житомирщині (зараз Андрушівський р-н Житомирської обл.)⁹. До зібрання Шодуарів екземпляр не повернувся і вважався втраченим. Очевидно, він так і зберігався в Голубева.

1588 р. в Острозі було підготовлено до друку ще один полемічний твір - т.зв. «Книжицю у шести розділах», яку також називають «Книга о единой віре», «О единой істинной православной віре». Укладачем та автором зібраних тут матеріалів був Василь Суразький (Малюшицький) (р.н.н. - п. між 1604 і 1608), один із провідних діячів острозького літературно-наукового осередку. Очевидно, після від'їзду Федоровича саме він очолив острозьку друкарню. Твір написаний церковнослов'янською мовою і присвячений в основному полеміці з католицькими богословами з питань догматики.

У відділі зберігається два примірники видання цієї праці. Ідентифікація почерку на одному з них - Кир.649 - дає змогу стверджувати, що примірник на початку ХІХ ст. був у книгозбірні визначного історика, Київського митрополита Євге-

нія Болховітінова (1769-1837)¹⁰.

Недавно в літературі з'явилися відомості про те, що «Книжицю у шести розділах» було лише написано в Острозі 1588 р., а надруковано через десять років, у 1598¹¹. Це припущення впливає з того, що на звороті останнього аркуша «Книжиці...» було виявлено відбиток титулу «Книжиці у десяти розділах», надрукованої в Острозі 1598 р. Тобто невисохлі картки обох видань переплітались у видавничий конвюлот. Це примірник Державної бібліотеки Росії (Москва). Але дана заява потребує подальшого дослідження. Можливо, невисохлі сторінки «Книжиці у десяти розділах» допліталися до надрукованої раніше «Книжиці у шести розділах». Та й чи спроможна була острозька друкарня за один 1598 р. випустити таку велику кількість видань - обидві «Книжиці», «Отпис», Псалтир, Часослов, декілька букварів, можливо, «Апокрисис»? Крім того, переглянувши два примірники «Книжиці у шести розділах», ми не виявили жодного аркуша паперу з філігранями острозької папірні, що почала працювати десь з 1596 р.¹² Незрозуміло, чому острозькі друкарі при друкуванні в 1598 р. «Книжиці у шести розділах» не використовували паперу власного виробництва? У точно датованих цим же роком «Отписі» та «Книжиці у десяти розділах» такий папір активно застосовується.

Водночас у «Книжиці у шести розділах» використовується папір подібних сортів, як і в «Книзі о постничестві» Василя Великого 1594 р. На нашу думку, це видання побачило світ справді пізніше, ніж 1588 р., але раніше, ніж у 1598, можливо, після поновлення книгодрукування, близько 1596 р. Це ж стосується і «Ключа царства небесного» Г.Смотрицького, про що йшлося вище.

Якщо припустити, що обидва видання друкувалися пізніше - не наприкінці 80-х, а в середині 90-х років - то зовсім інакшим постає загальний розвиток книгодрукування в Острозі. Після виходу в світ Біблії 1581 р. друкарня відновила діяльність лише через 13 років, випустивши в 1594 р. «Книгу о постничестві» Василя Великого. Припущення про тривале припинення острозького книгодрукування, причини чого невідомі, вже висловлювалося книгознавцями¹³. Перерва в діяльності друкарні могла бути ініційована князем Острозьким відповідно до зміни політичної ситуації. Як і більшість православних ідеологів, Острозький наприкінці 80-х років займав помірковану позицію щодо унії, якийсь час підтримував ідею об'єднання церков. У 90-х роках його погляди змінилися, він став на позицію неприйняття ідеї унії у тому вигляді, в якому її пропонувала католицька верхівка. Однак причини припинення книгодрукування в Острозі могли бути й суто технічні - відсутність друкарського обладнання, фахівців-друкарів тощо.

Найвизначніший серед видрукованих у Острозі публіцистичних творів кінця XVI ст. - «Апокрисис, або Отповідь на книжки о съборі Берестейском». Місце та час друкування на книжці не зазначені. Вважається, що твір було надруковано в Острозі близько 1598-1599 р. Його автор приховав своє справжнє прізвище під псевдонімом Христофор Філалет (з грецької - Христоносець Правдолюб). Більшість сучасних дослідників погоджується, що псевдонім належить полякові за походженням, протестанту Мартину Броневському (р.н.н.-після 1650), який проживав на Волині та був близьким до острозького гуртка. Відомо, що він виконував обов'язки секретаря Берестейського православного собору 1596 р. Можливо, він напи-

сав «Апокрисис» на замовлення князя Острозького.

У 1597 р. польськокомовний варіант цього твору було видано друком у Кракові в аріанській друкарні Олекси Родецького. Очевидно, в Острозі його було одразу ж передруковано в українському перекладі. Твір написано у відповідь на книгу П.Скарги «Synod Brzeski» («Собор Берестейський») (Краків, 1597 р.). Питання про час та місце друкування українського варіанту «Апокрисису» досі остаточно не з'ясоване. У присвяті автор зробив приписку «З Вильно, остатнього дня місяця октобрия, по старожитньому, року 1597». Більшість дослідників вважають, що україномовний «Апокрисис» було надруковано не у Вільно, а в Острозі між 1597-1599 рр.¹⁴ Твір великий за обсягом - 222 аркуші, складається з присвяти, передмови й чотирьох частин, поділених на розділи. Присвячений засновнику знаменитої Замойської академії коронному канцлеру Яну Замойському (1542-1605). Відомо, що він був проти насильницького насадження католицизму серед православного населення України.

У відділі стародруків зберігаються чотири примірники цього видання, яке І.Франко влучно назвав «короною антиуніатської полеміки XVI століття»¹⁵. Два з них надійшли до бібліотеки 1970 р. в складі майже 30-тисячної книгозбірні визначного українського літературознавця Павла Миколайовича Попова (1890-1971), третій - з бібліотеки Києво-Софійського собору, четвертий - з КДА, куди його раніше було передано в складі збірки стародруків Почаївської лаври. До речі, примірники КДА (Кир.664) та Софійського собору (Кир.824) оправлені разом з іншим острозьким друком полемічного характеру - «Отписом на лист...Ипатія Володимирського и Берестейского епископа» 1598 р. Це відкритий лист-відповідь на послання уніатського єпископа Іпатія Потія (1541-1613), одного з організаторів Берестейської унії, звернене до князя К.Острозького. Князь доручив одному з острозьких книжників скласти відповідь Потієві. Автор «Отпису» приховав своє справжнє прізвище, назвавшись «кліриком острозьким». За ним закріпився цей псевдонім, належність якого до цього часу не

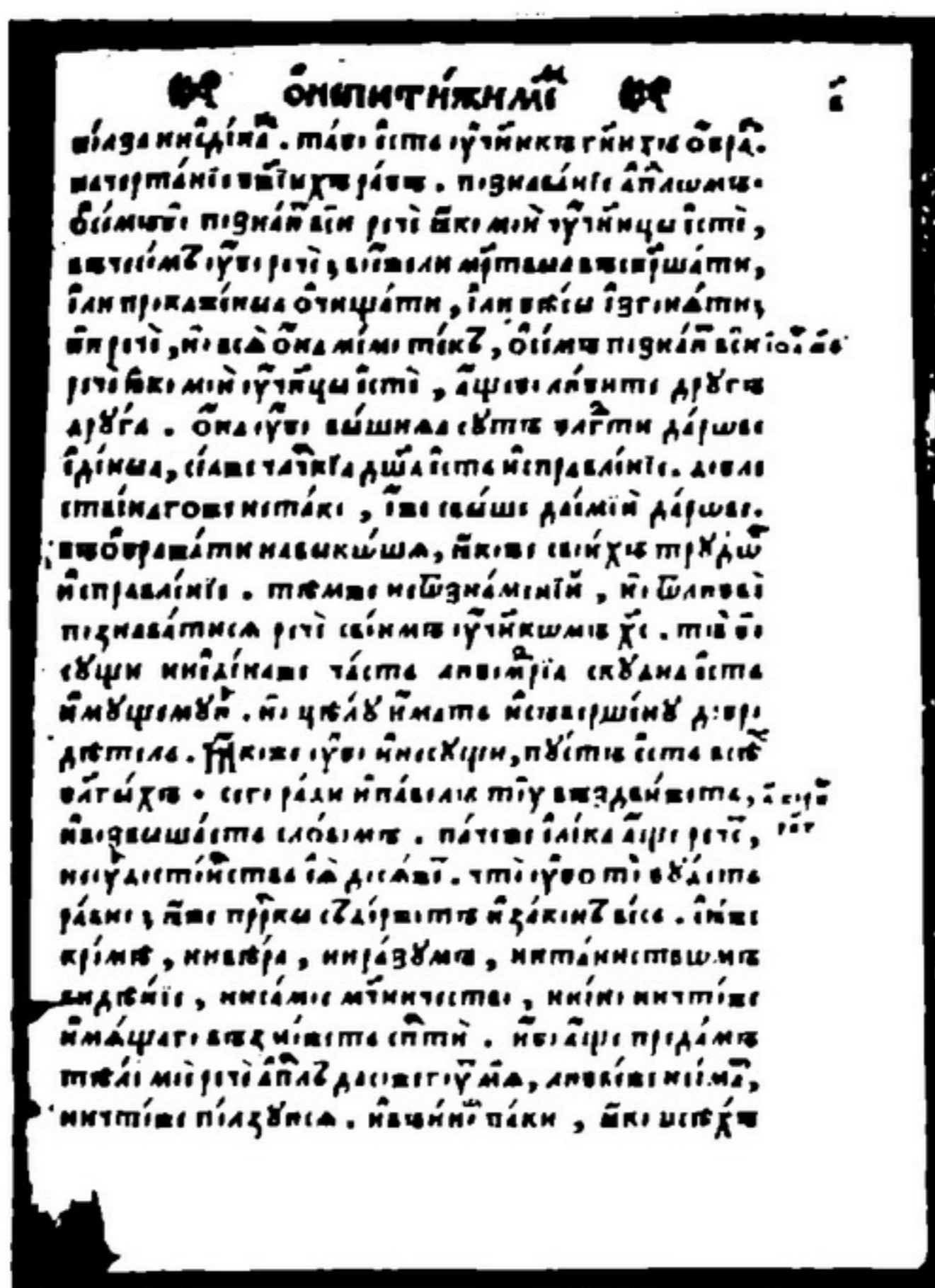
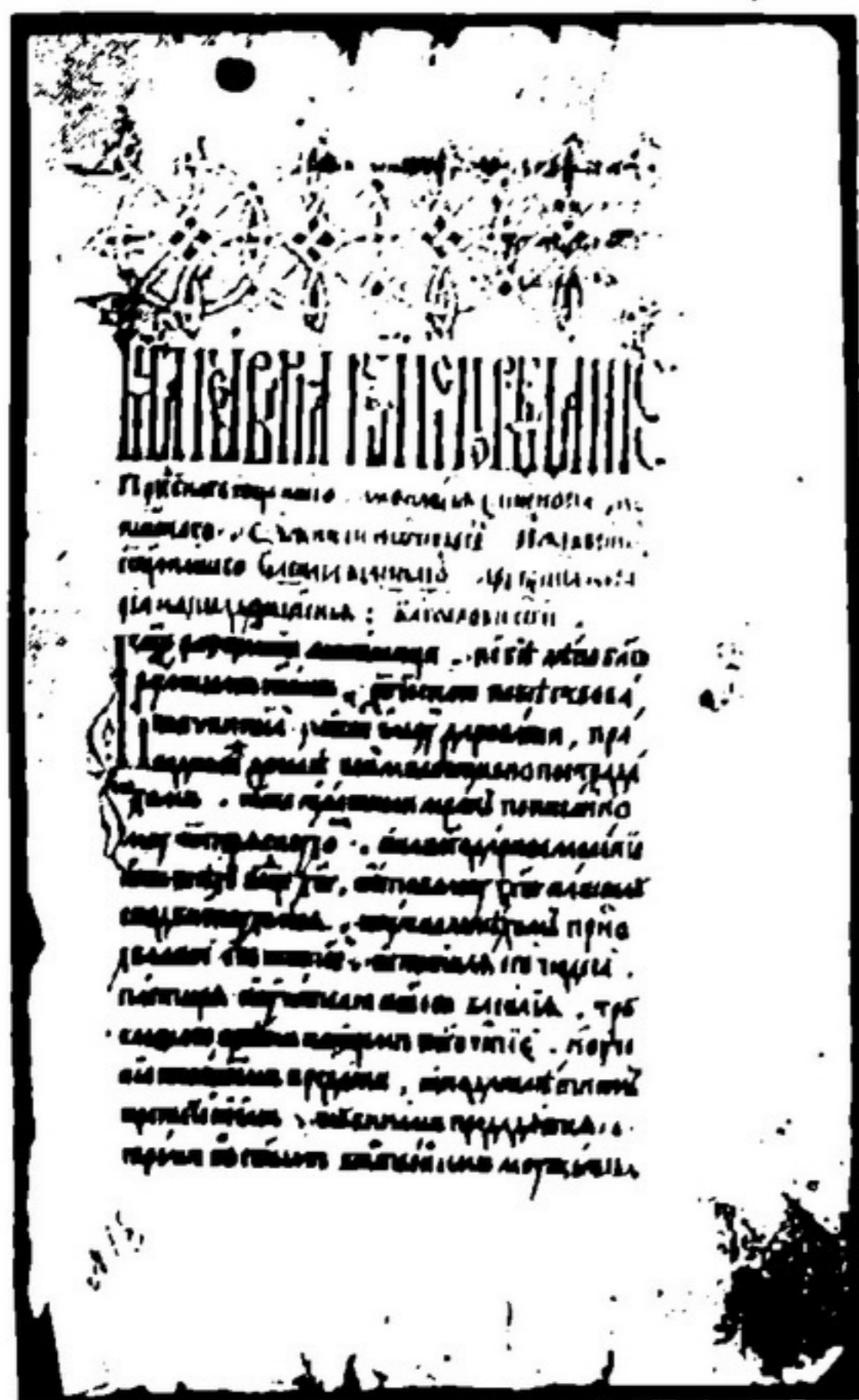
встановлено. Існують припущення, що це міг би бути М.Смотрицький, І.Борецький, Г.Дорофейович, І.Наливайко.

Складається «Отпис» з передмови «До чителника», «Предмови листу до отца єпископа» та листа. До тексту «Отпису» додано блискучий памфлет «Исторія о Листрикійском, то есть о разбойническом, Ферарском или Флоренском синоде, вкоротце правдиве списаная». У цій «Истории» йдеться про Флорентійську унію 1439 р. між римо-католицькою церквою і православним Сходом. Організатори Берестейської унії апелювали до Флорентійської угоди як до добровільно укладеного, а потім забутого акту, відновленого лише в 1596 р. Обидва твори - єдине ціле, вагома літературно-художня цінність.

Можливо, примірники, де разом переплетено «Апокрисис» і «Отпис», являють собою видавничі конволюти, оправи в яких було замінено у XVIII ст. Такі ж конволюти зустрічаються і в інших книгозбірнях¹⁶.

Щодо двох примірників «Апокрисису» з колекції П.Попова, то завдяки його записам на цих стародруках можна встановити, яким чином вони потрапили до його збірки. Запис на примірнику Кол. Попова 156 такий: «Приобр. от О.Г. Булгакова (с.Сухіновка) 1926. А він придбав від селянина с.Нової Слободи. Книга раніше належала Софронівській пустині в 20 км від Путивля. П.П.». Подібний запис міститься і на примірнику Кол. Попова 157: «Придбано 192(7) р. лист. 30 на базарі в м.Путивль. Раніше книжка належала Путивльськ. Соф. пустині (в 20 км від Путивля)». Тобто обидва примірники в XIX - на поч. XX ст. зберігалися у бібліотеці Софронівського Молченського монастиря. У збірці П.Попова були й інші раритети з тієї ж бібліотеки, зокрема конволют біблійних книг Ф.Скорини (Прага, 1517)¹⁷. Про ще одне видання - «Книгу о постничестві» (Острог, 1594), що походить зі збірки Софронівського монастиря, йтиметься нижче.

Примірник «Апокрисису» (Кол. Попова 157) виявився надзвичайно цінним тим, що в ньому Я.Ісаєвич виявив під оправою чотири нерозрізані видавничі картки ще одного острозького видання - уже згадуваної «Книжиці у десяти розділах»

■ Житіє Василя Великого, рукопис поч. XVII ст., приплетений до «Книги о постничестві». - Острог, 1594.

■ Іоанн Златоуст. Маргарит. - Острог, 1595. Р.Ракушки.

1598 р. (по два примірники аркушів 3-4,5-6?)¹⁸. При порівнянні з повним примірником «Книжиці» виявилось, що знайдені аркуші належать до ранішого набору (травень 1598), ніж повні примірники, датовані червнем того ж року. Повного примірника з травневим набором поки що не виявлено. Схоже, це був пробний відбиток, який не задовольнив друкарів і був перероблений. Аналогічний фрагмент датованої травнем передмови зберігається у Бодлеянській бібліотеці (Оксфорд). Під час недавньої реставрації примірника «Апокрисису» в 1992 р. фрагмент «Книжиці» було переплетено разом з ним. І.З.Мицько, здійснивши порівняльний аналіз інтролігаторського матеріалу, доходить висновку, що примірник Кол.Попова 157 має острозьку видавничу оправу¹⁹. Тоді стає зрозумілим, яким чином для макулатури, підкладеної під оправу, було використано забраковані видавничі картки. Можна також припустити, що коли «Апокрисис» був уже видрукуваний та опрацьований, а «Книжиця у десяти розділах» лише друкувалася, то «Апокрисис» було надруковано в кінці 1597 - на початку 1598 рр. Це потребує подальшого вивчення.

У колекції кирилических видань відділу стародруків зберігається і повний примірник «Книжиці у десяти розділах» (Кир.665) з передмовою, датованою червнем 1598 р. Складається ця «Книжиця» з вось-

ми послань Александрійського патріарха Мелетія Пігаса (1535/40-1601), одного послання князя К.Острозького та одного анонічного, що має назву «Благочестивому князю Василю і всім християном православним...от святое Афонское горы скитствующих». Воно належить визначному українському письменнику Івану Вишенському (бл.1550-після 1620). Послання виявилось його єдиною прижиттєвою публікацією. Як відомо, він брав участь у діяльності острозького гуртка, готував до друку в Острозі цілу «Книжку» власних творів (складалася із передмови та десяти послань, але так і не була надрукована)²⁰.

Цікаво, що примірник «Книжиці у десяти розділах» Кир.665 походить з бібліотеки К.Острозького (видавничу оправу?). На це вказує витиснений на верхній кришці оправи суперекслібрис Острозьких²¹. Пізніше книжка зберігалась у Густинському Троїцькому монастирі під Прилуками, що засвідчує запис українським скорописом ігумена цього монастиря Авксентія Якимовича (друга пол. XVII ст.). У XIX ст. вона стала власністю відомого історика, викладача КДА Івана Гнатовича Малишевського (1828-1897). У додатках до своєї праці «Александрійський патріарх Мелетий Пігас и его участие в делах русской церкви»²² він частково опублікував текст острозької «Книжиці у десяти розділах», очевидно, користуючися саме

цим примірником, який добре зберігся. Нещодавно його було ретельно відреставровано.

Крім полемічних творів, у Острозькій друкарні вперше в Україні було підготовлено й видруковано фундаментальні праці визначних візантійських богословів Василя Великого та Іоанна Златоуста, популярні в східних слов'ян ще з часів Київської Русі.

У березні 1594 р. в Острозі вийшла друком «Книга о постничестві», тобто «Книга про піст», архієпископа Кесарійського, одного з найвидатніших представників патристики Василя Великого (бл.330-379). В Україні здавна були широко розповсюджені його аскетичні повчання про піст та чернече життя, а названа праця стала основоположною для православного чернецтва.

Як частково згадувалося вище, «Книга о постничестві», можливо, є першим післяфедорівським виданням, що побачило світ в Острозі. Друк об'ємистий (604 арк.), з надзвичайно цікавими особливостями поліграфічного виконання та художнього оформлення. Надруковано твір великим шрифтом, ідентичним зі шрифтом віленського Євангелія 1575 р.* Тим же шрифтом друкувалися й інші острозькі видання, зокрема Часослов 1602 р. В «Книге о

* Видруковано колишнім соратником І.Федорова Петром Мстиславцем у друкарні Мамоничів.

постничестві» використано заставки й ініціали Євангелія Мстиславця, а також кінцівки з московських Апостола (1564) та Часовника (1565). Вміщене на початку книги зображення Василя Великого виконане в тій же манері, що й чотири зображення апостолів у Євангелії 1575 р., а пізніше - у львівському Євангелії 1636 р. та його перевиданнях. Гравюра із зображенням Василя Великого, очевидно, спочатку призначалася для іншого видання (це засвідчують чорні плями на ній - отвори, що залишилися після вилучення її фрагментів, де, очевидно, містилися якісь написи). Наявність ілюстративного матеріалу П.Мстиславця в «Книжці о постничестві» дала підстави твердити, що в цей час до Острога приїхав або він сам, або майстер, котрий виготовляв ілюстрації та заставки для його віленських друків. Уперше таку думку висловила провідний російський книгознавець А.С.Зьорнова²³. Хоча документи до цього часу не віднайдені, це припущення практично не викликає заперечень у фахівців.

У колекції кириличних видань зберігається дев'ять примірників «Книжці о постничестві». Серед них - екземпляри з книгозбірень КПЛ (Кир.4477п, 4477п/а, 4477п/б), КДА (Кир.655), Києво-Михайлівського монастиря (Кир.656,658,659), Почаївської лаври (Кир.655), Волинської духовної семінарії (Кир.657), Софронівського Молченського монастиря (Кир.744)²⁴.

На примірнику Кир.659 міститься ранній запис 1597 р. про продаж книги Агафією Чирською переяславському священику Василю Мефодієвичу. Він заповів після своєї смерті передати цю книгу київському митрополитові Іову Борецькому (р.н.н. - 1631). Волю небожчика виконав його син Матвій у 1623 р. в Трахтемирівському монастирі на Канівщині. На жаль, при заміні оправи книги частково обрізано власноручний запис Борецького²⁵. Він вклав книгу в Києво-Михайлівський Золотоверхий монастир, де та зберігалася майже три століття. Пізніший запис 1808 р. належить іншій визначній особі - відомому освітньому діячеві, письменнику, Чигиринському єпископу Іринію Фальковському (1762-1823).

Ще один ранній власницький запис міститься на титулі примірника

Кир.4477п/а - півустановою червоним чорнилом написано «Тимофій Михайлович священник полоцький». Можливо, це той Тимофій Михайлович (Аннич?), який був укладачем алфавітно-предметного покажчика до Нового Завіту, надрукованого І.Федоровичем окремим виданням у Острозі 1580 р.²⁶ На примірнику Кир.4477п бачимо запис архимандрита КПЛ Іоаннікія Сеньотовича (р.н.н.-1729).

Цікавий примірник Кир.656 зі збірки Києво-Михайлівського монастиря. До нього приплетене рукописне «Житіє» Василя Великого (к.ХVI-поч.ХVII ст.?). Воно приписується сучасникові та другу Василя Великого, єпископу Іконійському Амфілохію (помер після 392 р.), хоча, очевидно, створене пізніше. Після житія вплетений аркуш з двома гравірованими зображеннями - св. Каліста та Григорія Двоєслова. Обидва ці зображення використано у балабанівських друках - гравюра із зображенням Григорія Двоєслова - в Службнику (Стрятин, 1604), св.Каліста - в Євангелії учительному (Крилос, 1606). До речі, була в Службнику і гравюра із зображенням Василя Великого. Невідомо, яким чином балабанівські дошки опинилися у власника цієї книги - гравюру із зображенням Григорія Двоєслова зустрічаємо пізніше у львівських братських виданнях, гравюра зі св.Калістом не використовувалася пізніше в жодному українському друці. Можливо, якесь обладнання зі Стрятина та Крилоса (зокрема, ці дошки) перевіз Ісайя Балабан (р.н.н. - 1619/1620), племінник Львівського єпископа Гедеона Балабана, котрого в 1606 р. князь Острозький призначив Дерманським ігуменом.

Неординарна й оправа цього примірника «Книжці о постничестві» - вона виконана із застосуванням інтролігаторських матеріалів, подібних до оправи «Апокрисису» та «Книжці», про які йшлося вище, можливо, виготовлених в Острозі. З іншого боку, подібні оправи зустрічаються у київських виданнях ХVII ст.

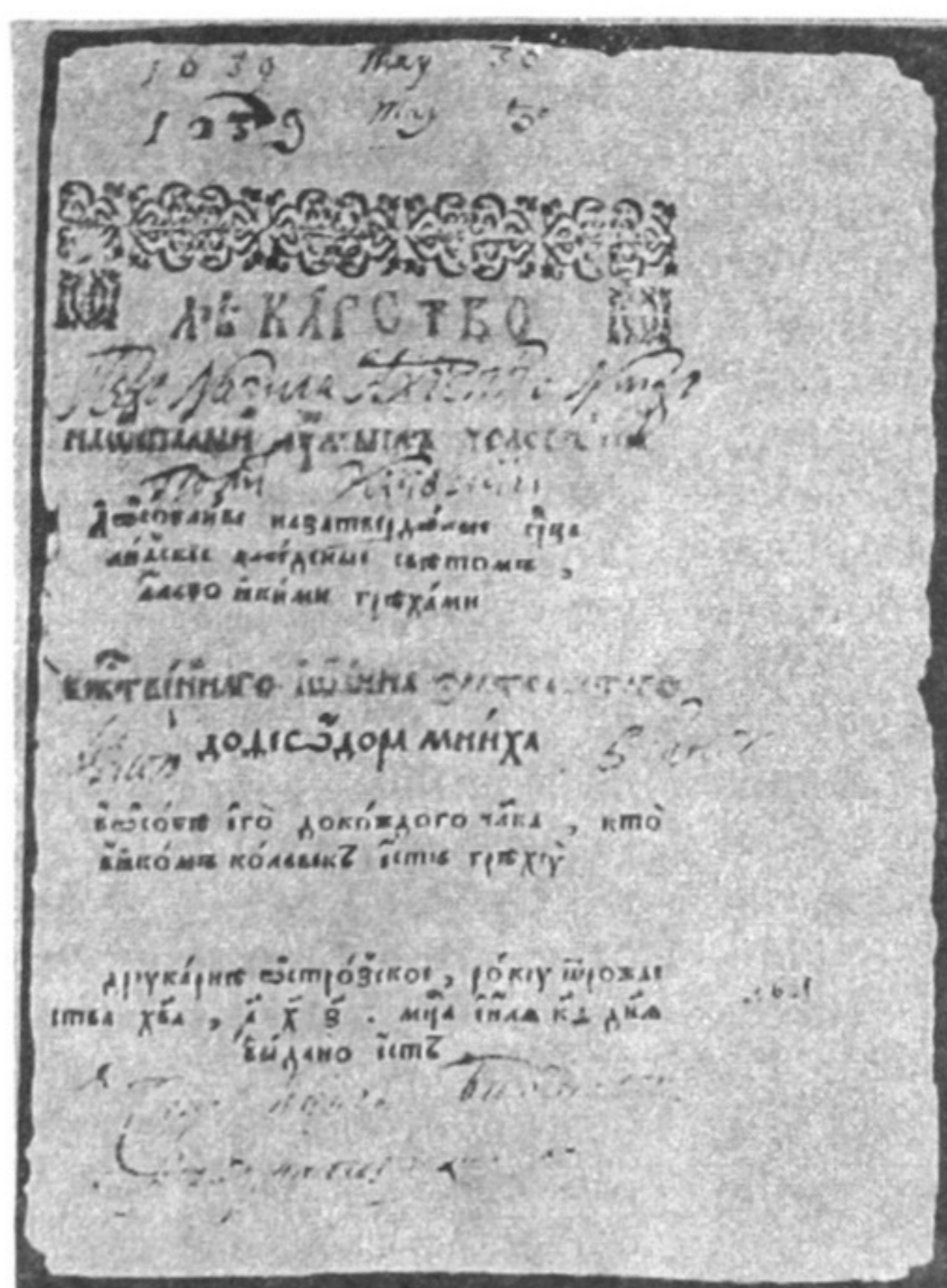
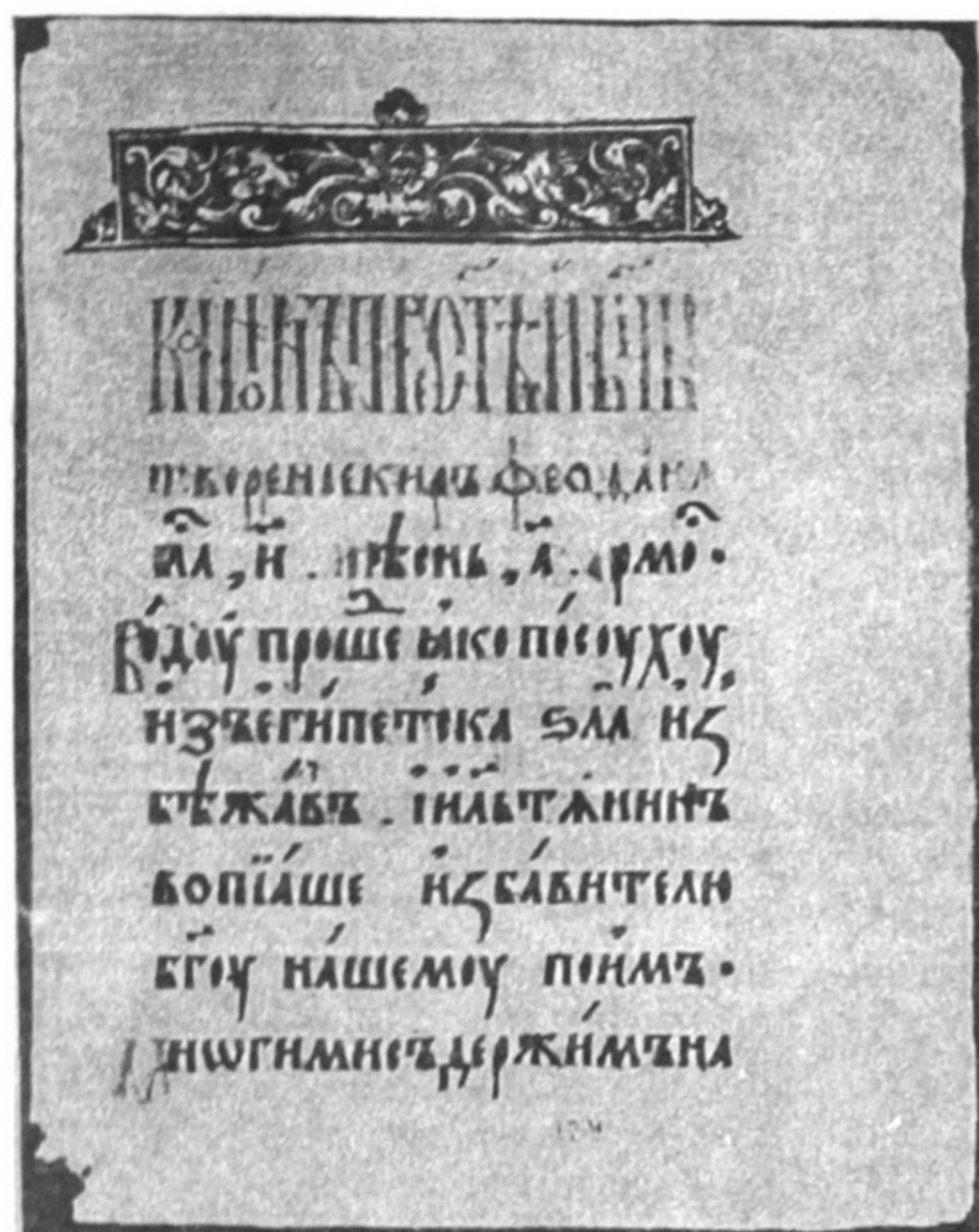
Таку ж оправу мають і примірники «Книжці о постничестві» Кир.744 та Кир.4477п/б. Перший з них, як свідчать записи, на початку ХІХ ст. зберігався в Софронівському Молченському монастирі. Штамп на форзаці свідчить про придбання його

через букністичний магазин у жовтні 1948 р. за 500 крб. Другий із згаданих примірників - Кир.4477п/б - походить з бібліотеки КПЛ. Запис на титулі підтверджує приналежність його Чернігівському єпископу Зосимі Прокоповичу (сер. ХVII ст.).

У червні 1595 р. в Острозі було закінчено друкування збірки «слів» Іоанна Златоуста (бл.347-407) під назвою «Маргарит». Автор твору - Константинопольський патріарх, ідеолог східної християнської церкви. Для цього видання, як, очевидно, і для попереднього, було використано тексти, перекладені та впорядковані вченим гуртком, який існував при дворі князя Андрія Курбського (бл.1528-1583) в його маєтку Милянчиці під Ковелем²⁷. У книзі є вказівка на підготовку її до друку «ВА» - очевидно, Васи́лем Суразьким (Малюшицьким).

У колекції кириличних видань нараховується п'ять примірників «Маргариту». Два з них надійшли до бібліотеки в складі книгозбірни КДА (Кир.662,663), останній - зі збірки Почаївської лаври. Ще один примірник раніше був у фондах бібліотеки Волинської духовної семінарії (Кир.660). Один екземпляр «Маргариту» входить до збірки В.О.Вітта (Кол.Вітта 14). Найцікавішим виявився примірник з бібліотеки Михайлівського Золотоверхого монастиря (Кир.661). Він містить поаркушний запис по нижньому полю: «Сия книга глаголема Маргаритні Романі Ракушці Протопопі Браславському, Тулчинському, Рашковському і Краснянському дана от жони небожчика Вінідикта священника Пречистскаго Брашлавского на похорон и отправоаня за душой небожчика в року 1673 месяца декембрия 10 дня». Цей запис належить відомому козацькому діячеві Роману Ракушці-Романовському (1623-1703), якого вважають ймовірним автором видатної пам'ятки української історіографії ХVII ст. «Літопису Самовидця». Запис зроблено в грудні 1673 р., коли Ракушка, переселившись на Правобережну Україну, був протопопом міської церкви в Брашлаві²⁸.

Нещодавно авторкою статті у фонді відділу стародруків був виявлений ще один надзвичайно рідкісний острозький друк - Часослов 1602 р. (Кир.895). Був відомий лише один унікальний примірник цього видання, що збе-

■ Рідкісний примірник Часослова. - Острог, 1602.

■ Лікарство на ospалий умисл чоловічий. - Острог, 1602. Із записом на титулі П.Могили.

рігається у Національній бібліотеці Росії у Санкт-Петербурзі²⁹. Виявлений у НБУВ примірник дефектний, у ньому відсутні шість початкових та два кінцевих аркуші, інші - пошкоджені. За шрифтовими та орнаментальними ознаками він був описаний як віленське видання кінця XVI - поч.XVII ст. Порівняння аркуша 20 київського примірника з його ж фотографією, вміщеною А.Зьорновою в статті «Петр Тимофеевич Мстиславец»³⁰, дає змогу говорити про ідентичність примірників. Рідкісність примірників Часослова 1602 р., як і взагалі більшості часословів, пояснюється тим, що, крім функцій богослужбового видання, де міститься перелік усіх служб, окрім літургії, вони використовувалися для навчання дітей грамоти, тому швидко зачитувались.

Надруковано Часослов 1602 р. тим же великим шрифтом, що й згадувану «Книгу о постничестві» Василя Великого 1594 р. Друк у дві фарби, з активним використанням червоної. Цікаво, що перед рядком, який розпочинався з червоної літери, стоїть чорна крапка, перед рядком з чорної - червона. Таким прийомом часто користувався П.Мстиславец, зокрема в Псалтирі 1576 р.

У примірнику міститься шість заставок і чотири кінцівки (у повному петербурзькому екземплярі - вісім заставок та п'ять кінцівок). Порівняльний аналіз ілюстратив-

ного матеріалу свідчить про використання цих художніх прикрас не тільки у віленському Часовнику П.Мстиславця 1575 р. й острозьких і дерманських друках, а також у «Зірцалі богословія» Кирила Ставровецького (Почаїв, 1618) та «Собрании словес», надрукованому Павлом Домживом Людковичем і Сильвестром (Угорці, 1618) та в київських Часословах Тимофія Вербицького 1625 і 1626 рр., потім у Валахії. Про передачу обладнання П.Мстиславця з Вільно до Острога йшлося вище. Припущення про тісні стосунки Кирила Транквіліона Ставровецького, Павла Домжива Людковича та Тимофія Вербицького з острозьким осередком уже неодноразово висловлювалися книгознавцями. Але за браком документів невідомо, яким чином і які саме ілюстративні матеріали з Острога опинились у Почаєві, Угорцях та Києві. Одна з гіпотез зводиться до того, що власник першої київської приватної друкарні, а до того провідний друкар КПЛ Тимофій Олександрович Вербицький (р.н.н. - п.після 1642) працював у Острозі, де й ознайомився з процесом книгодрукування, потім видавав книжки для Кирила Транквіліона Ставровецького в Почаєві й Рохманові, після чого переїхав до Києва. Тобто після припинення діяльності друкарні (між 1612 та 1618 рр.) він міг вивезти з Острога якесь друкарське устаткування. З другого боку, збе-

реглись документи, що підтверджують перебування і навіть незаконний арешт Т.Вербицького в Острозі в квітні 1625 р.³¹ Уже 25 серпня цього ж року в Києві у власній друкарні він видав друком Часослов, у якому використав одну дошку П.Мстиславця, яка застосовувалась і в Острозі, а також одну дошку І.Федоровича та стрятинські ініціали. Можливо, Вербицький щойно привіз дошки з Волині до Києва, одразу оздобивши ними своє перше самостійне видання.

Якимсь чином був пов'язаний з острозьким осередком ще один мандрівний друкар - Павло Домжив Людкович. Можливо, деякий час також навчався чи працював в Острозі. Цікаво, що в своєму «Собрании словес», які вийшли друком у 1618 р. в Угорцях, він теж використав одну острозьку заставку.

Якийсь час острозька друкарня діяла в Дерманському монастирі (неподалік Острога). Він знаходився у володіннях князів Острозьких і перебував під їхнім патронатом. Князь Костянтин здавна мріяв про перетворення монастиря в науковий та видавничий осередок. Саме тут він планував наприкінці 70-х років XVI ст. організувати друкарню для Івана Федоровича, але ці плани не здійснилися. Налагодити видавничу справу в Дермані вдалося лише на початку XVII ст., на деякий час перевівши сюди обладнання з Острога. Книгодрукування в Дер-

мані очолив авторитетний член острозького гуртка, перекладач, автор передмов до острозьких видань Даміан Наливайко (р.н.н.-1627)*.

З дерманських видань у колекції відділу представлений «Октаик, сиріч Осмогласник», чи Октоїх 1604 р. Друк великий за розмірами, складається з 652 сторінок. Прикрашений Октоїх значно багатше, порівняно з іншими острозькими виданнями, але орнаментика його характеризується такою ж недостатньою продуманістю, випадковістю, як і оздоблення більшості інших острозьких післяфедорівських видань. Готував книжку до друку Д. Наливайко, допомагав йому випускник Острозької колегії, добрий знавець греко-візантійської книжності Іов Княгиницький (бл.1550-1621). У відділі стародруків маємо чотири примірники Октоїха 1604 р. з цікавими власницькими записами XVII ст. Можна встановити надходження до колекції двох із них - примірник Кир.5362п раніше знаходився в збірці Києво-Софійського собору, Кир.5551п - у КДА. Найраніший із записів на примірнику Кир.5551п виконаний між 1604 та 1607 рр., від імені представників ремісничих цехів ковалів та стельмахів, які вклали цю книгу до церкви у м.Доброворі (зараз смт Кам'янсько-Бузького р-ну Львівської обл.)³². Відомо, що 1605 р. книгодрукування в Дермані припинилося, обладнання друкарні було знову повернуто до Острога.

З пізніх острозьких видань у НБУВ зберігаються Требник 1606 р. (Кир.666) та «Лікарство на оспалий умисл чоловічий» 1607 р. (Кир.794,795). Обидва видання містять передмови за підписом того ж «Даміана недостойного презвітера», тобто Д.Наливайка. Видання Требника вважається рідкісним - на сьогодні відомо шість його примірників, більшість з яких дефектні³³. Примірник НБУВ добре зберігся, в 1991 р. було відреставровано його папір та оправу. На жаль, на книжці відсутні записи, штампи, печатки, що могли б вказати шляхи її надходження до колекції.

Ще одне острозьке видання - це збірник творів дидактичного характеру «Лікарство на оспалий умисл

чоловічий», друкування якого закінчилося 29 липня 1607 р. До складу збірника входять передмова, два «слова» Іоанна Златоуста, «слово» Григорія Богослова та «Тестамент», тобто заповіт візантійського імператора Василія синові Льву Філософу. Друк призначався для навчання в школі та домашнього читання. Текст «Лікарства» надруковано паралельно церковнослов'янською та українською мовами.

Надзвичайно цікаві два примірники «Лікарства», що зберігаються в колекції кирилических видань³⁴. Обидва вони надійшли до НБУВ у складі книгозбірні Києво-Софійського собору. Примірник Кир.795 містить на титулі запис Київського митрополита, визначного культурного та освітнього діяча Петра Могили: «1639. мая 30. Петр Могила. Архиепископ Киевский. Рукою власною». На інших стародруках відділу є аналогічні за змістом записи П.Могили з тією ж датою українською та латинською мовами.

Інший примірник «Лікарства» цікавий насамперед тим, що до нього приплетений серед інших рукописних матеріалів т.зв. «Синтагматикон, или о святых седми тайнах церковных списание» митрополита Філадельфійського Гавриїла Севера, переклад якого було здійснено 1603 р. в Дермані³⁵. Відомі три списки цього твору. Рукопис, приплетений до «Лікарства», найповніший серед них. Перекладачем вважається острозький ієромонах, відомий освітній діяч, книжник Кипріян (помер після 1623). У кінці нашого списку «Синтагматикону» подається лише прізвище перекладача - Розвянецький. Пізніше «Синтагматикон» був передрукований як один із розділів «Скрижалі духовної» (М.,1656) (є в колекції кирилических видань відділу стародруків).

Деякі твори, що готувалися до друку в Острозі, так і залишилися у рукописах або були надруковані в інших місцях. До таких пам'яток можна віднести Номоканон, або «Книгу церковних правил», переписану тут 1593 р. Григорієм Голубниковим, «Діоптру» Віталія, створену близько 1605 р. в Дубні, відредаговані Кипріяном 1605 р. в Дермані «Бесіди на 14 посланій апостола Павла» Іоанна Златоуста, ним же 1610 р. відредаговані «Духовні бесіди» Макарія Єгипетського та ін.

«Діоптру» було надруковано віленськими братчиками 1612 р. в Єв'є, «Бесіди» Макарія Єгипетського - також у братській друкарні у Вільно 1627 р., «Бесіди» Іоанна Златоуста - в Києві у друкарні Печерської лаври в 1623 р. Усі ці видання репрезентовано у фонді відділу стародруків НБУВ.

Пам'ятки, які побачили світ у Острозі та пов'язаних з ним осередках - Дермані, Дубні тощо, стали непересічним явищем у розвитку вітчизняної культури. Це засвідчують численні їх передруки, рукописні копії, нотатки визначних особистостей на їхніх сторінках. Не викликає сумніву, що Острог наприкінці XVI - поч. XVII ст. був потужним центром не тільки української, а й загальноєвропейської духовної культури. Його здобутки нам ще потрібно осягнути.

¹Ісаєвич Я.Д. Літературна спадщина І.Федорова.-Львів,1989.-С.143, 162, фото; Шамрай М.А. Острожская библия в фондах ЦНБ АН УССР//Федоровские чтения. 1981.-М., 1985.-С.206; *Ії ж.* Провенієнції у виданнях Острозької та Дерманської друкарень (За матеріалами фонду відділу стародруків ЦНБ АН України)//Український археографічний щорічник.-Нова серія. Вип.2.-К., 1993.-С.48 - 49.

²Бібліотеку Понятовського було придбано для Волинського ліцею (Кременець). Після закриття ліцею в 30-х роках XIX ст. перевезено до Київського університету, а 1926 р. в складі півмільйонного університетського зібрання передано Всенародній бібліотеці України (нині - НБУВ).

³Ісаєвич Я.Д. Літературна спадщина І.Федорова.-С.143, 162; Шамрай М.А. Острожская библия...-С.206; *Ії ж.* Провенієнції...-С.48-49.

⁴Попов П.М. Слов'янські інкунабули київських бібліотек// Бібліол. вісті.-1924.-№1/3.- С.163; Ісаєвич Я.Д. Першодрукар І.Федоров і виникнення друкарства на Україні.- Вид.2, перероб. і доп. - Львів, 1983.-С.103-104; *Його ж.* Літературна спадщина І.Федорова.-С.143, 162; Мацюк О. Бумага изданий И.Федорова//Федоровские чтения. 1978.-М., 1981.-С.30-33; Немировский Е.Л. Начало книгопечатания на Украине: И.Федоров.-М.,1974.-С.116,148,202, 208; *Його ж.* И.Федоров.-М., 1985.-С.185, 188; Наследие И.Федорова: Каталог выставки, приуроч. к Дням славянской письменности в Киеве и 425-летию

* Рідний брат ватажка повстанців 1594-1596 р. Северина Наливайка.

выхода в свет первой книги рус. и укр. первопечатника/Сост. Ю.А.Лабынцев, Н.А.Лудина.-К.,1989; *Шамрай М.А.* Острожская библия...-С.20; *Ії ж.* Провенієнції...-С.48-50.

⁵*Модзалевский В.Л.* Малороссийский родословник.-К.,1912.-Т.3.-С.102-103,106.

⁶*Запаско Я.П., Ісаєвич Я.Д.* Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні.-Львів,1981.-С.29.- №18; Славянские книги кирилловской печати XV-XVIII в.: Описание книг, хранящихся в ГПБ УССР/Сост. С.О.Петров, Я.Д.Бирюк, Т.П.Золотарь; Отв.ред.П.Н.Попов.-К.,1958.-С.23-24.-№26; Українська література XIV-XVI ст.-К.,1988.-С.548-549; *Мицько І.З.* Острожська слов'яно-греко-латинська академія.-К.,1990.-С.92-96; Матеріали до історії Острожської академії (1576-1636): Біобібл. дов./Упоряд. І.З.Мицько.-К.,1990.-С.92-96; Каталог кирилических стародруків Львівської наукової бібліотеки ім.В.Стефаніка НАН України/Авт.-укл. В.Фрис.-Вип.2.-Львів,1996.-С.8-10; *Луцик Р.Я.* Про один рідкісний друк XVI ст./Скарбниці знань.-Львів,1972.-С.106-108.

⁷Можливо, твір було написано в 1587 р., а надруковано пізніше, вже по смерті Г.Смотрицького (після 1594 р.).

⁸Архив Юго-Западной России.-Т.7.-Ч.1.-С.232-256.

⁹До речі, велику кількість стародруків з бібліотеки Шодуарів, яка нараховувала понад 30 тис. томів книжок і в XIX ст. вважалася однією з найбільших приватних бібліотек України, у 20-ті роки нашого століття було також передано до НБУВ, де вони знаходяться і зараз. Про неї див.: *Петров Н.И.* Библиотека барона Шодуара и вновь открытые изображения св. Бориса и Глеба, а может быть св. Владимира//Киев. старина.-1888.-Авг.-Док., извест., записки.-С.88.

¹⁰*Рукавиціна Е.В.* Бібліотека та архів митрополита Євгенія (Є.О.Болховітінова): Автореф... канд.іст.наук.-К.,1995.-С.20.

¹¹*Мицько І.З.* Острожська...-С.77.

¹²*Мацюк О.Я.* К истории Острожской бумажной мельницы//Федоровские чтения.1981.-М.,1985.-С.144.

¹³*Мицько І.З.* Острожська...-С.43.

¹⁴Вірогідніше, що в 1597 або в 1599 р. У 1598 р. в Острозі було надруковано не менш п'яти видань, навряд чи вдалося б надрукувати ще й «Апокрисис».

¹⁵*Франко І.Я.* Історія української літератури//Зібр. творів: У 50 т.-К.,1983.-Т.40.-С.231.

¹⁶У Львівській науковій бібліотеці ім.В.Стефаніка НАН України. Див.: *Мицько І.З.* Острожська...-С.124; у бібліотеці Народовій у Варшаві, походить з Перемишльської капітульної бібліотеки. Див.: *Ісаєвич Я.Д.* Новые материалы об украинских и белорусских книгопечатниках первой половины XVII века//Книга: Исслед. и материалы-Сб.34.-С.149.

¹⁷Книги Ф.Скорини у зібранні Центральної наукової бібліотеки АН УРСР/Укл.: І.О.Ціборовська-Римарович, Ю.А.Лабинцев, І.В.Стадниченко.-К.,1991.-С.8.

¹⁸*Ісаєвич Я.Д.* Острожская типография и ее роль в межславянских культурных связях//Федоровские чтения.1978.-М.,1981.-С.45,47; *Його ж.* Преименики первопечатника.-М.,1981.-С.19; *Запаско Я.П., Ісаєвич Я.Д.* Пам'ятки...-С.3.-№38; *Мицько І.З.* Острожська...-С.122; Матеріали до історії...-С.100.

¹⁹*Мицько І.З.* Острожська...-С.76.

²⁰Українська література XI-XVI ст.-К.,1988.-С.555-556; текст послання уперше опублікував І.П.Єрьомін (*Вышенский И.* Сочинения /Подгот. текста, ст. и коммент. И.П.Ерёмина.-М.; Л.,1955).

²¹*Мицько І.З.* Острожська...-С.76; *Шамрай М.А.* Провенієнції...-С.50.

²²*Малышевский И.И.* Александрийский патриарх М.Пигас и его участие в делах русской церкви.-К.,1872.-Т.2. Прил.2.-С.1-83.

²³*Зєрнова А.С.* Первопечатник П.Т.Мстиславец//Книга: Исслед.и материалы.-М.,1964.-Сб.9.-С.103-109.

²⁴Відомо, що в Церковно-археологічному музеї при КДА був примірник «Книги о постничестве» з автографом Лжедмитрія (Г.Отреп'єва) 1602 р. Див.: *Попов П.* Слов'янські інкунабули київських бібліотек//Бібліол. вісті.-1924.-№1/3.-С.164-165; *Барвінок В.* Загальний огляд стародруків київських бібліотек//Там само.-С.145; *Мицько І.З.* Острожська...-С.48 (фото), 52. Виявити цей примірник у фонді відділу стародруків не вдалося.

²⁵*Шамрай М.А.* Провенієнції...-С.50-51.

²⁶*Мицько І.З.* Острожська...-С.101-102; Матеріали до історії...-С.55. У обох публікаціях дещо неправильно вказ. шифр - не Подол4477, а Кир.4477п/а.

²⁷*Беляева Н.П.* Материалы к указателю переводных трудов А.М.Курбского//Древнерусская литература: Источниковедение.-Л.,1984.-С.115-136; *Цеханович А.Л.* К переводческой деятельности князя А.М.Курбского//Там же.-С.110-114; Словарь книжников и книжности Древней Руси.-Вып.2. (Втор. пол.XIV-XVI в.)-Л.,1988.-Ч.1.-С.499-500.

²⁸*Запаско Я.П., Ісаєвич Я.Д.* Пам'ятки...-С.44.-№32.

²⁹Каталог изданий Острожской типографии и трех передвижных типографий/ГПБ; Сост.Т.А.Быкова.-Л.,1972.-С.37.-№16; *Запаско Я.П., Ісаєвич Я.Д.* Пам'ятки...-С.33.-№61; *Мицько І.З.* Острожська...-С.124-125; Матеріали до історії...-С.106;

³⁰*Зєрнова А.С.* Первопечатник...-С.98-100.

³¹*Ісаєвич Я.Д.* Преименики...-С.67-68; *Ісаєвич Я.Д., Мицько І.З.* Життя і видавничча діяльність Кирила-Транквіліона Ставровельського//Бібліотекознав-

ство та бібліогр.-К.,1982.-С.61-63; *Мицько І.З.* Острожська...-С.85; Матеріали до історії...-С.15-16.

³²*Шамрай М.А.* Провенієнції...-С.51-52.

³³*Запаско Я.П., Ісаєвич Я.Д.* Каталог...-С.34.-№68.

³⁴*Запаско Я.П., Ісаєвич Я.Д.* Каталог...-С.34.-№70, фото титулу. Через прикру помилку в шифрі у літературі зустрічаються відомості, що примірник «Лікарства», до якого приплетений «Синтагматикон», раніше належав П.Могили. Це два різних примірники, обидва зі збірки Софійського собору.

³⁵*Мицько І.З.* Острожська...-С.37,125-126,172-173 (фото); Матеріали до історії...-С.109-110.

Михайло Слободяник,

д.і.н., директор Центральної наукової
сільськогосподарської бібліотеки

Української академії сільськогосподарських наук

До історії діяльності Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки Української Держави

У даній статті розглядаються основні напрями й результати діяльності Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки Української Держави - колективу однодумців, високоповажних учених і діячів культури.

Підвищення наукового рівня історико-бібліотечнознавчих досліджень, концентрацію зусиль фахівців на розробці цілісної концепції розвитку бібліотечної справи в Україні слід розглядати як пріоритетні завдання вітчизняного бібліотечнознавства. У цьому контексті першочергової уваги потребує об'єктивне і всебічне висвітлення подій, пов'язаних з історією головної книгозбірні нашої держави - Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Організація книгозбірні всевітнього типу в надзвичайно складній суспільно-політичній ситуації, без базового документного фонду і сталого приміщення є унікальним фактом. Природно, що подолати подібні перепони міг лише колектив однодумців, які мали високий авторитет у суспільстві. Такий колектив з визнаних учених та громадських діячів було сформовано в Тимчасовому комітеті (ТК) для заснування Національної бібліотеки Української Держави. Багатогранну діяльність цього колективного органу (23.07.1918 р. - 3.04.1923 р.), який забезпечив організацію і повноцінне функціонування Національної книгозбірні,

ще всебічно не відображено в бібліотечнознавчих розвідках. В архіві НБУВ, за підрахунками автора, тільки офіційні документи, що відбивають роботу ТК, містяться у 24 од. зб. (2517 арк.). Йдеться про протоколи засідань Комітету [1,2], його листування з органами державного управління щодо комплектування фондів, передачі до НБ суспільних бібліотек і націоналізованих приватних колекцій, матеріального забезпечення функціонування НБ, її поточного фінансування та кредитування, штатного розкладу бібліотеки тощо. Листувався Комітет і з приватними особами - визначними вченими, письменниками, громадськими діячами України стосовно придбання їхніх колекцій для бібліотеки [3].

Відзначимо, що члени ТК усвідомлювали необхідність введення вказаних документів до наукового обігу. Зокрема на одному з останніх засідань Комітету 13.03.1923 р. (прот. №262) С.О.Єфремов запропонував опублікувати його історію. Ідею було підтримано й прийнято рішення просити С.Єфремова скласти історію Комітету або взяти на себе її редагування [2]. На нашу думку, завдання підготовки такої праці актуальне й сьогодні.

Джерельною базою проведеного нами дослідження є протоколи засідань Комітету [1,2] та офіційні публікації,

що відбивають його діяльність [4-8].

Головним завданням ТК було «закласти на Україні велику книгозбірню всевітнього типу, яка б гуртувала у собі все, що витворено людською думкою та знанням по всіх науках...» [4, с.1]. Крім загальної для всіх національних бібліотек світу мети, перед ТК було поставлено й специфічну - сформулювати максимально повний фонд української книги в широкому контексті даного поняття. Для досягнення цього перед ТК у його інструкції було поставлено такі основні завдання:

«1) виробити статут Національної бібліотеки; 2) підготувати її відкриття; 3) негайно набувати й каталогізувати окремі книжки та журнали, цілі книгозбірні, рукописи, карти та інші витвори друку; 4) керувати фондом НБ та проводити первісну засновчу працю; 5) організувати бібліотечну техніку, організувати в міру потреби особовий склад бібліотеки, скласти штати та запрохувати бібліотекарів, попризначити низчих служачих, каталогізаторів, діловодів і т. інш.» [5, с.5].

Державне фінансування НБ також здійснювалося через Комітет. Отже, на нього покладалася комплекс функцій колективного управління бібліотекою і специфічні функції організації основних бібліотечних процесів - формування універсальних фондів, їх каталогіза-

ція, обслуговування читачів. Це зумовило необхідність включення до ТК визначних учених і фахівців, добре ознайомих з головними напрямками власне бібліотечної діяльності.

Неоднозначна політична ситуація і велика завантаженість окремих діячів, залучених до організації НБ, зумовлювали зміни в персональному складі ТК. У його роботі загалом брали участь 20 осіб, у тому числі (майже рік) три старших бібліотекарі, які працювали на громадських засадах. Склалося три форми включення до ТК: урядове призначення; обрання на засіданні Комітету з подальшим затвердженням; призначення Спільним зібранням ВУАН.

У фаховій літературі існують різні дані щодо членів ТК, тому автором конкретно проаналізовано їх участь у роботі Комітету (див. табл.)*.

Обов'язки секретаря ТК найактивніше виконували В.З.Носов (50 засідань), О.М.Шрамченко (49), Я.Л.Маяковський (48).

Для уточнення основних напрямів роботи ТК автор здійснив тематичний аналіз розглянутих на його засіданнях питань. Усього за період функціонування ТК їх було пророблено 1775. Вони розподіляються на такі великі блоки:

1) організація діяльності НБ і основних бібліотечних процесів - 667;

2) адміністративне забезпечення діяльності НБ - 986;

3) організація власної діяльності ТК і Вінницької філії НБ - 122 питання.

До організаційного блоку віднесено питання організації діяльності ТК (85) і Вінницької філії ВБУ (37), видавничої роботи ТК і Бібліотеки (32).

Організація власної діяльності ТК відбувалася згідно з інструкцією [5], затвердженою урядом 5 жовтня 1918 р. У ній було визначено мету й основні завдання ТК, його кількісний склад (8 осіб) та порядок внесення змін у ТК, обов'язки голови, діловода й скарбника. ТК надавалося право призначати спеціальні комісії для розробки окремих питань і виконання спеціальних доручень, а також залучати фахівців до роботи Комітету. В інструкції був зафіксований порядок обрання пра-

цівників НБ на засіданні ТК і чітко вказувалося, що лише старший бібліотекар - завбібліотекою має право можливого відхилення кандидатів на заміщення вакантних посад і подання до ТК прохання щодо звільнення працівників НБ. Передбачався і порядок фінансування та звітності Комітету. Підкреслимо, що в ТК не було чіткого розподілу обов'язків між його членами, а спроба розв'язати це питання на засіданні 7.09.1920 р. (прот. №153), як показує аналіз наступних протоколів, не мала практичних результатів. Внесені в інструкцію часткові зміни, спрямовані на посилення впливу Академії на діяльність ТК, були прийняті її Спільним зібранням 12.07.1920 р. (прот. №60). Цей варіант інструкції, зокрема, передбачав зменшення кількісного складу ТК до шести осіб (з них - три представники ВУАН).

Серед питань організації бібліотечних процесів (у порядку активності обговорення) розглядалися: формування фонду НБ - 482 рази; організаційно-методичне забезпечення діяльності НБ - 70; обслуговування читачів - 62; каталогізація - 24; структура НБ і діяльність окремих підрозділів - 24.

Комітет розпочав побудову бібліотеки з визначення її програмних цілей і структури. ТК вважав НБ не лише книгозбірнею всесвітнього типу, а й науковою установою, яка має комплексно вивчати українську книгу і перебрати на себе бібліографічну діяльність. Зауважимо, ТК бачив НБ «автономною установою» у віданні Української Академії наук, «яка стоятиме поза відомствами, поза минаючими політичними або громадянськими настроями» [4, с.2].

Такий статус НБ зумовив і принципову вимогу щодо її загальнодоступності та безплатності. Для реалізації вказаних завдань було запропоновано структуру НБ, основними ланками якої мали стати відділи україніки, рукописний, стародруків, періодики, загальний фонд, довідковий і каталожний. Цілі й пріоритетні напрями діяльності НБ та її структура були викладені ТК у відозві [4] і в затвердженому ВУАН у грудні 1918 р. Тимчасовому статуті НБ. На засіданнях ТК розглядалася і затверджувалася інструктивна документація, в котрій регламентувалася діяльність бібліотеки, її структурних підрозділів і технологічних процесів.

Посилена увагу ТК приділяв формуванню фонду Бібліотеки, для чого використовувалися різноманітні кана-

ли: передача до НБ фондів інших бібліотек і націоналізованих приватних колекцій, закупівля приватних збірок та окремих книг, подарунки, придбання книжок за кордоном, надходження обов'язкового примірника української книги з 1918 р. і з території РСФРР з 1922 р., обмін літературою. Комісією по закупівлі книжок за кордоном ТК організував уже 14.10.1918 р. (прот. №13). Усі члени Комітету брали безпосередню участь у переговорах з власниками колекцій. Вони оцінювали літературу, яку потрібно було вносити в списки прийняття рішень про включення її до фонду НБ.

Важливим напрямом діяльності ТК, що забезпечував планомірний характер комплектування, було укладання каталогів з різних галузей. Їх складали: з української писемності - С.О.Єфремов, з російської та української історії - Д.І.Багалій, з природознавства - П.А.Тутковський, з історії математичних наук, мінералогії та кристалічної хімії - В.І.Вернадський, з картографії та історичної географії - В.О.Кордт. До цієї роботи ТК залучав й інших відомих учених: з філософії та педагогіки - Я.М.Колубовського, зі слов'янознавства - О.М.Лук'яненка, Нового Завіту й історії вселенської церкви - М.І.Сагарду, з Ветхого Завіту й гебраїки - Я.І.Ізраельсона.

Цілеспрямована політика комплектування дала змогу в надзвичайно короткий термін закласти в Україні одну з найбільших бібліотек Центральної Європи.

Показова динаміка зростання фонду НБ України: у 1918 р. - 600-700 книг; у 1919 - 300 тис., а вже в 1923 р. - 850-900 тис. книг [7, с.363]. ТК чимало зробив для доведення цих книжкових скарбів до широкої аудиторії.

У центрі уваги Комітету були питання диференційованого обслуговування читачів у відділах НБ. Для цього проводилася робота, орієнтована на відбір літератури до спеціалізованих фондів та їх розкриття.

Найважливішою проблемою обслуговування члени ТК вважали залучення до НБ широкого кола читачів шляхом відкриття громадської читальні. В цьому Комітет повністю підтримувала ВУАН. Наприклад, рішення відкрити її до 1.08.1920 р. було прийнято її Спільним зібранням ВУАН 12.07.1920 р. (прот. №60). Очолити цю справу доручили призначеним ВУАН членам ТК академікам В.Липському й П.Тутковському, які взяли безпосередню участь у пере-

* Слід враховувати, що в архіві Інституту рукопису НБУВ з перших 33-х протоколів ТК збереглося лише 11. Це не дає можливості скласти уявлення про участь у роботі Комітету О.С.Грушевського і впливає на кількісні показники участі в засіданнях перших п'яти членів ТК та його секретаря з правом голосу - Є.Ю.Перфецького.

міщенні фонду. Для забезпечення ефективності задуманого Спільне зібрання надало право неодмінному секретарю ВУАН А.Ю.Кримському вдаватися від імені Академії в разі потреби до екстерних заходів. Питанням організації роботи читальні (відкрито 31.07.1920 р.) протягом липня 1920 р. було присвячено 6 засідань Комітету.

Стурбованість якістю обслуговування читачів великої книгозбірні, що визначається станом її каталогів, відбилась у відозві ТК [4], де підкреслювалася необхідність мати в НБ зручні для користування каталоги й організувати спільний каталог головних бібліотек України. На засіданні 29.10.1918 р. (прот. №15) В.О.Кордту було доручено скласти схему систематичного каталогу НБ і вирішити питання ведення каталогу для підручного відділу. На засіданнях ТК було заслухано понад 20 наукових повідомлень, серед яких чільне місце займали проблеми каталогізації. Особливо слід відзначити доповідь Ю.О.Меженка про децимальну класифікацію (17.04.1920) на об'єднаному засіданні ТК і Ради бібліотекарів. Можливо, саме цей виступ став важливим аргументом його обрання членом ТК, головою Ради бібліотекарів 7.09.1920 р. (прот. №153). Відомий фахівець зробив спробу організувати каталогізацію з широким розмахом. Для цього в НБ наприкінці 1920 р. було створено каталографічну лабораторію. При обробці кожна книга проходила через 8-9 записів, одночасно готувалося кілька каталогів, але протягом 1920 р. ця технологія дала змогу закаталогізувати лише 20 тис. томів (приблизно 1/7 приросту фонду) [8]. Таке становище викликало занепокоєння, і на засіданні Комітету 31.05.1921 р. (прот. №186) А.Ю.Кримський наголосив: незважаючи на значення децимальної системи, слід відновити алфавітне каталогізування і посилити кадрово цей підрозділ бібліотеки. Про пріоритетність розвитку прискореної алфавітної каталогізації у постановочному плані йшлося на засіданнях ТК 14.06.1921 р. (прот. №188), 21.06.1921 (прот. №189), 28.06.1921 (прот. №190), 19.07.1921 р. (прот. №191). Однак і після цих обговорень Ю.Меженко категорично заявив про неможливість зростання темпів каталогізації за існуючих умов. ТК не погодився з позицією Меженка і доручив В.Кордту вивчити питання та внести до Комітету пропозиції щодо прискорення і спрощення каталогізації. На засіданні 30.08.1921 р. (прот. №192) він доповів

про стан каталогізації і запропонував вжити рішучих заходів для радикального спрощення опису, усунення процесів, які гальмують темпи роботи. Тимчасово, за рішенням ТК, належало обмежитись внесенням книжок лише до інвентаря та абеткового каталогу, про що йшлося і на засіданні 13.03.1922 р. (прот. №196). Підкреслюється необхідність паралельного проведення ретроспективної та поточної каталогізації, відхиляється пропозиція В.О.Кордта щодо надмірного спрощення бібліографічного опису.

Саме принципова різниця поглядів стосовно організації каталогізації була, на мою думку, основою професійного конфлікту між Комітетом і Ю.Меженком, якого було звільнено від обов'язків члена ТК і голови Ради бібліотекарів Спільним зібранням ВУАН 20.03.1922 р. (прот. №136). Рішення ТК щодо прискорення каталогізації Бібліотекою було реалізоване вже під керівництвом С.П.Постернака.

Плідну роботу ТК як органу колективного управління Бібліотекою підтверджує аналіз **блоку питань адміністративного забезпечення діяльності НБ** (залежно від активності обговорення: фінансово-господарське забезпечення роботи НБ - 496; формування кадрового потенціалу НБ - 243; питання, пов'язані з приміщенням Бібліотеки - 157; поточні питання з оперативного керівництва нею - 90).

Життєво важливим для НБ було одержання постійного приміщення і це неодноразово обговорювалося на засіданнях ТК. Відомо, що не з власної волі НБ з 1918 по 1921 р. змінила кілька тимчасових приміщень, доки влітку 1921 р., нарешті, не розмістилася в колишній Олександрівській гімназії [9]. Численні дослідники звинувачують у таких поневіряннях НБ керівництво Київської міської публічної бібліотеки (КМПБ, нині Національна парламентська бібліотека України) та Міську думу. Йдеться про зрив відомого проекту організації НБ на основі Київської публічної книгозбірні, висунутого ще в 1917 р. Бібліотечно-архівним відділом Міністерства народної освіти [10, с. 36-37]. Різні аспекти взаємовідносин НБ і КМПБ 12 разів розглядалися на засіданнях ТК. Уже на першому з них було вирішено звернутися до Міської управи з проханням передати КМПБ до складу НБ [1]. Але численні спроби ТК щодо цього наміру виявилися безрезультатними [1, 6]. Зміну орієнтації ТК відбиває коротке повідомлення про

наслідки діяльності Комітету в першій половині 1919 р., з якого випливає, що в травні керівництво КМПБ і бібліотечний відділ Наркомосу поставили питання про приєднання міської книгозбірні до НБ. Висловлювалися справедливі сумніви Комітету щодо доцільності такого кроку [8, с. 8]. Принципову позицію його членів з цього питання відображено в протоколах (№77, 78) засідань ТК [1] від 11 і 15 липня 1919 р. Ці матеріали з невідомих причин не розкрито в бібліотекознавчій періодиці, тому хід обговорення викладаємо максимально близько до текстів протоколів.

У засіданнях під головуванням академіка Д.І.Багалія розглядалося ініційоване ПБ і бібліотечним відділом Наркомосу питання про приєднання Київської публічної бібліотеки до НБ. У обох засіданнях брали участь А.Ю.Кримський, В.Ю.Данилевич, Г.П.Житецький, В.О.Кордт, Є.О.Ківлицький, А.З.Носов (у другому засіданні Л.Ю.Биковський як секретар). Запрошений на засідання ТК директор КМПБ Л.С.Лічков доповів про історію, структуру фонду, персональний склад та фінансове становище бібліотеки і висловив бажання, щоб Академія наук або Комітет НБ узяв її під своє керування (прот. №77). Детально обговоривши доповідь, члени ТК одностайно постали проти об'єднання. Головною причиною відмови було переконання, що НБ України закладається як взірць великої бібліотеки всесвітнього типу, а КМПБ має бути установою середнього масштабу, існування якої теж бажане й потрібне.

Привертає увагу високопрофесійний аналіз можливих наслідків такого об'єднання. Було висунуто принципове положення, що структура фондів, яка утворилася в публічній бібліотеці, не відповідає вимогам до НБ з причин «історичного і матеріального характеру». Справедливо вказувалося на випадковий склад фондів КМПБ; відсутність добре організованих відділів не лише української і польської, а навіть російської белетристики; недоукомплектованість фонду підручниками. Відзначалася наявність у фондах КМПБ багатьох випадкових цінностей (бібліотеки Юзефовича, Беретті, Дучицького), не потрібних для виконання завдань публічної бібліотеки. Слушною була думка про неможливість організації праці в двох місцях, бо НБ не має свого постійного приміщення, а КМПБ вже фактично не вміщується в

№ п/п	Учасники засідань	Підстави для роботи в Комітеті	Термін роботи в Комітеті (дати засідань)	Кількість засідань		
				учасник	головуючий	усього
I. Члени Тимчасового комітету						
1.	Вернадський Володимир Іванович	Призначено наказом Міністерства народної освіти	23.08.1918, пр. № 1 - 8.10.1919, пр. № 106		65	65
2.	Ефремов Сергій Олександрович	Призначено наказом Міністерства народної освіти	23.08.1918, пр. № 1 - 3.04.1923, пр. № 266	136	1	137
3.	Кордт Веніамін Олександрович	Призначено наказом Міністерства народної освіти	23.08.1918, пр. № 1 - 3.04.1923, пр. № 266	132	82	214
4.	Кримський Агатангел Юхимович	Призначено наказом Міністерства народної освіти	23.08.1918, пр. № 1 - 3.04.1923, пр. № 266	181	4	185
5.	Житецький Гнат Павлович	Призначено наказом Міністерства народної освіти	30.08.1918, пр. № 2 - 6.07.1920, пр. № 136	115		115
6.	Перфецький Євген Юліанович (секретар з правом вирішального голосу)	Обрано на засіданні ТК 23.08.1918, пр. № 1	30.08.1918, пр. № 2 - 24.01.1919, пр. № 33		10	
7.	Грушевський Олександр Сергійович	Призначено наказом Міністерства народної освіти	? - 24.01.1919, пр. № 33	?		?
8.	Данилевич Василь Юхимович	Призначено наказом Міністерства народної освіти	28.01.1919, пр. № 38 - 14.12.1920, пр. № 165	58	20	78
9.	Ківлицький Євген Олександрович	Обрано на засіданні ТК 21.02.1919, пр. № 41	25.02.1919, пр. № 42 - 6.07.1920, пр. № 136	100	1	101
10.	Багалій Дмитро Іванович	Обрано на засіданні ТК 21.02.1919, пр. № 41	28.02.1919, пр. № 43 - 29.08.1919, пр. № 96	29	21	50
11.	Стебницький Петро Януарович	Обрано на засіданні ТК 5.08.1919, пр. № 84	12.08.1919, пр. № 86 - 3.08.1920, пр. № 146	22	35	57
12.	Тутковський Павло Аполлонович	Призначений Спільним зібранням УАН, а потім обраний на засіданні ТК 10.08.1920, пр. № 148	13.07.1920, пр. № 140 - 13.12.1921, пр. № 205	32	7	39
13.	Липський Володимир Іполитович	Призначено Спільним зібранням УАН 12.06.1920	13.07.1920, пр. № 140 - 3.04.1923, пр. № 266	90	1	91
14.	Міяковський Володимир Варламович	Призначено Спільним зібранням УАН 12.06.1920	20.07.1920, пр. № 142 - 17.03.1923, пр. № 263	66		66
15.	Іванов-Меженко Юрій Олексійович	Обрано на засіданні ТК 10.08.1920	17.08.1920, пр. № 148 - 21.03.1922, пр. № 218	53	1	54
16.	Граве Дмитро Олександрович	Призначено Спільним зібранням УАН 13.12.1920	14.12.1920, пр. № 165 - 11.10.1921, пр. № 199	22		22
17.	Постернак Степан Пилипович	Обрано на засіданні ТК 28.03.1922, пр. № 220	25.04.1922, пр. № 222 - 3.04.1923, пр. № 266	34	5	39
II. Старші бібліотекарі - на правах членів ТК						
18.	Балінський Іван Мартинович		30.08.1919, пр. № 97 - 6.07.1920, пр. № 136	33		33
19.	Марковський Михайло Миколайович		30.08.1919, пр. № 97 - 6.07.1920, пр. № 136	43		43
20.	Сагарда Микола Іванович		30.08.1919, пр. № 97 - 6.07.1920, пр. № 136	42		42

своєму будинку, приміщення якого не відповідає вимогам НБ. Об'єднаний фонд, обсягом кілька сот томів, неможливо буде розмістити, отже, функціонування обох установ фактично припиниться.

Було розглянуто і принципову можливість приєднання КМПБ на правах автономного відділу загальнопросвітницького типу. Члени ТК аргументовано вказали на організаційно-технічні складності реалізації такого плану. Адже тоді НБ довелося б, крім своєї діяльності, вести зовсім іншу й до того ж дуже різнобічну, а цього ТК не може, бо має прямі завдання. Узагальнюючи результати ґрунтовного високпрофесійного обговорення, члени ТК дійшли одностайної думки, що приєднання загальмує роботу в обох книгозбірнях. Найкраще перетворити КМПБ на зразкову бібліотеку середнього масштабу поза межами загальнопросвітницького типу. Було запропоновано організувати спеціальний Комітет, що підлягатиме Колегії академічних і державних бібліотек Бібліотечного підвідділу відділу позашкільної освіти Наркомпросу, куди може бути направлений представник з АН або НБ. Члени ТК запевнили у своїй готовності сприяти створенню в Києві зразкової публічної бібліотеки, до якої НБ згодна передавати літературу за профілем діяльності ПБ.

Позицію ТК було враховано на засіданні Колегії академічних і державних бібліотек Наркомпросу 25.07.1919 р. На ньому було вирішено поставити ВБУ на чолі всіх українських бібліотек, а КМПБ - перетворити в обласну бібліотеку для Західної України, що дозволило реалізувати принципово вірний підхід, який кардинально вплинув на подальшу долю обох книгозбірень.

У центрі уваги ТК постійно перебувала проблема формування кадрового потенціалу Бібліотеки. За його рішеннями, всі посади в НБ заміщалися винятково на конкурсних засадах, таємним голосуванням.

Щоб забезпечити НБ фахівцями вищої кваліфікації, в штатному розкладі передбачалися посади старших (учених) бібліотекарів, яким доручалося керівництво основними структурними підрозділами.

На першому засіданні ТК було поставлене питання про запрошення до роботи в НБ відомого фахівця Володимира Дорошенка (обрано старшим бібліотекарем 24.01.1919 р.).

На четвертому засіданні ТК (6 ве-

ресня) А.Ю.Кримський порушив питання про запрошення до НБ бібліотекаря бібліотеки Московського університету А.І.Калішевського (обрано на посаду старшого бібліотекаря 18.02.1919 р.). Проте суспільні події того часу не дали їм змоги приступити до роботи. Першим старшим бібліотекарем з правом голосу члена ТК було обрано Є.О.Ківлицького (21.02.1919 р.). На цю посаду обиралися також члени Комітету Г.П.Житецький, П.Я.Стебницький, Ю.О.Іванов-Меженко, такі авторитетні фахівці, як М.І.Сагарда, М.М.Марковський, І.М.Балінський, І.І.Кривецький, Л.Ю.-Биковський, В.О.Козловський (наведено за порядком обрання. - М.С.). Два старших бібліотекарі виконували функції голови Ради бібліотекарів, завідувача Бібліотекою - Є.О.Ківлицький з 6.09.1919 р. (прот. №98), Ю.О.Іванов-Меженко з 7.09.1920 р. (прот. №153). Третім завбібліотекою став С.П.Постернак - з 19.05.1922 р. (прот. №225). Однак посада завбібліотекою не була тотожною посаді директора. Адже всіма питаннями - формуванням кадрового корпусу, фінансуванням, адміністративно-господарською діяльністю й навіть відрядженнями співробітників та наданням їм відпусток - видав Комітет. Повноваження старших бібліотекарів неодноразово обговорювалося, зокрема на засіданні ТК 28.08.1919 р. (прот. №95) було вирішено, що вони входять до складу ТК, але без додаткової оплати. Це пом'яшувало протиріччя між ТК і Радою бібліотекарів, яка мала вкрай обмежені повноваження. На жаль, після дискусії з питань організації робіт, спрямованих на переміщення фондів НБ до громадської читальні 16.06.1920 (прот. №135), ці суперечності знову загострилися. Адже внаслідок розгляду стану роботи з часу відкриття НБ (Спільне зібрання Академії 12.08.1920 р., прот. №60) Є.О.Ківлицького і Г.П.Житецького було виключено з Комітету, а старші бібліотекарі позбавлялися права вирішального голосу в ТК.

Незважаючи на суперечності, члени ТК і провідні фахівці НБ все-таки змогли організувати спільну роботу, спрямовану на досягнення єдиної мети - розбудови в Україні книгозбірні якісно нового типу. Врегулюванню стосунків між ТК і Радою бібліотекарів ефективно сприяло рішення Спільного зібрання ВУАН від 20.03.1922 р. (прот. №136), за яким на голову ТК покладалося керівництво Радою.

Таким чином, Тимчасовий комітет

організовував і практично керував усім комплексом заходів, необхідних для заснування Національної бібліотеки Української Держави. «Почавши майже перед п'ятьма роками свою діяльність, - підсумував В.О.Кордт на останньому засіданні 3.04.1923 р., - Комітет для заснування Всенародної бібліотеки України при ВУАН працював у міру сил своїх, щиро бажаючи виконати покладене на нього завдання на користь всесвіту і рідній Україні. Зараз, бажаючи повного успіху новообраному директору, своєму сочленові, Комітет складає з себе свої повноваження, певний у тому, що на заснованому Комітетом фундаменті в близькому майбутньому виросте велична збірка творів людського розуму, і що обраний з пропозиції Комітету перший директор Всенародної бібліотеки блискуче завершить почату Комітетом працю, зробивши з ВБУ одну з найважливіших наукових та освітніх установ України, великий скарб її та предмет її гордоців» [2, арк. 143]. Ці слова - своєрідний заповіт майбутнім поколінням співробітників НБ України...

1. Протоколи №№ 1-168 засіданий Временного Комитета по созданию Всенародной Национальной библиотеки Украины (23.08.1918 г. - 28.12.1920 г.) // Архів НБУВ, оп.1, од.зб. 1, 327 арк.

2. Протоколи №№ 169-266 засіданий Комитета Всенародной библиотеки Украины (4 января 1921 г. - 3 апреля 1923 г.) // Там само, од. зб. 33, 143 арк.

3. Переписка Временного Комитета по основанию библиотеки с частными лицами о приобретении частных коллекций // Там само, од. зб. 13, 139 арк.

4. Від Тимчасового Комітету для заснування Національної Бібліотеки Української Держави в м.Києві // Книжн. вістн. - 1919. - №1. - С. 1-4.

5. Інструкція Тимчасовому Комітетові для заснування Національної Бібліотеки Української Держави в м.Києві // Там само. - С. 4-7.

6. З діяльності Тимчасового Комітету для заснування Всенародної (Національної) Бібліотеки // Там само. - С. 8-14.

7. Всенародна бібліотека України за 5 років існування // Історія Академії наук України. 1918-1923: Докум. і матеріали. - К.: Наук. думка, 1993. - 576 с.

8. З діяльності Тимчасового Комітету для заснування Всенародної (Національної) бібліотеки // Книжн. вістн. - 1919. - № 2. - С. 14-19.

9. Постернак С.П. Всенародна бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м.Києві. - К., 1923. - 63 с.

10. Кішвар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917-1923 рр.). - К.: Логос, 1996. - 344 с.

Наталія Солонська,

к.і.п., заступник головного редактора
журналу «Бібліотечний вісник»

Всенародна бібліотека України у фаховій періодиці 20-30-х років

Фундацію Всенародної бібліотеки України ми розцінюємо сьогодні як факт історичного значення. Наскільки це усвідомлювалося сучасниками тих подій, можна судити з відношення до них преси, особливо фахової, котра була і є інформаційним дзеркалом будь-якого суспільства.

Звернемося до видання Українського наукового інституту книгознавства «Бібліологічні вісті» (1923 - 1930) і простежимо, як інформував цей провідний фаховий журнал у галузі бібліотекознавства, книгознавства та бібліографознавства процес становлення і функціонування ВБУ, які події відбирав і який вигляд має діяльність Бібліотеки через призму цього часопису.

ВБУ засновано в серпні 1918 р., але першу інформацію про неї журнал вміщує тільки через п'ять років після її фундації - в 1923 р. (№4), а

потім аж у 1925 (№1/2, с.157). Причин цієї неувagi може бути кілька: по-перше, співробітники самої Бібліотеки не розуміли архіважливості публікацій у науковому виданні (хоча власні видання ВБУ свідчать про протилежне), пропаганди своєї діяльності; не мали в цьому потреби; не мали наукових і професійних напрацювань, ідей, якими б могли поділитися з фаховою спільнотою (їх було більше, ніж предостатньо). Творчої ініціативи з боку Бібліотеки, що перебувала в становленні, як такої не було (в архіві «Бібліологічних вістей» не виявлено жодного відхиленого матеріалу, який надійшов би з ВБУ, а надрукованих теж немає, отже, матеріали про ВБУ просто в цей часопис не подавалися); по-друге, в програму «Бібліологічних вістей» не закладалася пріоритетність висвітлення життя бібліотек взагалі, і ВБУ зокрема. Принаймні, в архіві журналу ніяких спеціальних завдань чи листів щодо ВБУ не виявлено. Тільки в останні роки свого функціонування часопис, щоб підвищити передплату і тим самим матеріально підтримати журнал, став шукати тісніших творчих контактів з книгозбірнями. Ке-

рівництво УНІК розіслало ряд типових листів до багатьох бібліотек України з пропозицією співробітництва, однак відгукнулося тільки кілька провідних установ. Тобто, правди ніде діти, і членами редакції виняткова роль Національної бібліотеки не усвідомлювалася, що можна було б віднести на рахунок молодості членів редколегії, співробітників УНІК та їх відповідального редактора Ю.Меженка. Але причина крилася не в них особисто, що покажуть подальші виклади.

«Роками дальшого буйного росту (ВБУ. - Н.С.), розвитку та організації, - наголошується у короткій інформації в рубриці «Хроніка» (підрубрика «Бібліотекознавство»), - були 1924, 1925. За цей час з ВБУ за розпорядженням Народного комітету освіти було вилучено і передано до Київського істпарту колишню бібліотеку Київського жандармського управління, закаталогізовану ВБУ в каталогах ще 1918 та 1919 рр. (300 од.зб.). Але фонди продовжують упорядковувати, література звозиться, сортується, розставляється на полицях. Відокремлено підручну літературу, що знизило черги, збільшило оборот книг, їх видачу».

Протягом 1924 р. у ВБУ було влаштовано 16 виставок, у 1925 - понад 19. Розпочинається довідково-бібліографічна служба. Утворюється науково-дослідний інститут бібліотекознавства (НДІБ). До складу його дійсних членів входять відповідальні наукові співробітники установи, членами можуть обиратися і фахівці, які не працюють у ВБУ. Така модернізована структура, на нашу думку, могла б успішно функціонувати й сьогодні. Принаймні, вона не дає можливості замикатися на проблемах тільки власних, внутрішніх, а сприяє піднесенню ролі бібліотеки як центрального методичного й координаційного осередку.

Досвід та активність НДІБ, прикладом, засідання (у тому числі прилюдні), читання доповідей, причому такими дослідниками, як М.Сагарда, В.Кордт, В.Іваницький, В.Козловський, Гн.Житецький, нам видається цілком заслуговуючим вивчення і наслідування.

У №2 (1926, с.79) зазначається, що Укрнаука асигнувала ВБУ кошти на видання «Трудів», які Бібліотека незабаром почне друкувати. У Києві 28 - 31 грудня 1925 р. за темою «Історія, досвід, проблеми» в приміщенні ВБУ відбулася Перша конференція наукових бібліотек України, в якій взяло участь 38 делегатів. На ній, до речі, за доповіддю С.Постернака, було визначено поняття «наукова бібліотека» - спеціальна, універсальна, національна, - окреслено обсяг роботи й завдання кожної. Форум широко висвітлювався в пресі. Нині, в 90-х роках, започаткована конференція набула міжнародного статусу, ставши традиційним заходом для Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського.

У цьому ж номері «Бібліологічних вістей» (с.82) повідомляється, що з 1925 р. ВБУ видає «Бібліотечний журнал». У двох його випусках уміщено переклади й реферати з німецького бібліотекознавства, списки літератури з предметного і систематичного каталогів. Зазначимо: видання, яке робилося на друкарській машинці завдяки ентузіаз-

му подвижників бібліотечної справи, заслуговувало докладнішого й глибшого аналізу.

Директор УНІК, відповідальний редактор «Бібліологічних вістей» Ю.О.Меженко вперше в 1926 р. в статті «Перспективи розвитку великих і наукових бібліотек на Україні» (№2, с.32) звертає увагу на ВБУ, але тільки для того, щоб «заперечити цілком неправдивій передачі його слів і думок в «Бібліотечному збірнику», ч.І, видання ВБУ, Київ, 1926». Непорозуміння викликане неадекватною передачею висловлювань Меженка щодо бібліографічної роботи наукових бібліотек.

Меженко, для якого бібліографія була головною справою всього життя, в ті роки (потім його точка зору змінилася) підкреслював, що бібліографічною діяльністю має займатися тільки така спеціалізована установа, як УНІК. Хоча він «вважає себе зовсім не за ворога бібліографічної роботи бібліотек», а лише ставить для неї межі, «щоб сконцентрувати і зробити практично можливим її здійснення».

Отже, просто оспорується пріоритетність щодо бібліографічної роботи між двома установами.

Меженко аргументує свою позицію тим, що в Україні ще остаточно не визначене поняття *наукова бібліотека* і посилається на М.Грушевського, який в журналі «Україна» писав: «*Ми науковій бібліотеки навіть в особі ВБУ не маємо, а вона стоїть у списку наукових бібліотек чи не першою <...> ідея науковій бібліотеки виникла так давно, як взагалі нам відоме існування книгозбірень, і традиційно без критичного до неї ставлення її висувують у нас на Україні окремі бібліотекарі*» (1926, кн.І, с.32).

28 червня - 3 липня 1926 р. у Празі відбувся ІУ Міжнародний бібліотечний з'їзд (Конгрес бібліотекарів і прихильників книги), четверту секцію якого було присвячено становищу наукових бібліотек. С.Сірополко виступив з рефератом «Бібліотечна справа на Україні в минулому та тепер в зв'язку зі станом духової культури». Представників ВБУ на цьому заході не було.

В УНІК 1 жовтня 1926 р. організовується Кабінет вивчення книги й читача. І «Бібліологічні вісті» (1926,

№2, с.83) констатують: Інститут «має намір співпрацювати з усіма організаціями й установами, що стоять близько до справи навчання книги, близько до справи вивчення книги й читача», зокрема з Кабінетом бібліотекознавства ВБУ.

У рубриці «Бібліотеко- та архівознавство» в матеріалі «Всенародна бібліотека України при УАН за 1925-26 операційний рік (1.X.1925 - 1.X.1926)» подається розширений звіт про діяльність Бібліотеки і підкреслюється, що фонди ВБУ зростають. Одержується обов'язковий примірник. Надходить чимало пожертв літературою від редакцій, установ, окремих осіб.

Фонд ВБУ становив на той час - 1285 тис. од.зб., 525 тис. газет, 157 тис. волянція. За рік закаталогізовано 38 821 книжку.

У Бібліотеці засновується аспірантура, функціонують відділи: реєстратури (книжкової), каталожний, загальний, українські, періодики (крім газетного підвідділу), бібліотекознавства, стародруків, рукописів, читальня з підручною бібліотекою, консультативно-виставковий, НДІБ, орієнталія, нотний. Відділ графіки та газетний підвідділ ніяк не могли розпочати роботу через неукомплектованість штату.

Книжки додому видаються тільки академікам, завкафедрами, штатним науковим співробітникам АН та працівникам самої бібліотеки.

Про зростаючу популярність ВБУ свідчить те, що кількість читачів постійно збільшується, хоча користувачький ценз піднято з 16 до 18 років. Ефективною формою пропаганди книги дедалі більше стають книжкові виставки.

Інтенсивність роботи установи визначається і по тому, що ВБУ, як було сказано вище, за рік опрацьовано 6 тис. книжок. Найбільшим попитом користувалися книжки з прикладних і соціальних дисциплін.

Уперше інформується про краєзнавчу роботу НДІБ.

2.VII.26 р., за постановою Колегії НКО, ВБУ було передано бібліотеку колишнього Київського університету разом з будинком, зведення якого для неї розпочалося перед першою світовою війною, але не було закінчено. Приєднано й засно-

вану 1871 р. бібліотеку Павла Галагана.

При ВБУ організовується комісія «в справі вироблення української каталографічної інструкції», але, як відомо, працювати вона так і не почала (с. 84-87).

25 листопада - 1 грудня 1926 р. в Москві відбувається II Всеросійський бібліографічний з'їзд, в якому взяло участь 146 делегатів. 3 - 9 грудня 1926 р. проходить Всеросійська конференція наукових бібліотек (Ленінград), де зібралося 156 представників, зокрема 17 - з України. Про участь у цих заходах співробітників з ВБУ «БВ» не повідомляють.

У рубриці «Хроніка» (підрубрика «Бібліотекознавство», 1927, №1) підкреслено, що організаційним центром академічної секції при об'єднанні бібліотекарів у Києві (15.VII.1924 - 15.I.1927) була ВБУ «з її міцним колективом».

У №4 (1927, с.122) підсумовується, що протягом 1926-1927 рр. у Бібліотеці функціонували такі відділи (порівняємо з даними, відбитими у №2 за 1926 р.): реєстратура, каталожний, загальної періодики, україніка, стародруків, рукописів, бібліотекознавства, книгокористування, консультативно-виставковий, обмінно-комплектувальний, Київська філія (колишня бібліотека Духовної академії), бібліотеки колишньої Києво-Печерської лаври, монастирів Флавінського, Видубицького, Никольського, Михайлівського та Софійського собору, Вінницька філія. Відділи: орієнталія, графіки, нотний, волянція. Знову підкреслюється, що газетний, підвідділ відділу періодики займається лише збиранням фондів (іншої роботи здійснювати не може через обмаль штату). У 1926-1927 рр. в Бібліотеці працювало 69 співробітників.

С.Боровий у статті «Наукова бібліотека в сучасних умовах» (1930, №2, с.29-57) говорить про «боротьбу за перетворення установи в науково-бібліографічний інститут, центр діяльності якого треба перенести з галузі чисто бібліотечної до галузі бібліографічних та книгознавчих вивчень», яку здійснює керівництво ВБУ. Воно, на відміну від Ю.Меженка, вважало, що бібліографічну

роботу можуть провадити тільки «в межах бібліотеки бібліотечні робітники», котрі, крім цього, повинні займатися ще й науково-дослідною діяльністю в галузі бібліотекознавства.

Автор наголошує на чотирьох, передбачених Статутом, основних функціях ВБУ: національно-наукова (§1а); інтернаціонально-наукова (§1б), яка полягає в збиранні всесвітньої наукової літератури і періодики, монографій з різних галузей знань; складання української бібліографії (§2); науково-дослідний інститут бібліотекознавства (§4).

Однак С.Боровий не висловлює свою точку зору на концепцію її функцій, не розкриває своє бачення їх реалізації.

Роки, номери	Статті	Замітки	Идетсья в іншому матеріалі
1923, №1	-	-	-
1923, №2	-	-	-
1923, №3	-	-	-
1923, №4	-	+	-
1924, №1/3	-	-	-
1925, №1/2 (8/9)	-	+	-
1925, №1 (10)	-	-	-
1926, №2 (11)	-	+	-
1926, №3 (12)	-	-	-
1926, №4 (13)	-	-	-
1927, №1 (14)	-	+	-
1927, №2 (15)	-	-	-
1927, №3 (16)	-	-	-
1927, №4 (17)	-	+	-
1928, №1 (18)	-	-	-
1929, №2/3 (19/20)	-	-	-
1929, №4 (21)	-	-	-
1930, №1 (22)	-	-	-
1930, №2 (23)	-	-	+
1930, №3 (24)	-	-	-
1930, №4 (25)	-	-	-

Далі проаналізуємо щомісячний журнал громадського життя, літератури й науки «Життя і революція» (виходив за участю О.Гермайзе, М.Граціанського, Б.Червоного,

Ю.Меженка, О.Попова. Редакційна колегія: Є.Черняк, О.Дорошкевич, М.Граціанський).

1925 р. (№1-12) - про ВБУ матеріалів немає.

У №1 за 1926 р., с.103 (рубрика «З поточних нотаток») є повідомлення М.Сагарди, в якому він з пафосом пише, що «...хвиля революційного життя дійшла і до наукових бібліотек і вже визначається за конче потрібне приєднати їх до числа активних чинників радянського будівництва, доцільно організувати їх, поставити перед ними певні і ясні завдання, щоб належно використати їхні фонди й задовольнити життєві вимоги, намітити шляхи нормального й бажаного їх розвитку. У таких обставинах і для таких цілей і скликано було Першу конференцію наукових бібліотек» (про це, як зазначалося, повідомляли і «Бібліологічні вісті», 1926, №2).

Інформація Сагарди ширша й більш аналітична, ніж у «БВ». Він наголошує, що на конференції було намічено мережу наукових бібліотек УСРР (її основу становлять бібліотеки «міцних з індустріального та культурного боку центрів»), зазначено, що наукова бібліотека має виконувати функцію науково-дослідної установи бібліотекознавства і бути «розсадником бібліотекознавства та книгознавчих знань».

У 1926 р. (№6, рубрика «З поточних нотаток», с.61) той же М.Сагарда в замітці «Всенародна бібліотека України» звертає увагу на її тяжкі матеріальні умови, а тому вона й «тепер перебуває в стані напруженої організації». При цьому автор відзначає «буйний зрост» книжкового фонду, який формувався по-різному, але дуже інтенсивно.

Так, М.Сагарда вказує, що в перші роки ВБУ було закуплено бібліотеки професорів, учених, освітніх та громадських діячів - Яснопольського, Вагнера, Науменка, Житецького, Молчановського, Перегубова, Голубева, Караваєва, Якубовського, Малкова, Кулаковського, Лучицького, Стешенка, Степаненка, Петрова, Іллінського, деякі збірки. Тобто, фонд ВБУ формувався органічно і у великих блоках від самого початку.

Попри безпідставні закиди деяких сучасних бібліотекознавців, що ВБУ привласнювала окремі колекції, журнал повідомляє, що значна частина літератури надходила у вигляді подарунків: бібліотеки Головачова, Майбороди, Афанасьєва, Григорука, «Старої громади», Сушицького, «Київської просвіти». Солідні партії книг було одержано від академій (української та російської), Київської духовної, Київського університету, Наукового товариства ім. Шевченка (Київ), історичного музею, «Книгоспілки», М.Василенка, С.Єфремова, А.Кримського та інших осіб, установ і видавництв, а також за розпорядженням радянського уряду. Невелику частину книг було придбано у спосіб книгообміну.

Щодо читацького попиту Сагарда малює таку картину: соціальні науки (12,8%), красне письменство (11,9%), прикладні науки (10,5%).

«Підкреслюємо неприємний для нас, українців, факт, - зазначає науковець, - що відсоток читаних книжок українською мовою незначний і щодалі зменшується, - звичайно, це пояснюється не настроєм читачів, а виключно тим, що видавничая продукція УСРР і саме українською мовою відстає від вимог життя і не встигає задовольнити їх, у той час, як видавничая продукція РСФРР розвивається надзвичайно інтенсивно».

Ще в ті роки відомий український дослідник вбачав завдання Бібліотеки бути книгозбірнею світового масштабу. Окреслював він і характер науково-дослідної роботи та її напрями в установі, але обумовлював, «що за фон для усієї науково-дослідної праці так загальної бібліотекознавчої, як і соціально-бібліографічної мусять бути основи книгознавства».

Він вважав, що провідними формами діяльності НДІБ мають бути: пленум, президія, секції та комісії. «До пленуму входить «директор ВБУ та його заступник ex officio і три члени», обрані Радою бібліотеки (с.102). До речі, ця слушна пропозиція, з деякими поновленнями, може бути реалізована і в сьогоднішній час, адже секції та комісії можна утворювати в разі потреби.

Про постійні курси бібліотекознавства при ВБУ широкий загал міг дізнатися з однойменної публікації в №7 за 1926 р.

М.Сагарда вважає, що бібліотекар має стати «активним посередником між тими знаннями, що заховані в книгах, і тими масами, що так тепер прагнуть освіти».

Аналізуючи професійну підготовку бібліотечних працівників на Заході і в Північній Америці та Азії, де постали кафедри і факультети бібліотекознавства при університетах, учений наголошує на серйозності проблеми підготовки бібліотекарів. Україна в ті роки не мала ні приватних бібліотечних курсів, як у Росії при університетах (у Харкові була спроба), ні офіційних, як, скажімо, при Московському міському університеті ім. Шанявського. Діяли в Росії й дворічні курси бібліотекознавства при Російській публічній бібліотеці ім. Леніна в Москві.

Ініціативу в організації підготовки бібліотечних працівників перебрала на себе ВБУ, яка стала базою для розвитку процесу бібліотечної справи в Україні взагалі, що було закладено і в циклах спецлекцій та практичних занять (180 годин на рік, три рази на тиждень - отже підхід доволі серйозний). Планувалося, що курси з часом перетворяться на технікум бібліотекознавства та бібліографії, а мережа бібліотечних шкіл, мріяв Сагарда, охопить усю Україну. Нині Національна бібліотека України планує Вищу школу при своїй установі, і це актуально на новому витку історії, не менше, ніж при становленні книгозбірні.

Д.Балика та О.Карпинська на сторінках журналу «Життя і революція» (1927, №3) порушують питання інтересів читачів-українців загальної читальні ВБУ, закликають досліджувати запис попиту в цілому, за кілька днів. У такий спосіб вивчався попит читачів на книжки та журнали з підручної бібліотеки ВБУ. Вивчення читачівства до того часу не здійснювалося, і дослідники сподівалися, що це важливе, на їх думку, питання має зацікавити пресу. Втім, часопис до

цієї проблеми більше не звертався.

Свою точку зору особисто Балика розвивав і в інших статтях, зазначаючи, що вивчення читачівства полягає в синтетичному підході до процесу читання, а не в «психологічно тонкій аналізі усіх явищ читачівства», протиставляючи тим самим і відкидаючи концепцію М.Рубакіна.

Балика і Карпинська констатують «дуже прикре явище: читач ВБУ-українець у лютому 1925 р. не дістав книжки з українського письменства. Щодо підручника та наукової книжки статистика показує, що він майже виключно користувався російськими книжками». «Читача-українця задовольняло в 1925 р. тільки 6% книжок рідною мовою, 94% попиту книжок на книжки іншою мовою». У таблицях автори підсумували попит читачів. Ці узагальнення, власне, характеризують інтелектуальний рівень суспільства. З таблиць видно, що в 1925 р. бракувало не тільки книжок, а й журналів рідною мовою. Отже, ніякого «буйного» розквіту культури, освіти, науки, як трубила масова преса, не було. Відбувався дуже складний, напружений, неоднозначний процес, прогресивний рух якого підтримувався лише його безпосередніми учасниками: вченими, дослідниками, бібліотекарями.

Автори статті пропонують методику та аналіз вивчення читачівства, що свідчить не тільки про науковий підхід до цього питання у ВБУ, а й про розвиток в Україні бібліотекознавчої науки, флагманом якої була саме Всенародна бібліотека.

Публікація дає можливість судити про специфіку обслуговування читачів у ній, проблематику цієї діяльності, особливості комплектування фондів бібліотеки та підхід до цього її керівництва.

У 1927 р. про ВБУ «Життя і революція» згадує ще тільки аж у №12 у матеріалі Д.Балики, О.Карпинської «Інтереси читачів-українців загальної читальні ВБУ» (рубрика: Культура. Мистецтво).

Наступного разу про ВБУ один із центральних республіканських журналів згадує лише в 1932 р. (№11) у

сумнозвісній статті М.Золотарьова «Класова боротьба на книгознавчому фронті», яка яскраво відбиває передрепресійну політичну ситуацію в радянському суспільстві. У цьому матеріалі є такі рядки: «Наукову роботу з книгознавства проводять переважно Український інститут книгознавства, Всенародна бібліотека України і Бібліографічна комісія ВУАН» (с.92).

Науковий двомісячник українознавства «Україна», орган історичної секції Академії (колишнього Українського наукового товариства в Києві) під загальною редакцією голови секції акад. М.Грушевського

Роки, номери	Статті	Замітки, повідомлення	Йдеться в іншому матеріалі
1925, №1-12	-	-	-
1926, №1	-	+	-
1926, №2-5	-	-	-
1926, №6	-	+	-
1926, №7	-	-	-
1926, №8-12	-	-	-
1927, №1-2	-	-	-
1927, №3	+	-	-
1927, №4-12	-	-	-
1928, №1-12	-	-	-
1929, №1-12	-	-	-
1930, №1-12	-	-	-
1931, №1-12	-	-	-
1932, №1-10	-	-	-
1932, №11	-	+	-
1932, №12	-	-	-

в 1926-1929 рр. про ВБУ матеріалів не друкував, але її співробітник М.Сагарда виступав з науково-теоретичними статтями з проблем періодичної преси та книгознавства, зокрема в кн.1/2 за 1930 р. (с.202-210) у рубриці «Критика, звідомлення, обговорення» опубліковано ґрунтовну рецензію на «Часописи Поділля. Історико-бібліографічний збірник з нагоди 150-ліття першої газети на Україні (1776-1926) та десятиліття існування УСРР» (склали Н.Білінський, Н.Співачевська).

За ред. В.Отамановського (матеріали до історії друку та бібліографії Поділля, т.1 - Вінниця. Вінницька філія ВБУ. Вип. 20. 1927-1928).

Учений відзначає цю працю «як видатне явище в історії бібліографії українських часописів», підкреслює, що збірник є першою в Україні спробою монографічного дослідження часописів певної культурно-історичної області. Мета його - «подати аналогію широкого застосування краєзнавчої методи для здійснення грандіозного завдання - скласти українську національну бібліографію».

Сагарда наголошував на необхідності створення бібліографії всіх областей України, що сприяло б складанню українського бібліографічного репертуару, на зв'язку провінційних бібліотек з великими у центральних містах, а «остаточним етапом у межах УСРР повинна бути Національна бібліотека зі своїми книжними фондами».

Простежимо інтерес загальної бібліотечної аудиторії Радянського Союзу до проблем республік, зокрема України, через призму центрального видання країни «Красный библиотечарь» - журналу бібліотечної теорії та практики (виходив з 1923 р. у видавництві «Красная новь» під редакцією І.Дашевського, М.Слуховського і М.Смушкової).

Тільки в 1926 р. (№2, с.83-86), з'являється повідомлення Д.Балики, який тоді працював у ВБУ, про вже згадану Першу конференцію наукових бібліотек України. У №8 (с.72-82), узагальнюючи досвід ряду

Роки, номери	Статті	Замітки	Йдеться в іншому матеріалі
1923	-	-	-
1924	-	-	-
1925	-	-	-
1926 (№ 1-7)	-	-	-
1926, №8	-	-	-
1927	-	-	-
1928	-	-	-
1929	-	-	-
1930	-	-	-

бібліотек, зокрема ВБУ, він пропонує правила складання аналітичних карточок, називаючи аналітичною такою, що складена на частину книжок (передмову або ввідну статтю; на бібліографію з якого-небудь читання; на рецензію; на статтю того чи іншого автора; на главу чи на відділ книги).

Протягом 1927-1930 рр. діяльність і проблеми ВБУ в журналі «Красный библиотечарь» не порушувалися.

Подивимося, чи викликали ці питання інтерес в аудиторії вісника літератури, мистецтва та громадського життя «Шлях».

У матеріалі «Бібліотечні справи (1919, ч.І, с.80)» М.Грушевський пише: «В сей час багато бібліотек переживає скрутний час через дорожнечу життя. Помешкання, опал, служачі - при теперешній дорожнечі забирають так багато, що мало лишається, або зовсім нічого не лишається на закупку книг».

Подорожчали далі самі книги і, маючи певну суму, мало можна на неї купити книжок <...>. Коли бібліотеки далі не можуть виповнити свою місію, їм доводиться прохати допомоги».

Цим узагальненням, написаним ніби сьогодні, видатний учений точно змальовує умови, в яких перебували в ті роки всі бібліотеки України. ВБУ також не оминули ці прикросі.

У журналі «Шлях до комунізму» не знайшлося місця для бібліотечних і книжкових проблем, крім вражаючого своїм печерним ідеологізмом матеріалу «Суд над старим бібліотекарем» (1924, №5).

Здавалося, часопис «Червона преса», орган відділу друку ЦК КП(б)У, мав би широко висвітлювати функціонування ВБУ, зокрема її фахової преси, але в передмові до першого числа «Наші завдання» підкреслюється: «Ми маємо пресу селянську, робітничу, керовничу, активістську, масову, сільськогосподарчу, кооперативну, техніко-виробничу, культурно-просвітню й навіть трамвайно-обивательську». Про наукову, до якої належить і книго- та бібліотекознавча, професійна, зокрема бібліотечна, - не йдеться.

Ставлення до інтелігенції, книги, бібліотек і ВБУ в тому числі, «Червона преса» (1926, №5, лютий) пояснює так: «Коли на економічному фронті ми виступимо переможцями, коли валюти не здамо, коли експорт посунемо наперед, коли посунемо наперед промисловість, - то решту нам простять: переможця на господарському фронті не судять» (с. 3). Зазначимо, доволі помилковий і надто самовпевнений погляд. Історія засвідчила інше.

Раритетний сьогодні журнал «Книгарь» (1917 - 1919), літопис українського письменства, який, здавалося б, мав широко висвітлювати діяльність бібліотек, і зокрема ВБУ, тільки один раз звернувся до цієї теми, давши в 1919 р. (ч.23-24, ст. 1599 - 1600) критичну статтю Ю.Меженка «Книжний вісник» (видання Всенар. (Нац.) б-ки в м. Києві. Січень - березень 1919 р., №1).

На думку автора публікації, перша книжка журналу з вини редакції вийшла невдалою, оскільки звіт діяльності Тимчасового комітету по улаштуванню Національної бібліотеки на 26 сторінках «занадто прив'язує» це видання до бібліотеки, «надаючи йому в цілому вигляд «Справознань Комітету по улаштуванню Національної бібліотеки». Дозволимо собі не погодитися з Меженком, оскільки публікація цього звіту є цінним історичним фактом і джерельним матеріалом для істориків та дослідників бібліотечної справи, причому його друкування є ознакою саме наукового видання, яким і замислювався «Вісник». Але Меженко чужими для цього часопису вважає також публікацію офіційних наказів і розпоряджень. Утім, Бібліотека не може бути вільною від суспільства, в якому існує.

«Лише 22 сторінки, - пише Меженко, - залишається під живий матеріал <...>. Життя в першому числі немає. Історія займає перше місце і, треба сказати, що навіть історія викладена занадто сухо для «Вісника». З нашого погляду, - цілком витримано, як і належить науково-історичному журналу.

Наступні сентенції Меженка пояснюють його неприйняття кон-

цепції «Книжкового вісника»: «Наукова бібліотека закладається. Перед Комітетом і бібліотекарями стоїть чимало питань чисто бібліографічного характеру; громадянству цікаво знайомитися з планами на майбутнє, інтересно знати про хід живої праці в Комітеті і в самій бібліотеці, а цього всього в «Книжному віснику» якраз нема (я не кажу вже про необхідну частину: огляд біжучої книжкової продукції)». Тобто, Меженко одразу висуває виданню глобальну, за максимумом, програму і, власне, подає свою концепцію такого журналу. Втім, ця точка зору вельми спірна.

Підсумовуючи наш огляд, доходимо висновку, що ВБУ зі своїми фінансовими, науковими, соціальними проблемами, які не давали їй можливості вповні розвиватися, реалізовувати свої творчі плани, могла покладатися тільки на власні сили, Всенародна бібліотека як духовний осередок суспільства, котрий нагромаджував розумову енергію, стаючи, в свою чергу, своєрідним, дедалі потужнішим її генератором, не був в центрі уваги ні самого суспільства, ні його влади, ні засобів масової, ні навіть фахової преси.

Річ у тім, що ні радянський уряд, ні суспільство, ні громадськість, ні навіть її передова інтелектуальна частина, за рідкісним винятком, не були готові до усвідомлення ролі та значення національної бібліотеки в розвитку держави, в нарощуванні її могутності, піднесенні культури, освіти, до чого набагато раніше вже прийшли цивілізовані країни світу, усвідомлюючи, що **відсутність національної бібліотеки - ознака відсутності самостійної держави**. А Україна в 20-30-х роках швидко втрачала ці ознаки.

Висвітленням діяльності бібліотеки, що потребує глибокого знання предмету, займалися одиниці. Чому? А тому, - підкреслював М.Сагарда, - що бібліотеці, насамперед, треба мати власне фахове періодичне видання, яке невдовзі й було започатковане. І принаймні про фахові та наукові проблеми спеціалісти книжкової справи й бібліотеко-

знавці змогли говорити на сторінках власних журналів: «Бібліотечного», пізніше «Журналу бібліотекознавства та бібліографії», «Бібліотечного збірника», «Журналу Бібліотеки АН».

Н. Колесникова,
Л. Кузнецова

Бібліотеці Кримського республіканського краєзнавчого музею - 125 років

Є в Криму бібліотека, одна з небагатьох у світі, що має своє власне ім'я - «Таврика». При її порівняно невеликому фонді (40 тис. томів) вона числиться в Міжнародному реєстрі бібліотек, відомості про неї є в тритомнику «Мировой гид по библиотекам», їй було присвячено окрему статтю в Українській Радянській Енциклопедії, посилання на її унікальний фонд часто зустрічаються в краєзнавчій літературі.

Наукова бібліотека «Таврика» ім. О.Х.Стевена відкрилася 24 листопада 1873 р. як бібліотека для земських слухань при Таврійській губернській земській управі і призначалася для земських гласних та інших працівників земства. В цей день за пропозицією голови управи О.Х.Стевена було виділено перші 200 крб. на придбання книг для бібліотеки. Гортаючи «Свод постановлений Таврического губернского земства», ми бачимо офіційні дані про організацію, комплектування, фінансування бібліотеки земства, яка в 1878 р. стала називатися «Таврикою».

У 1880 р. управа замовила для книгозбірні чудові різьблені шафи з мореного дуба, за які було сплачено 800 крб. - великі на той час гроші. Ці шафи - витвори мистецтва, прикрашені

голівками грифів, - виявилися ідеальними для збереження книжок. Скляні дверцята до стелі захищають книги від пилу, високі полиці дають книгам можливість «дихати», для великоформатних книжок передбачено закриті нижні полиці.

У цих шафах «Таврика» і нині зберігає найцінніший краєзнавчий фонд.

На засіданні управи 19 грудня 1894 р., останнім, на якому був присутній О.Х.Стевен перед від'їздом до Петербурга, прийняли постанову: «...связать имя Стевена А.Х. с библиотекой губернского земства «Таврика», составляющей плод его умственных забот о собрании произведений печати, относящихся к Таврической губернии». Таким чином управа висловила вдячність Олександрю Християновичу, безперечно, не тільки за організацію бібліотеки, а й за всю його діяльність на благо Таврійської губернії. У Петербурзі Стевен прожив 10 років, і весь цей час він не залишав Крим і бібліотеку без уваги, надсилаючи книги, що видавалися про півострів.

Після революції управа припинила своє існування, а бібліотеку постановою ревкому Криму в 1922 р. було передано музею. Фонди музейної бібліотеки поповнилися 3,5 тис. книжок про Крим і Таврійську губернію. Майже всі земські видання, статистичні збірники, «Таврические губернские ведомости», «Таврические епархиальные ведомости» - головна спадщина бібліотеки земської управи. Разом з

фондом бібліотека музею придбала й її власне ім'я, про що свідчить новий книжковий штамп - «Центральний музей Тавриды. Библиотека «Таврика».

У 1932 р. в бібліотеку музею влилася цінна краєзнавча бібліотека Таврійської вченої архівної комісії (ТВАК). Її було створено завдяки управляючому справами А.І.Маркевичу, який організував всеросійський книгообмін, надсилаючи видання вченої комісії в обмін на книги про Крим та фундаментальну довідкову й енциклопедичну літературу. Від бібліотеки ТВАК у фонди «Таврики» надійшли такі раритети, як видання першовідкривачів Криму В.Зуєва, К.Габлиця, П.Палласа.

Завдяки бібліотеці ТВАК нинішня «Таврика» має в своїх фондах опис мандрівок М.Броневського (1630), В.Ізмайлова (1802), сенатора П.Сумарокова (1803), батька трьох декабристів І.Муравйова-Апостола (1823), наближеного Наполеона маршала Мормона (1834), англійської шпionки леді Кравен (1795), А.Демидова (1853), П.Свіньїна (1839), одного із супутників Катерини II по мандрах у Крим графа Сепора (1865), принца де Ліня (1809) та ін.

Перший путівник по Криму французькою мовою К.Монтандона (Одеса, 1834); перший російський путівник, підготовлений до мандрівки Катерини з додатком карти шляху слідування (СПб., 1786); дивовижні літографії Карло Боссолі, Гейсслера, Гросса, Сімсона з видами Криму - ось неповний перелік скарбів, успадкованих «Таврикою» від

бібліотеки ТВАК. Сюди ж належить і одержана в дар збірка книжок ученого, археолога та нумізмата О.Л.Бертьє-Делагарда, головного гідрогеолога Криму М.О.Головкінського, прекрасна підбірка книжок про Кримську війну з бібліотеки Лівадійського палацу.

Отже, бібліотека «Таврика» - наслідок злиття трьох краєзнавчих бібліотек: земства, ТВАК, музею та ряду приватних колекцій.

Значних втрат зазнала бібліотека під час другої світової війни. Пропали евакуйовані в Армавір музейні цінності, серед яких було близько 400 унікальних книжок та альбомів. У Сімферополі почалося розграбування книжних фондів. Фашисти особливо цікавилися картами Криму, літературою з археології, етнографії, економіки. Хоча фіксувати книги, що вивозилися, заборонялося, число збитків відоме: приблизно дві тис. прим. Проте основну частину бібліотеки вдалося врятувати.

У бібліотеці «Таврика» за 125 років її діяльності найповніше підбрано літературу з усіх галузей науки про Крим: з історії, археології, етнографії, природничих наук. Понад 2,5 тис. книжок іноземними мовами ще чекають свого читача.

Саме повнотою та фундаментальністю, а не тільки своїми раритетами, фонд «Таврики» цінний як суб'єкт краєзнавства.

Штампи книгарень, різних бібліотек; надписи - дарчі та власницькі; прості та вигадливі екслібриси. Треба тільки уважно перегорнути ветхі сторінки, вдивитися в екслібриси та маргіналії, зіставити імена, факти й книжки розкажуть свої історії, інколи цікаві, часом трагічні. Ось замітки олівцем О.Л.Бертьє-Делагарда на сторінках 12 тому «Записок Одесского общества истории и древностей» з перекладом «Путешествия» П.С.Палласа. Ізгадується переклад знаменитого твору, здійснений у 1918 р. О.Л.Бертьє-Делагардом та його сестрою, яким ніхто ніколи не скористався. Ось царський екслібрис на книжках з бібліотеки Лівадійського палацу. А на солідній монографії В.С.Іконникова «Максим Грек і його час» надпис: «Уважаемому Арсению Ивановичу Маркевичу от автора».

Але бібліотека, нагромаджуючи друковані свідчення історії, творячи культуру міста, забезпечуючи умови для розвитку інтелігенції, разом з народом переживає його долю.

«Стан бібліотек, архівів та музеїв - головний показник рівня культури села,

міста, країни в цілому», - писав Д.Лихачов. Сам факт розміщення краєзнавчого музею та його бібліотеки в центрі міста, в старовинній добротній споруді колишнього окружного суду впливають виховуюче і на мешканців. Для численних місцевих читачів приміщення бібліотеки - символ культури міста нарівні з його кращими спорудами, пам'ятниками, вулицями.

Бібліотека в цілому сприймається як об'єкт історії бібліотечної справи в Криму, як неодмінний компонент регіону. Історія бібліотеки - це історія земства та їх бібліотек, історія губернських архівних комісій і його бібліотек, музеїв та їх бібліотек, історія книгодрукування в Криму.

У «Тавриці» читач особливий. Тут немає випадкових людей. Учені, історики, викладачі вузів, студенти-дипломники, краєзнавці, музейні співробітники з різних регіонів України, а також кримознавці з зарубіжних країн - Росії, Франції, США, Турції, Угорщини, Голландії - спеціально їдуть працювати з літературою в «Таврику».

Краєзнавча специфіка матеріально-технічної бази найяскравіше виявляється в інтер'єрі, обладнанні, наочно-інформаційній діяльності. Сьогодні «Таврика» має читацький зал на 20 місць, нестандартне бібліотечне устаткування, виготовлене кримськими майстрами з місцевих матеріалів, мікрофот і комп'ютер. Навіть з обладнання бібліотеки можна судити про меблеву промисловість півострова, технічну оснащеність бібліотек, життєздатність Міністерства культури Криму.

Дух краєзнавства проймає всю наочну частину діяльності бібліотеки. Портрет засновника бібліотеки О.Х.Стевена з дарчим написом онуки - Марини Стевен, оздоблення приміщень картинами місцевих художників Я.Басова, Г.Шауфлера, Г.Когонашвілі, репродукціями з альбомів графіки Р.Нетовкіна «Седая Алушта» та «Крым уходящий», постійно діюча виставка «Кримський календар», присвячена життю та творчості «відкривачів землі кримської», - все це кумулює відомості з історії регіону, налаштовує читачів на краєзнавчу хвилю.

У планах на майбутнє - розширення краєзнавчої діяльності в бібліотеці. Передбачається розробити краєзнавчий дизайн (фірмові бланки, екслібриси, пам'ятки читачам, книжкові формуляри тощо), організувати виставку карт і планів міст Таврійської губернії, встановити стенд «У дар «Тавриці» (порт-

рети й короткі біографічні відомості про осіб, які подарували бібліотеці не менше п'яти цінних книжок) та ін.

Необхідний і перегляд методів та змісту краєзнавчої роботи бібліотеки. Важливо не тільки продовжити традиційну роботу з інформаційним потоком, а й самим здійснювати краєзнавчий пошук.

Співробітники бібліотеки ведуть серйозну бібліографічну та наукову роботу. Теми їхніх досліджень: «Кримська бібліографія», «Кримська тема у виданнях «ИМКА-ПРЕСС», «Літературні смаки Південної провінції», «Штампи, екслібриси, маргіналії» тощо. Більше десятка статей щорічно публікують працівники книгозбірні на сторінках кримських газет, у журналах «Новый град», «Новый Крым», «Полуостров природы», «Известия Крымского республиканского краеведческого музея», в альманасі «Крымский альбом».

В організації своєї роботи бібліотека дотримується традицій земської бібліотеки: книги на руки не видаються, читачі допускаються до роботи з фондом тільки згідно з відношенням з місця роботи або навчання, комплектується бібліотека в основному за рахунок пожертвувань. Видавництва, автори і просто читачі дарують їй краєзнавчу та довідково-екциклопедичну літературу.

У друкованому органі музею - «Известиях КРКМ» - систематично публікується перелік нових книжок, які надходять до бібліотеки, зі вказівкою імені дарувальника. Дарчий надпис, де висловлюється подяка за збереженість фонду та допомогу в роботі - найкраща оцінка праці бібліотекаря.

Відзначимо: старовинна будівля, талановиті, ініціативні наукові співробітники краєзнавчого музею, багата наукова бібліотека, сучасний видавничий центр - ознаки культурного осередку міста. Визнаний краєзнавчий осередок готовий прийняти під своє крило всіх кримознавців свого й інших регіонів різних відомств та організацій. І бібліотека в ньому - ядро, центр наукової інформації та краєзнавчих знань суб'єкт і об'єкт краєзнавства.

*Пер. з рос.
Н. Солонської*

Діна Фоменко,
науковий співробітник сектора
естампів і репродукцій НБУВ

Прижиттєвий портрет у гравюрі (XVII - перша пол. XIX ст.)

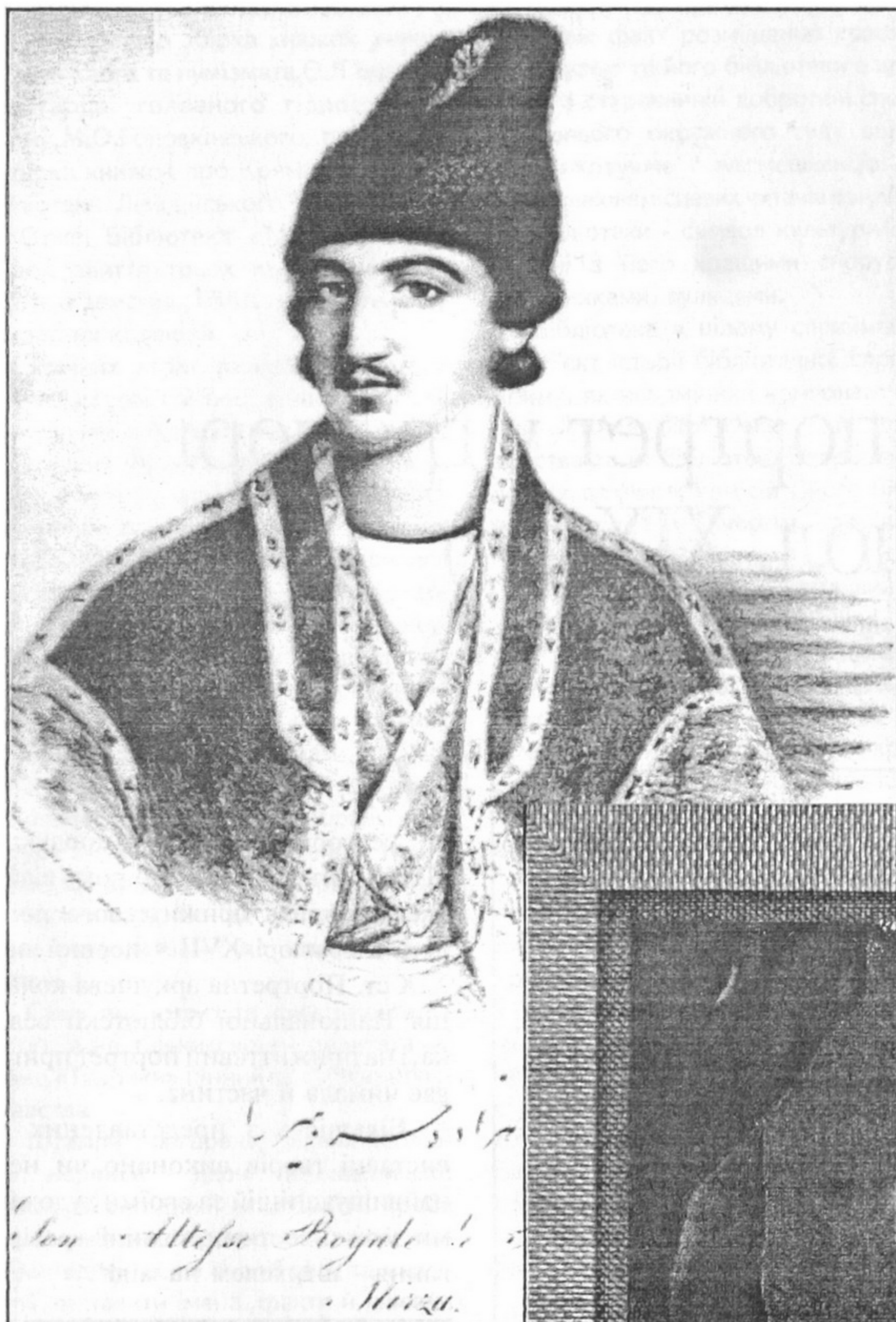

Портрет лірника Д.Погорілого. Не пізніше 1861 р.
Офорт Лева Жемчужникова за рисунком Пантелеймона Куліша.

У секторі естампів та репродукцій НБУВ улітку поточного року відбулася виставка прижиттєвого портрета в гравюрі XVII - першої пол. XIX ст. Портретна аркушева колекція Національної бібліотеки велика, і на прижиттєвий портрет припадає чимала її частина.

Більшість з представлених на виставці творів виконано чи не в найвишуканішій за своїми художніми можливостями техніці гравірування - штихелем на міді*.

* У Європі таке мистецтво існує з XV ст. За честь винайдення цього способу гравірування сперечаються між собою німці та італійці. Найдавнішими гравюрами є твори німецьких майстрів, проте італійці стверджують, що цю техніку відкрив людуству флорентієць, відбиваючи на папір чернь. Вірогідно, що саме з давнього мистецтва карбування виникло гравірування на металах¹. Першими граверами на міді були чудові живописці того часу. Значному розвитку мідьориту сприяв своїм винайденням травлення і неабияким талантом німецький художник Альбрехт Дюрер. Ще більше вдосконалилася ця техніка в другій пол. XVI ст., сягнувши від обрису без тіней до справжнього витвору мистецтва. І, нарешті, на початку XVII ст. зусиллями видатного фламандця Пітера Пауля Рубенса гравюра на міді, піднесши ще на один щабель, почала свій рух, перетинаючи кордони.

Портрет сина шаха Ірану
Хосрова мірзи. 1829 р.
Гравюра на міді Олександра Юліуса
Клюндера (Alexander Julius Klünder).

Сама манера гравірування штихелем, яка вимагає великого фізичного напруження, бо зустрічає опір металів, визначає специфіку техніки. Вона створює образи, для яких характерним є фізична активність і пластична енергія, образи людини діючої.

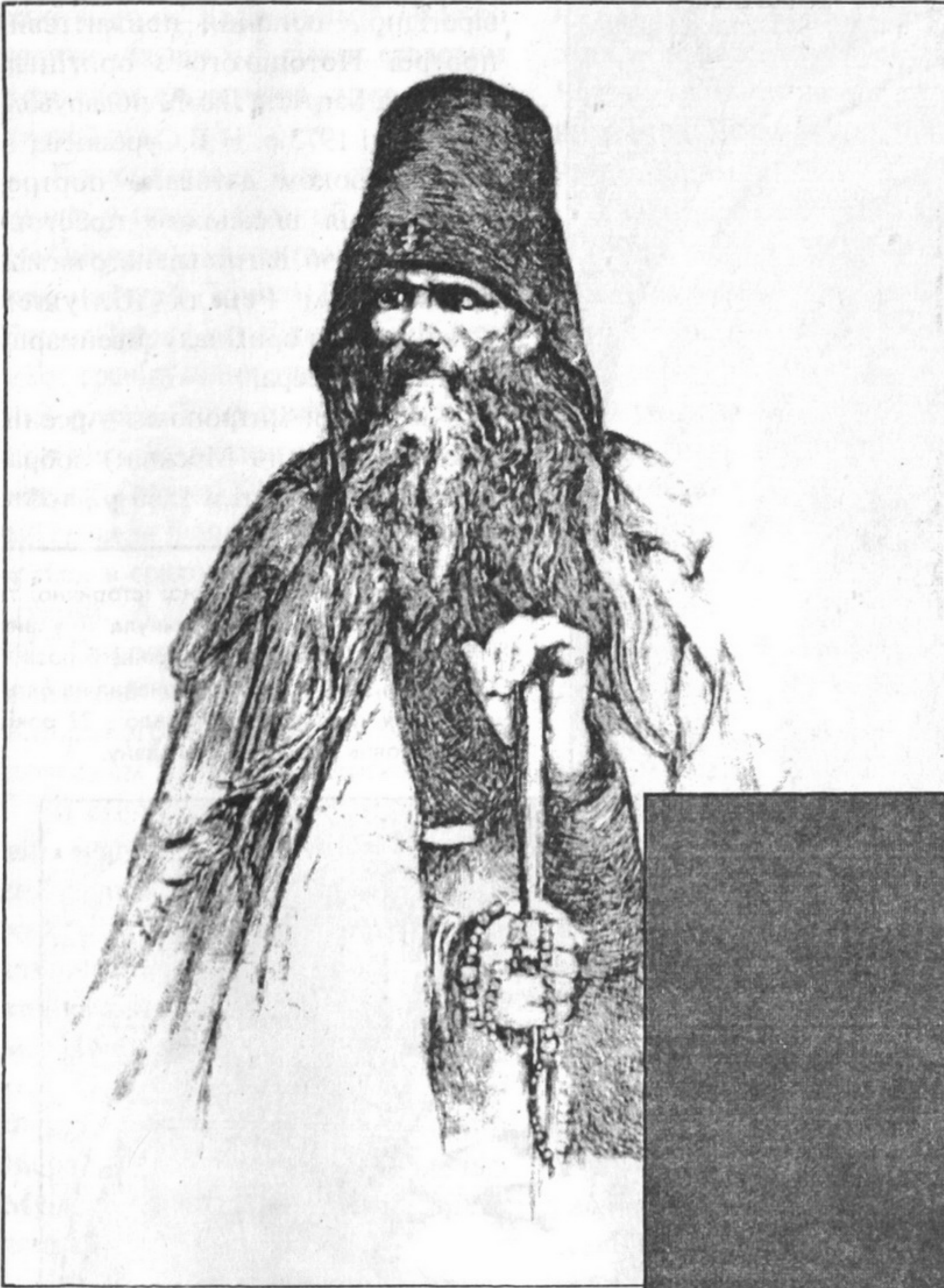
Безперечно, увагу відвідувача приверне портрет гетьмана Богдана Хмельницького, виконаний 1651 р. голландським гравером Вільгельмом Гондіусом. Саме тим, який лишив нам у спадок численні карти

України середини XVII ст. із зображенням придністровських козаків, мешканців Волині².

У другій половині цього століття дереворит витісняється мідьоритом навіть у церковних виданнях. Підтвердженням тому є кілька десятків мідних гравірувальних дощок з колекції сектора естампів та репродукції НБУВ. Вони виконані штихелем українських граверів Івана Стрельбицького, Олександра тарасевича (Тарасевича, в чернецтві - Антоній, бл. 1640-1727) й Леонтія Тарасевича (бл. 1650-1710), Івана Мигури, братів Йосипа й Адама Гогемських, Івана Щирського, Григорія Левицького та ін. Є серед цих дощок і портретні. І.Мигура 1706 р. вигравірував портрет Івана Мазепи в латах, а Г.Левицький 1739 р. - порт-

Портрет видатного скульптора, ректора Академії мистецтв у Петербурзі, уродженця Чернігівщини І.П.Мартоса. 1821 р.
Ріцева гравюра С.Владимирова за оригіналом О.Г.Варнека.

Портрет схимника Києво-Печерської лаври Парфенія (Петра Івановича Краснопевцева). 1860 р.
Офорт Лева Жемчужникова за власним рисунком початку 1850-х рр.

рет Рафаїла Заборовського у митрополічому вбранні.

Портрет грузинського царя Теймураза II, який усе життя боровся за об'єднання своєї країни, створили 1761 р. кращі учні видатного німецького гравера Г. Шмідта росіяни Юхим Виноградов і Олексій Греков³.

Окрасою кожної колекції завжди були і є рідкісні портрети, шиті академіком Є. П. Чемесовим⁴. Краща з його робіт - датований 1767 роком портрет графа Григорія Орлова, віртуозно виконаний тонкою голкою на тонально глибокому фоні.

Прикладом пунктирної манери виконання є портрет талановитого польського військового діяча Тадеуша Костюшка (кінець XVIII ст.). Цей аркуш - сплав зусиль австрійського живописця Йозефа Грассі, німецького рисувальника Густава Тауберта та англійського гравера Габрієля Фісінгера.

З кінця XVIII ст. понад 20 років посаду керівника гравюрного класу єдиної в Росії Академії мистецтв у Петербурзі посідав видатний німецький гравер на міді Ігнатій Себастьян Клаубер⁵, який, крім таланту художника, мав неабиякий хист викладача. Він підніс гравюрну справу на небувалу висоту. Це йому завдя-

Портрет видатного російського хірурга, попечителя Київського та Одеського навчальних округів М. І. Пирогова. Не пізніше 1861 р.
Гравюра на сталі Альберта Генрі Пейна (Albert Henry Payne).

Портрет польського графа Станіслава Фелікса Потоцького. 1807 р.
Різдева гравюра Ігнатія Себастьяна Клаубера за оригіналом Йоганна Баптиста Лампі старшого (1788) (Klauber Ignace Sebastian, Lampi Johann Baptist).

чуємо появою таких високопрофесійних і талановитих майстрів, як М.І.Уткін, С.Ф.Галактіонов, А.Г.Ухтомський. На виставці в НБУВ представлялися роботи Клаубера 1802 і 1807 років: портрети президента Академії мистецтв і власника відомої свого часу колекції живопису, графіки й нумізматики графа О.С.Строганова та польського графа С.Потоцького, колишнього володаря парку

«Софіївка» в Умані. До речі, цей, вірогідно, останній прижиттєвий портрет Потоцького з оригіналу Йоганна Баптиста Лампі подарувала бібліотеці 1973 р. Н.В.Суровцева*.

1829 роком датовано портрет спадкоємця шахського престолу Хосрова мірзи, виготовленого на міді уродженцем Ревеля Юліушем Клюндером з оригіналу швейцарця Каспара Хаусера.

Київський митрополит Арсеній (Федір Павлович Москвін) зображений на портреті в 1860 р., тобто

* Залишила спогади значної історичної та культурної ваги. Доля кинула її у вир подій 1917-1927 рр. в Україні й поза її межами, в еміграції. Повернення на батьківщину коштувало їй чимало - 27 років поневірянь у таборах Магадану.

Портрет польського військового діяча Тадеуша Костюшка. 1795 р.
Гравюра на міді Франца Габріеля Фісінгера за оригіналом Йозефа Грассі (Fiesinger Franz Gabriel, Joseph Grassi).

після вступу на цю посаду. Велику за розміром і цікаву автолітографію виконано Є.Беляковим^{6*}. Важко уявити, як він міг різати сталевим штихелем по каменю, адже не мав кистей рук.

Різали гравери й на сталі. Прикладів у нашій колекції достатньо. Найцікавішими є витвори англійських майстрів Томаса Райта й Альберта Пейна, які піднесли цю техніку гравірування на досить високий рівень. Тому саме англієць виконував замовлення Києво-Печерської лаври (КПЛ). Сталеві дошки гравера Генрі Робінсона зберігаються в секторі естампів та репродукцій. А.Пейн виконав портрет М.І.Пирогова близько 1860 р., коли видатний хірург був попечителем Київського навчального округу й почесним членом університету^{7*}.

В експозиції чимало прижиттєвих портретів літераторів, акторів, музикантів, художників. Французький літограф Віктор Долле 1845 р. створив портрет російської драматичної актриси О.М.Каратигіної. Томас Наполеон 1836 р. - портрет відомої італійської співачки Марії Феліції Малібран, сестри Поліни Віардо, а їх співвітчизник Адольф Муільрон 1861 р. - портрети Т.Шевченка й П.Куліша.

Між іншим, мало кому відомо, що письменник, історик, чудовий перекладач і фольклорист П.Куліш добре малював. З двох його малюнків-портретів (створених, мабуть, під час запису дум) сліпого кобзаря Андрія Шута та лірника Дмитра Погорілого Л.Жемчужников зробив офорти⁷.

Офортна голка продряпує тонку плівку лаку на поверхні дошки з надзвичайною легкістю й тим

підштовхує майстра до максимальної свободи ліній, до самовиявлення. Характерний для офорта образ завжди перебуває в русі, в процесі. Він може бути навіть незавершеним, але є динамічним, психологічно глибоким.

Саме таким є ще один офортний портрет роботи Л.Жемчужникова. Він написав малюнок під час відвідування України на початку 1850-х р., а награвірував у Парижі між 1858 і 1860 роками. Це останній портрет старця Парфенія, який 17 років був схимником КПЛ.

Чудовим є портрет гравера М.І.Уткіна (мідь, 1845 р.), створений кращим його учнем К.Л.Афанасьєвим з оригіналу відомого російського майстра В.А.Тропініна.

На портреті І.П.Мартоса⁸, відомого скульптора й ректора Академії мистецтв, є напис, який стверджує, що гравюру на міді виконав її учень С.Владимиров з живописного твору О.Г.Варнека. Тільки чотири роки знадобилося десятирічному хлопчині, щоб відмінно закінчити Академію мистецтв. Чи не тому дозволив поважний ректор талановитому учневі М.І.Уткіна зробити свій портрет, бо побачив у підліткові себе, свою долю. Далекого 1764 р. його самого, теж десятирічного, з нікому невідомого українського містечка Ічні, що на Чернігівщині, привезли за тисячу кілометрів до Петербурга навчатися в Академії мистецтв.

Швидко плине час. От і XXI ст. на порозі. Тому все, що зараз маємо, з кожним днем, з кожним роком ставатиме дорожчим. Тож віддамо данину вдячності чудовим майстрам, які залишили слід у різних, складних і яскравих образах своїх сучасників, карбованих талантом.

(Авт. вступ. ст. й сост. Е.А.Мишина). - Л., 1989. - С. 3-9, 84, 94, 102-104, 140-149.

⁴ Лазаревский И. Евграф Петрович Чемесов. - М.; Л.: Ис-во, 1948. - С. 15-19.

⁵ Сапрыкина Н. Г. Коллекция портретов собрания Ф.Ф.Вигеля: Аннотированный каталог. - М., 1980. - С. 76-82, 116.

⁶ Художники народов СССР. Библиографический словарь. : В 4 т. - М.: Ис-во, 1970. - Т. 1. - С. 358.

⁷ Ровинский Д. А. Подробный словарь русских граверов 16-19 вв. - СПб., 1895. - С.215-229.

⁸ Скульптор Мартос : Памятник Минину и Пожарскому (Авт. вступ. ст. А. Л. Каганович). - Л., 1964. - С. 5-6.

* Відомостей про цього гравера обмаль: народився 1834 р., закінчив Академію мистецтв (1863), навчався в одного з кращих професорів живопису О.Т.Маркова, літограф.

** 50-річний учень у той час активно підтримував Т.Шевченка в організації недільних шкіл, боровся за розширення можливостей здобуття вищої освіти всіма верствами населення, а не лише дворянами, виступав ініціатором створення університету в Одесі.

¹ Очерки по истории и технике гравюры (Музей изобразительных искусств им.А.С.Пушкина): В 14 т. - М.: Изобразит. ис-во, 1987. - Т. 1. - С.5-9.

² Попов Павло. Матеріали до словника українських граверів. - К., 1926. - С. 30-32.

³ Русский гравированный портрет XVII - начала XIX века. Каталог выставки

Наталія Малиновська,

заввідділом бібліотекознавства

Одеської державної наукової бібліотеки ім. М.Горького

З історії розповсюдження української книги в Одесі

Аналіз української книжкової спадщини неможливий без вивчення її в окремих регіонах, містах, селах.

На думку автора статті, цю роботу найдоцільніше розпочати з колективного опису - реєстрації колекцій зібрань, збірок, окремих фондів¹. Одеські бібліотеки працюють саме в цьому напрямі. Пошукова робота й бібліографічний опис існуючих книжкових колекцій з фондів колишньої Української державної бібліотеки ім. Т.Шевченка в Одесі, що нині зберігаються у фондах Одеської державної наукової бібліотеки ім.М.Горького, Наукової бібліотеки Одеського державного університету ім.І.Мечникова, Одеського обласного архіву, є особливо важливими. Ці розвідки - внесок півдня України в загальну справу - створення українського національного бібліографічного репертуару.

У свій «додрукарський період» Одеса не була безкнижковим містом. Є багато свідчень про широке розповсюдження в ній книжкової торгівлі². Мандрівник, відвідавши Одесу 1810 р., повідомляв, що в місті є російська й французька книжкові лавки, що при ньому привезли з Польщі «воз целый европейских книг, и что же? При мне почти все раскупили...». На поч. ХХ ст. в Одесі була відомою російська книжкова лавка купця Ширяєва; в 30-х роках існувало вже чотири книгарні на

Грецькому базарі. За підрахунком А.Скальковського, в 1831 р. було розпродано 25 тис. видань, у 1832 - 43 тис., у 1835 - 30 тис.³; у 1828-1860 рр. вийшло приблизно 700 книг.

Ми не аналізуємо книжкову продукцію одеських лавок та книгарень, але можна напевне твердити, що українських книг там не було. Бо якщо в листі О.Пушкіна до Г.Вяземського від 4 листопада 1823 р. читаємо: «Одесса город европейский, вот почему здесь русских книг и не водится», то про українські годі було й думати.

Пригадаймо також, що друкування видань українською мовою було надзвичайно складною справою: 1720 р. - Указ Петра I про заборону книгодрукування українською мовою; 1811 - закриття Києво-Могилянської академії; 1847 - розгром Кирило-Мефодіївського братства, 1862 - закриття українських

недільних шкіл; 1863 - Валуєвський циркуляр про заборону видання книг українською мовою; 1876 - Емський акт про заборону видання та ввезення української книги з-за кордону, заборону українського театру й друкування нот українських пісень; 1884 р. - закриття всіх українських театрів⁴. Треба взяти до уваги й умови літературної діяльності в провінції, і зокрема обмежені можливості в реалізації творчої продукції національними мовами.

Систематично книги в місті друкуються з 1828 р. 80% видань тематично пов'язано з Новоросією і безпосередньо з Одесою або належить місцевим авторам. Майже вся історична література присвячена минулому краю, починаючи зі стародавніх часів: праці А.Скальковського, М.Мурзакевича, Ф. Бруна, К.Смолянинова та ін.

У виданнях одеських друкарень

помітне місце посідають роботи викладачів Рішельєвського лицю (К.Зеленецького, П.Беккера, Ф.Бруна, В.Линковського та ін.). Найзначнішим явищем тих часів стають альманахи: «Новороссийский календарь» (з 1834), «Листки» (з 1832), «Записки общества сельского хозяйства Южной России», «Записки Одесского общества истории и древностей» (з 1844).

Оформлення одеських книг тих часів було примітивне. Але з 1830-х р. у продукції міської друкарні вже помітний свій поліграфічний почерк. Переважно це були книжки, невеликі за обсягом, малого формату, близького до квадрата, заголовковий аркуш - набірний, з невеличкою віньеткою внизу. Пізніше одеська книга мало чим відрізнялася від звичайної «середньої» книги тих років. Ілюстрації, виконані винятково літографським способом, зустрічалися дуже рідко.

Одна з небагатьох українських книжок того часу взагалі, єдина надрукована в нашому місті в ті роки була «Маруся. Казка». Хоча в Одесі виходило значно менше книг українською мовою, ніж у Львові, Харкові, Києві чи С.-Петербурзі, проте серед них були цікаві за змістом і способом друку праці: «Совит ворогам» (1854), «Звистка про війну» (1855) Н.Венгера (друкарня Францова і Нитче); «Стародавня Україна в драматичних справах» (1899) О.Ц.Батько (О.Д.Цисса) (типолітографія акціонерного «Южно-русс. о-ва печатного дела» (вул. Пушкінська, вл. буд. № 20). Збірник творів І.Галки (М.Костомаров) (1875), твори Б.Грінченка (друкарня Л.Кірхнера (1895-1896) та ін.

Завдяки цим крихітним сторінкам, але, як на той час, «величезним» працям, маємо змогу поглянути на події під різним кутом зору.

Пошукова робота, здійснена на базі ОДНБ ім.М.Горького, свідчить про те, що більшість українських

видань до Одеси завозили з С.-Петербурга, Львова, Києва.

Простежити появу й процес розповсюдження в місті українських видань допомогли матеріали про УДБ. Як зазначав Богдан Комаров, історія бібліотеки є одночасно історією цілої української бібліотечної справи в ній: усі українські бібліотеки, що різного часу виникли в Одесі, влилися, зрештою, до УДБ⁵.

Наприкінці ХІХ ст. в місті вже відчувається потреба у відкритті української бібліотеки. Перші спроби в цьому напрямі припадають на 1906 р., коли в «Просвіті» влаштовується бібліотека-читальня, фонд якої, головним чином, складали книги видатного історика та громадського діяча Леоніда Смоленського. В його бібліотеці був добре підібраний обсяг з українського письменства, а особливо відділ історії, що містив низку цінних та рідкісних видань з історії України.

В перший рік існування книгозбірня налічувала 1600 томів. Пізніше масив збільшився до 2400 од. зб. за рахунок купівлі нових книг та подарунків В.Буряченка, Г.Гармашової, К.Добрицького, М.Комарова, С.Шелухіна та ін. Після закриття «Просвіти» бібліотека перейшла в підпорядкування до заснованого 1911 р. «Одеського українського клубу» і водночас поповнилася цінною збіркою Миколи Цитовича.

Другою значною українською бібліотекою в нашому місті була приватна книгозбірня відомого бібліографа, етнографа Михайла Комарова, який зібрав майже всі українські видання за багато років. Він охоче давав літературу зі своєї бібліотеки всім бажаючим. Цим допомагав розвиткові української культури в місті. На жаль, книги не завжди поверталися, а серед них були рідкісні видання, зокрема драматичні твори й журнали.

УДБ було засновано 1 липня 1920 р. згідно з постановою Одесь-

кої губполітосвіти. «Жодного офіційного статуту УДБ, - писав Б.Комаров, - не було складено, але вирішено, що УДБ збиратиме книжки з відділу «Україніса», цебто: 1) всі книжки, видані українською мовою, незалежно від змісту їх та напрямку і 2) книжки, написані якою-будь мовою, коли змістом своїм вони з того чи іншого боку торкаються України або народів, що заселяють її. Деякий час була думка збирати також всі видання, друквані на території України, незалежно від мови та змісту, але швидко цю думку було залишено». Ядром УДБ стала бібліотека колишньої «Просвіти» та «Одеського українського клубу», а незабаром до приміщення УДБ перевели й бібліотеку М.Комарова. Пізніше до УДБ було приєднано бібліотеку «Робітничого клубу ім. Г.Михайличенка» (у вересні 1920 р. закрито), Українську книгарню В.Боровика та «Національну українську книгозбірню». Останню заснував М.Кожин (ієромонах Микита) 1918 р., зібравши серед широких кіл української громадськості кошти буквально по копійці. Велика та цікава книгозбірня з досить значним відділом «Україніса» існувала до арешту фундатора (1920). Книжки з неї були дуже цінною складовою фондів УДБ, бо доповнювали збірки М.Комарова та «Просвіти» виданнями останніх років. Книгарню В.Боровика якраз тоді ліквідували і через це до УДБ перейшло небагато назв, хоча деяких примірників вистачало, щоб у 1920-1921 рр. - період великого голоду на українську книжку - постачати літературу різним установам. Так, бібліотечки з 200 або й більше книжок одержали всі українські трудшколи та шкільні клуби міста. До Інституту народної освіти (ІНО) було надіслано понад 400 цінних видань. Українські книжки отримали трудшколи Одеського, Балтського, Ананьївського, Першотравневого, Тираспольського

повітів і навіть Поділля та Київщини, були видані відділам освіти при повітових виконкомах, сільським бібліотекам (92 установи одержали 10 тис. книжок).

УДБ, як центр культури міста, консолідувала біля себе артистів, творчу молодь. Влаштована в січні 1921 р. двотижнева виставка пам'яті Т.Шевченка (дев'ять розділів, розміщених у п'яти залах), а також картковий каталог «Sewsenkiana» (близько 2,5 тис. карток) до неї, мала великий успіх і стала помітним явищем в українському середовищі Одеси. Це був поштовх для заснування «Українського літературно-етнографічного музею ім.Т.Шевченка». Завідував ним професор української літератури ІНО Андрій Музичка. На жаль, музей проіснував лише кілька місяців: за браком коштів його було закрито.

У вересні 1922 р. УДБ об'єдналася зі своєю Молдаванською філією під назвою: Українська державна бібліотека ім. Т.Шевченка в Одесі.

Маючи завдання збирати фонд «Ucrainica», бібліотека (кінець 1922 - поч. 1923 р.) не в змозі була купувати літературу, що з'являлася на книжковому ринку. Цим і пояснюється задум об'єднати УДБ з Одеською публічною бібліотекою, яка одержувала обов'язковий примірник усіх видань на території СРСР, та утворити при ній відділ «Ucrainica». 5 серпня 1923 р. прийнято відповідну постанову Наркомосвіти про злиття УДБ з Одеською публічною бібліотекою, але фактичне територіальне об'єднання довелося відкласти.

Надходження до місцевих бібліотек нових видань поліпшилося з кінця 1923 р. УДБ стала одержувати всі українські книги, які доходили до Одеси, але на передплату газет, журналів і купівлю закордонних книжок коштів не вистачало. У 1925 р. фонд УДБ налічував понад 20 тис. од. зб., більшість з них належала до відділу «Ucrainica». Досить

повно в ньому було представлено українську книгу XIX - поч. XX ст., особливо дореволюційного періоду, багато галицьких та буковинських видань. За кількістю назв найбільшим був восьмий відділ; багато цінних видань з історії України містив дев'ятий. Солідним був і відділ газет - збірка окремих дореволюційних газет зі статтями з відділу «Ucrainica» та численні видання періоду 1917-1919 рр. У бібліотеці зберігалися також афіші, відозви, оголошення та інші дрібнодруки з відділу «Volantia».

Читачами УДБ були переважно учні українських шкіл (згодом і російських), студенти вищих навчальних закладів (особливо ІНО), вчительство та професура, збільшився відсоток урядовців (у зв'язку з українізацією), робітників та червоноармійців. Детально вивчав українську книгу заснований 1924 р. Гурток друзів бібліотеки. Найактивніші читачі, дбаючи про поповнення бібліотеки новими надходженнями, запропонували адміністрації УДБ порушити клопотання «перед Головпросвітою: 1) про надіслання до УДБ обов'язкового УРСР-івського примірника; 2) про дозвіл на отримання закордонних видань».

УДБ ім. Т.Шевченка в Одесі мала великі плани, але не всі вдалося втілити.

Книжкові зібрання бібліотеки є змістовним літописом культурного, суспільно-політичного життя тодішнього міста, відображенням часу, думок, мрій, усього того, що допомагає народові усвідомлювати себе як націю з минулим, сучасним і майбутнім.

■

¹ Муха Л. Бібліотечні книжкові колекції та зібрання: паспортизація фондів (для Державного реєстру національного культурного надбання України) // Бібл. вісн. - 1997. - №3. - С.3-7.

² Боровой С.Я. Книга в Одессе в первой половине XIX в. // Книга: Исслед. и материалы. - М.: Книга, 1967. - Сб. 14. - С.145-159.

³ Скальковский А. Историко-статистический опыт о торговых и промышленных силах Одессы. - Одесса, 1839. - 88 с.

⁴ Україномовна книга. 1798-1916. Вип. I: 1798-1885 / НБУ ім.В.І.Вернадського. - К.: Абрис, 1996. - 256 с.

⁵ Комаров Б.М. Українська Державна Бібліотека ім. Т.Шевченка в Одесі: (Інформ. ст.) // Бібліол. вісті. - 1925. - №1/2. - С.75.

Людмила Дениско,

к.і.п., в.о.ст. наук. співробітника відділу
бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ

Духовні журнали в Україні XIX - поч. XX ст. як відбиття розвитку та поширення православ'я

Интерес до духовних журналів зріс на межі XIX і XX ст. Ці видання були спрямовані на піднесення освітнього рівня народу, впливаючи на концепцію церковно-приходських шкіл, сприяючи залученню молоді в духовні навчальні заклади, поширюючи серед простих верств населення елементарні знання з медицини, економіки, господарювання тощо.

У статті висвітлюється діяльність журналів «Воскресное чтение», «Труды Киевской духовной академии», «Руководство для сельских пастырей», «Русский инок».

Духовні журнали в Україні розгортають свою діяльність на початку минулого століття. Вони зосереджуються в центрах культурного життя: Києві, Харкові, Полтаві, Чернігові, Кременці, Житомирі, Кам'янці-Подільському, Почаєві, Катеринославі, Херсоні та інших містах. Видавцями стають митрополити, ректори духовних семінарій та академій, намісники лавр і церков, священники. Розраховувалися ці видання на духовенство різних рівнів, починаючи від сільських священників. Концептуально вони були націлені на зміцнення і поширення православ'я, відбивали проблеми освіти народу, діяльність церковно-приходських шкіл, пропагували переваги навчання в духовних закладах. Не оминали й практичних питань: давали поради з економіки, господарювання, елементарні знання з медицини тощо.

Мова видань - російська. Програму кожного з них затверджував св. Синод.

Перший вісник українського ду-

ховенства - «Воскресное чтение» (виходить з 1837 р.). Після періоду припинення відновлюється в 1879 р. Швидко набуває популярності серед широких верств населення. Ініціатори створення щотижневика - ректор Київської духовної академії (КДА) - архімандрит Інокентій Борисов, професори КДА Я.К.Амфітеатров*, протоієрей І.М.Скворцов, П.Авсенев (архімандрит Феофан). Коло охоплених питань - розповіді про богослужбні книги, священні історії й переклади з них, апологетичні проповідницькі праці тощо. Концепція журналу різко змінюється в бік реальності, коли наївний романтизм 50-х відходить у минуле. Спричинює це і появу двох нових духовних часописів (1860).

Як зазначає В.Ф.Певницький, настає «новий незазаний шлях» духовної журналістики¹. На той час ректор КДА, архімандрит Антоній Амфітеатров (Я.Г.Амфітеатров**) 1857 р. задумує як додаток до «Воскресного чтения» в чотирьох книжках «Труды Киевской духовной академии» (1860 - 1917).

*Яків Косьміч.

**Яків Гаврилович.

Св. Синод наполягав на друкуванні в них перекладів св. отців православної західної церкви з латини (жодна російська духовна академія цим не займалась). Але КДА мала власну думку щодо видання², публікуючи в «Трудах» богословські, філософські, історичні статті, огляди сучасної релігійної та світської літератури, висвітлюючи проблеми освіти, взаємодія різних релігій, академічне життя, подаючи протоколи зборів Ради правління КДА. У додатку друкувалися звіти КДА, церковно-археологічного товариства і музею, описи колекцій та рукописів музею, дисертації.

Професура академії - Д.В.Поспехов, І.І.Малишевський, М.І.Щеголев, С.М.Сольський, М.І.Петров, усі ректори КДА вважали за свій обов'язок допомагати виданню. З 1869 р. за ініціативою тодішнього ректора архімандрита Філарета Філаретова до участі в цій діяльності стали залучатися помічники з кожного відділення.

За Корольковим, протягом перших 20 років у «Трудах» розглянуто 300 праць, надруковано 150 відгуків про книги, видані в Росії та за кордоном, про 47 німецьких і 12 фран-

цузьких журналів, прорецензовано 90 кандидатських, магістерських та докторських дисертацій³. За ці роки опубліковано 23 переклади книг св. Писання з єврейської та грецької мов⁴ (перекладали І.П.Максимович, М.С.Гуляєв, А.А.Олесницький), переклади двох книжок Паралипоменом, книги Ездри, Неємії, Есфірі, книги пророків Ісаїї, Ієремії, Іезекіїля, Даніїла і книгу Плач. Із вітчизняної літератури - переклади творів св. отців і вчителів західної церкви: всі праці св.Кіпріана, чотири томи блаженного Ієроніма, один том блаженного Августина. До цього доклали зусиль професори В.П.Чехович, М.С.Гуляєв, Д.В.Поспехов, архімандрит Сильвестр, О.М.Воскресенський, Д.А.Подгурський, М.І.Щеголев, П.О.Терновський, П.О.Лашкар'єв, А.Д.Воронов, М.Ф.Ястребов, М.М.Дроздов, І.Г.Лісіцин.

«Труди» поступово змінювали тематику, зростала кількість передплатників. Світська преса заговорила про те, що «там є що прочитати»⁵, відзначала працю професора А.А.Олесницького «Святая земля», котру науковці ставили поряд з працями знаменитих дослідників Палестини Робінсона, Тоблера, Сольсі, Вотье та Сеппа.

Серед духовних видань вирізняється низка «Епархиальних ведомостей», концепція яких належить архієпископу Херсонському Дмитрію Муретову. Він вважав, що ці видання будуть корисними духовному відомству, зокрема зменшиться листування консисторії та поїздки священників у кафедральне місто. В офіційній частині журналу мали друкуватися маніфести й накази по духовному відомству: інформація про нові духовні заклади, переміщення духовних осіб, про нагороди св.Синоду; розпорядження епархиального керівництва про призначення і звільнення посадових осіб; оголошення про побудову церков та про вільні місця при них; витяги з річних звітів консисторій, семінарій тощо⁶. За програмою неофіційної частини передбачалися: короткий випис із творів св.отців і письменників духовних чинів; опис історичних подій і старожитностей церковних, церков, ікон, хрестових ходів; повчання і бесіди, виголошені різними особами; повідомлення про богоугодні подвиги й пожертвування; запрошення до участі в

благочестивих заходах; списки повчальних книг. Ідею архієпископа Дмитрія Муретова підхопили всі епархії Російської імперії (у 1886 р.⁷ виходило 48 назв відомостей). В Україні - у Волинській (з 1867), Катеринославській (з 1872), Київській (з 1861), Подільській (з 1862), Полтавській (з 1863), Харківській (з 1867), Херсонській (з 1860), Чернігівській (з 1861) епархіях.

Детальніше розглянемо лише те, що виходило в Київській епархії.

«Киевские епархиальные ведомости» (1861 - 1918). Засновник і перший редактор - священник Києво-Подольської Успенської Соборної церкви (пізніше - кафедральний протоієрей) Петро Гаврилович Лебединцев. Не маючи засобів, видання спочатку було обов'язковим для передплати серед духовенства.

П.Г.Лебединцев залучав до співробітництва кращі творчі сили. Це, зокрема, ректор університету св.Володимира М.О.Максимович, викладач духовної семінарії, пізніше - видавець «Киевской старины» Ф.Г.Лебединцев, бакалавр КДА Е.М.Крижанівський, протоієрей і професор КДА й університету св.Володимира Н.А.Фаворов. З 1874 по 1878 р. редактором відомостей був протоієрей Київської Троїцької Либідської церкви О.М.Колосов (згодом - ректор Чернігівської духовної семінарії).

«Киевские епархиальные ведомости» взяли для себе за основу програму «Херсонских», але поступово вона змінилася, особливо в неофіційній частині, де відображались історія епархії та місцеві епархіальні події. Видання (виходило двічі на місяць) було важливим джерелом у створенні історико-статистичного опису Київської епархії. З 1879 р. відомості (відтоді щотижневик) перейшли під оруду КДА, де їх стали редагувати І.І.Малишевський, А.Д.Воронов, М.І.Петров та ін. З 1881 р. - орган місцевого епархиального життя, де висвітлювалися питання пастирської практики й освіти дітей духовенства, подавалися церковні та нецерковні бесіди й читання, обговорювалися різні церковні та громадські проблеми. Характер останнього й викликав незадоволення епархиальної влади, і з 1886 р. журнал знову переходить під егіду Київської духовної консисторії, а редагує його (до 1890 р.) прото-

ієрей Києво-Софійського собору В.М.Розов. 1890-1894 рр. - знов редактором стає П.Г.Лебединцев, із січня 1894 р. - П.А.Троїцький, настоятель Києво-Сретенської приходської церкви.

Протягом наступних 27 років відомості обмежувалися, в основному, статтями місцевого характеру. З 1897 р. офіційну частину редагував протоієрей П.А.Троїцький, а неофіційну - секретар Київської духовної консисторії М.В.Соловйов (до 1911 р., а потім - М.І.Лузгін). Після смерті протоієрея П.А.Троїцького (1900) редактором неофіційної частини став доктор богослов'я і настоятель Києво-Андріївської церкви Ф.І.Тітов. Допомігав йому протоієрей І.І.Троїцький. У програму журналу було введено нові розділи, залучалися до співробітництва всі бажаючі, приділялася увага місіонерській практиці, боротьбі з сектанством, відновлювалися образи представників старовини, відзначалися знаменні дати в житті церкви й суспільства.

Відомий журнал «Руководство для сельских пастырей» (з 1860 р., видавець - Київська духовна семінарія) всебічно розкривав діяльність сільських священників, звертався до питань практичного богослов'я, не оминав аспект матеріального життя духовенства, роботу священників у народних школах (друкувалися програми й теми уроків, бібліографічні замітки) тощо, подавалися і поради з медицини, економіки господарювання, описувалися місцеві звичаї, вірування. Опубліковані в ньому статті В.Ф.Певницького 1885 р. вийшли окремим виданням «Священник. Приготовление к священству и жизни священника». Цю книгу св.Синод рекомендував як посібник для духовних семінарій. Вийшли спеціальним виданням і статті викладача Київської духовної семінарії П.П.Забеліна «Права и обязанности просвитеров». Це свідчить про високу оцінку журналу в розробці науки практичного богослов'я.

З 1883 р. журнал виходить з додатком «Богословский библиографический листок».

Передплата на видання дедалі зростала, і в 1887 р. тираж сягав понад 6 тис. екз. Журнал було рекомендовано для церковних і сільських бібліотек. Проіснував він до 1917 р.

З 1910 р. Почаївська лавра видає

«Русский инок». Уже в перші роки кожний номер друкувався накладом 1500 прим. і розсилався по монастирях⁸. «Нарешті з'явився давно жданий, жаданий і необхідний духу іночества журнал. В ньому все відкрито, все ясно, все наочно»⁹. Журнал націлював ченців на внутрішнє вдосконалення. Давав розділи: монашеська ліра, рукоділля, малювання та інші практичні поради, публікував уривки або цілі твори св. отців, де йшлося про іночество, уривки з творів тогочасних учителів і подвижників іночества; поради досвідчених старців; тексти й зміст молитов, служб і піснеспівів; покладені на ноти різні монастирські наспіви. Друкувалися окремі листки-додатки для наклеювання на стіни, т.зв. «Настенная библиотека». Другий додаток - листки «В благословение» призначався для роздавання богомольцям у святкові дні й містив повчання, оповідання, настанови.

Очолював журнал (з 1910 р.) владика, архієпископ Волинський Антоній Храповицький. Редактор - настоятель Почаївської лаври, архімандрит Віталій. Його помічник (він же завідував друкарнею) - ієромонах Тихон Шарапов. У 1911 р. за постановою Синоду «Русский инок» став обов'язковим для всіх монастирів російської імперії. Вплив цього видання дедалі зростав, оскільки «на нього підписалися не тільки лаври й монастирі, а й рядові монастирського іночества, архіпастирі на чолі з митрополитом Київським Флавіаном, а також представники ученого академічного монашества, білого духовенства і благочестивих церковно настроєних мирян»¹⁰. З 1914 р. журнал змінює назву. Віднині «Монашеский иллюстративный журнал «Русский инок» виходить двічі на місяць (у 24 випусках), обсягом - 1500 сторінок тексту, оздоблений 300 малюнками. Продовжує виходити й «Настенная библиотека» та ілюстровані листки для богомольців.

У 1916 р. обсяг журналу скорочується вдвічі, бо редактора й більшість послухників було мобілізовано на фронт. Редакція звернулася до всіх монастирів з проханням прислати освічених, здібних до друкарської справи послухників. Жоден з духовних журналів не мав такого тісного зв'язку з читачами, як «Русский инок». Особливо зміцнився цей

контакт у роки першої світової війни.

З 1858 р. Почаївська лавра* видає «Почаевский листок», концепція якого спрямована проти «іногородців і тієї інтелігенції, яка продалась і присяглась ворогам Росії». З видання можна було дізнатись: «як жити християнину», про воєнні події, подавалася хроніка місцевого та зарубіжного життя тощо.

З другої пол. XIX ст. в Україні виходять «Духовный вестник», «Благовест», «Вера и разум» (усі - Харків), «Одесский воскресный листок» (Одеса), «Церковно-приходская школа», «Киевский листок» (Київ).

На початок XX ст. припадають важливі урядові реформи в Росії. Царський маніфест 17 жовтня 1905 р. «Про вдосконалення державного порядку» та закон про віросповідання 17 квітня 1906 р. спричинили значні перетворення всіх сторін у державному, суспільному та церковному житті й викликали появу нових видань, зокрема і духовних журналів: «Западно-русская школа», «Проповедническое обозрение», «Свободное слово христианина», «Церковь и народ» (усі - Київ), «Наставление и утешение святой веры Христианской» (Одеса), «Труды Полтавского церковного историко-археологического комитета» (Полтава), «Храм и школа», «Пастырь и паства» (Харків), «Православная Волянь» (Житомир), «Православная Подолия» (Кам'янець-Подільський) та ін.

У цілому всі духовні видання в Україні аналізованого періоду насичені ґрунтовним інформаційним матеріалом, іноді винятковим у своєму роді, зокрема таким, як історичні й статистичні відомості про єпархії України. Фахівець будь-якої галузі знання - богослов, історик, етнограф, медик, філософ, філолог, археолог - може знайти в них щонебудь цікаве для себе. Духовні журнали пройшли шлях від складної для обивателя церковнослов'янської мови до звичайної, вживаної, від порад для сільського священика до тематики, яка охоплювала коло і церковних, і суспільних проблем. Ця преса, маючи певні цілі, адресатів, відіграла конкретну роль у розвитку православ'я в Україні, а також спільноти, яка проживала на

її теренах. У її матеріалах були своєрідне зерно, своя політика, розважливість, спрямованість і чимало позитивних надбань, які варто ретельно, прискіпливо вивчати з позицій об'єктивності та неупередженості. Це дасть змогу одержати правдиву історичну картину і позитивні духовні результати минулого спрямувати на користь сьогодення.

¹Труды Киевской духовной академии. - 1881. - №9. - С.93.

²Там же. - №1. - С.119.

³Корольков И. Двадцатилетие журнала «Труды Киевской духовной академии» (1860 - 1879 гг.). - К., 1883. - С.310.

⁴Там же. - С. 310-311.

⁵Там же. - С. 315.

⁶Православная богословская энциклопедия или богословский энциклопедический словарь / Под ред. А.П.Лопухина. - Пг., 1904. - Т.5. - С.453.

⁷Киевские епархиальные ведомости. - 1886. - №3. - С.138 - 143.

⁸Русский инок. - 1910. - №11. - С.72.

⁹Там же. - 1911. - №2. - С.61.

¹⁰Там же. - 1912. - №20. - С.65.

* З червня 1915 р. редакція Почаївської лаври переїхала на Андрієво-Червонний хутір, заповіданий лаврі вдовою генерал-майора А.І.Червонною.

В.А. Широков. Інформаційна теорія лексикографічних систем. - К., 1998.

Монографію В. Широкова присвячено розгляду інформаційно-лінгвістичних явищ у різних за своєю природою системах і розробці на цій концептуальній основі теоретичних та прикладних аспектів створення автоматизованих систем інтелектуального призначення.

Незважаючи на актуальність тематики, цю предметну галузь ще недостатньо висвітлено в світовій монографічній літературі. Годі й казати, що і в українській науковій монографістиці з цієї проблеми маємо істотну прогалину.

На підставі глибокого дослідження інформаційних процесів, які відбуваються в системах будь-якого походження (природних, соціотехнічних, інтелектуальних та ін.), він зробив висновок про існування і дію в цих системах певного універсального інформаційного ефекту, що одержав назву лексикографічного.

В. Широков обґрунтовує його на винятково високому науковому рівні, шляхом синтезу фундаментальних концепцій сучасної теорії інформації та інформаційних систем, теорії алгоритмів, системного аналізу, теоретичної фізики, семіотики, лінгвістики. І, як часто буває при дослідженнях «на стику наук», вони увінчуються виявленням особливостей загальнонаукового значення. Саме до таких ми можемо віднести й теорію лексикографічного ефекту.

Його прояви спостерігаються при аналізі явищ багатьох предметних галузей сучасної науки. Автор доходить висновку, що взагалі будь-яка система, а також – теоретична схема, у процесі саморозвитку наближається й приходить до індукування у своїй структурі певного числа відносно сталих дискретних сутностей, які відіграють роль її елементарних інформаційних одиниць, а всі інші феномени є певним чином організовані комбінації та агрегати цих елементів. Указана поведінка характерна не тільки для теорій, що описують конкретні об'єкти реального світу (природні та технічні), а й для концепцій, які оперують ідеальними об'єктами, абстракціями й розумовими конструкціями.

На основі розгляду лексикографічного ефекту в соціотехнічних агрегаціях автор, дослідивши явища їх семантичної складності, вказує на фундаментальну роль інформаційно-енергетичних трансформацій в сучасних виробничих системах, що фактично служить науковим обґрунтуванням теорії інформаційного суспільства. Показово, що це обґрунтування неможливо одержати, не

звернувшись до інформаційних аспектів лінгвістики, оскільки воно впливає з однієї фундаментальної властивості мови, яка знаходить своє пояснення при проведенні автором аналізу інформаційної місткості лінгвістичних об'єктів.

Отже, Широков підходить до кола власне лінгвістичних питань; лінгвістика в його інтерпретації набуває рис природничої і навіть технічної дисципліни, й подальший виклад концентрується на розвитковій теорії та технології лексикографічних інформаційних систем, в яких відбувається розвинення певних лексикографічних ефектів.

Автор аналізує роль мовних процесів у системі інформаційної безпеки держави, що дозволило йому зробити висновок про специфічний її різновид.

Зазначені результати викладено у вступі та першому розділі монографії, які, таким чином, можна розглядати як вступний підрозділ монографічного дослідження.

Наступні розділи монографії присвячено характеристиці технологічно орієнтованої теорії лексикографічних систем, ілюстрації цієї теорії на змістовних прикладах (переважно з галузі фахової україномовної лексикографії) та побудові технологічної схеми, яка персоніфікується в понятті й відповідній конструкції лексикографічного процесора.

У третьому розділі побудовано статистичний опис знакової системи української мови, використовуючи обчислювальний експеримент над текстами з електронної бібліотеки Українського мовно-інформаційного фонду НАН України.

У четвертому розділі будується структурна теорія лексикографічних систем. Виходячи з принципів моделювання лексикографічних ефектів, В. Широков вводить поняття елементарної лексикографічної системи, а на основі цього поняття конструюються складніші лексикографічні об'єкти, а саме — категорії та агрегати лексикографічних систем, а також віртуальні лексикографічні системи.

П'ятий розділ монографії автор присвятив побудові структури морфологічної лексикографічної системи української мови, російсько-українсько-англійської термінологічної системи, а також аналізу структури Біблії, розглядуваної саме як лексикографічна система.

У шостому розділі на основі розвиненої в попередніх розділах структурної теорії лексикографічних систем подано виклад теорії структури тлумачного Словника української мови. Це дозволяє авторові побудувати в явному вигляді систему алгоритмів, яка ставить у відповідність словниковим статтям цього словника формальні об'єкти невербальної природи. Застосування розвиненої методології дає змогу в автоматичному режимі побудувати цілу низку лексикографічних баз даних, й (що особливо цінно) розробити інформаційну технологію створення нових словників тлумачного типу. Реалізація цієї технології у декілька разів прискорить та здешевить

укладання словників, надасть можливість одержати принципово нові інформаційні продукти у вигляді комп'ютерних словникових систем на оптичних CD-ROM-дисках та онлайнових словникових систем.

У сьомому розділі монографії подано виклад системотехнічних засад лексикографічного процесора як інтегрованої інформаційно-комп'ютерної системи, призначеної для комплексного розв'язання ряду завдань україномовної лексикографії.

Праця В.А. Широкова, розвиваючи методологію створення лексикографічних систем нового покоління, стане цінним посібником для розроблювачів інтелектуальних інформаційних систем, орієнтованих на обробку природномовних об'єктів.

*В.В. Лучик, д. філол. н.,
завкафедрою української мови
Кіровоградського державного
педагогічного університету
ім. Володимира Винниченка*

Архівна та бібліотечна справи в Україні доби визвольних змагань (1917–1921)

Всеукраїнську наукову конференцію «Архівна та бібліотечна справи в Україні доби визвольних змагань» (28–29 жовтня 1997 р., Київ), приурочену до 80-ї річниці створення при Генеральному секретаріаті справ освітніх Центральної Ради Бібліотечно-архівного відділу, зорганізовано та проведено Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України (ГАУ), Міністерством культури і мистецтв України, УДНДІАСД, Інститутом підвищення кваліфікації працівників культури, Національною парламентською бібліотекою (НПБ), Державною історичною бібліотекою (ДІБ), Спілкою архівістів України.

На трьох пленарних та трьох секційних засіданнях було заслухано 57 доповідей (заявлено 62) представників архівних та бібліотечних установ республіки, академічних інститутів і вузів з багатьох міст держави. Конференцію привітали голова Комісії з питань повернення культурних цінностей в Україну О.Федорук, координатор проектів Британської Ради В.Кириленко, голова міжнародного клубу «Планета» А.Денисенко, голова Всеукраїнського товариства Івана Огієнка Є.Сохацька. Зі вступним словом до присутніх звернулася начальниця ГАУ – Н.Киструська.

З доповідями виступили д.пед.н. О.Сухомлинська* («Генеральний секретаріат справ освітніх: основні напрями діяльності»), д.і.н. Я.Калакура («Національні історико-архівні традиції як чинник українського державотворення 1917–1920 рр.»), д.і.н. Т.Ківшар («Головні напрями бібліотечного будівництва доби визвольних змагань українського народу (1917–1923 рр.)»), к.і.н. І.Матяш («Діяльність бібліотечно-архівного відділу на ниві архівної справи»), к.і.н. Т.Новацька («Внесок бібліотечно-архівного відділу в розробку методики соціологічних досліджень») та ін.

Пленарне засідання було присвячене 100-літтю від дня народження відомого українського архівіста й організатора архівного будівництва 50–60-х років С.Д.Пількевича. У ньому взяли участь його доньки – Мирослава та Агнеса. Спогадами про цю непересічну особистість поділилися к.і.н. І.Бутич, директор ЦДІА України в м.Києві Л.Гісцова, директор ЦДАМЛМ України М.Крячок, з науковим повідомленням «Внесок С.Д.Пількевича в міжнародні зв'язки архівістів» виступив С.Шевченко (Кіровоград), свою роз-

відку «До питання про підготовку довідника з історії державних установ України: київський генерал-губернатор О.П.Безак і політика інтеграції Правобережної України в складі Російської імперії (60–ті рр. XIX ст.)» присвятила пам'яті С.Пількевича к.і.н. В.Шандра. На пошану цьому досліднику заплановано видати працю, в основу якої будуть покладені матеріали засідання.

Працювали секції – «Проблеми української архівістики періоду визвольних змагань» (керівник – к.і.н. І.Бутич), «Бібліотечна справа України 1917–1921 рр.» (керівник – д.і.н. С.Кулешов), «Діячі архівної та бібліотечної справи» (керівник – к.і.н. І.Войцехівська).

Зувагою були прослухані дослідження: «Національні історико-архівні традиції як чинник українського державотворення 1917–1921 рр.» Я.Калакура, «Основні проблеми архівного будівництва доби визвольних змагань» І.Матяш, «Діяльність органів влади щодо охорони, обліку і концентрації архівних матеріалів (1917–1920 рр.)» З.Сендик. Було висвітлено й окремі питання процесу розбудови архівної справи, скажімо, у виступах К.Климової «Кожна військова акція фахово зафіксована (до питання про організацію воєнно-історичних архівів в Україні 1918–1923 рр.)», к.і.н. Г.Ковальчук «Питання архівної справи на сторінках журналу «Наше минуле». Зацікавили присутніх розвідки О.Алтухова «Наслідки політичних подій у становленні архівної справи на Кам'янецьчині в 1920–1921 рр.» (Хмельницький) та О.Попова «Архівне будівництво в Донецькій області в 20–ті рр.».

Значну увагу на конференції було зосереджено й на дослідженні окремих персоналій: П.Скоропадського, А.Шептицького, В.Міяковського, О.Оглоблина, І.Огієнка, В.Гнатюка, К.Ляховича, М.Астряба, В.Шенфінкель. Зокрема слід відзначити такі праці: Г.Папакіна «Павло Скоропадський як діяч архівної справи (до правомірності формулювання питання)», В.Ляхоцького «І.І.Огієнко та архівна справа в Україні», Є.Сохацької «Іван Огієнко за спогадами Григорія Костюка» (Кам'янець-Подільський), к.і.н. С.Білоконя «Архівіст Володимир Міяковський», І.Вєрби «Бібліотечна діяльність Олександра Оглоблина на початку 1920-х рр.», О.Гайової, Д.Пельц «Роль митрополита Андрея Шептицького в збереженні документів з історії національно-визвольних змагань України (1917–1920 рр.)» (Львів), І.Войцехівської «Київська школа документалістів», Р.Кондратюк, М.Костиці «В.Я.Гнатюк — архівіст, літературознавець, патріот» (Житомир), В.Коротенко «До біографії К.І.Ляховича, першого завідувача Центрального історичного архіву Полтавщини», М.Чиркової «М.Г.Астряб і лубенські архіви» (обос – Полтава), Л.Одинокої, Г.Бородіної «Науково-практичний доробок В.К.Шенфінкель».

Декілька суто джерелознавчих виступів, безперечно, поповнять фактографічну скарбничку сучасної української науки: М.Павленко «До джерел про українську міжвоєнну еміграцію на Бал-

канах» та А.Непомнящий (Сімферополь) «Джерельна база вивчення історичного краєзнавства Криму 1917–1920 рр.».

Заповнили ще одну малодосліджену ділянку історії та сучасної практики праці к.т.н. М.Омельченка, Л.Затоки, Т.Борисенко «Фізичний стан паперу газет, друкованих в Україні протягом 1917–1921 рр.» та М.Омельченка, Л.Затоки, Л.Дегтяренко «Особливості паперу документів із відділу «Зарубіжна україніка» періоду 1917–1921 рр. Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського».

Виступили також С.Зворський («Діяльність бібліотечно-архівного відділу при Міністерстві народної освіти УЦР по створенню Національної бібліотеки України»), д.і.н. М.Слободяник («Про долю проекту організації Національної бібліотеки Української Держави на базі Київської міської публічної бібліотеки»), Л.Рева («Діяльність ВБУ в умовах державного відродження України: 1917–1921 рр.»), д.і.н., проф. Л.Дубровіна («М.П.Василенко та В.І.Вернадський як фундатори Національної бібліотеки Української Держави (1917–1919)»), Т.Коваль («Формування книжкового фонду ВБУ періодичними виданнями (1917–1921 р.)»), Т.Ківшар («Головні напрями бібліотечної політики в добу української революції 1917–1921 рр.»), М.Зніщенко («Організація бібліотечного обслуговування дітей в добу визвольних змагань українського народу (1917–1921 рр.)»), Є.Франкевич («Бібліотечна справа у Кам'янці-Подільському державному українському університеті (1918–1920 рр.)») (Кам'янець-Подільський), Н.Гончарової («Бібліотеки середніх навчальних закладів Гуляйполя 1917–1919 рр.») (Запоріжжя), Л.Блашкевич («Бібліотечна діяльність товариства Волинська «Просвіта» в 1917–1920 рр.») (Житомир), О.Сак («Роль українських культурних товариств у створенні мережі національних бібліотек і розвитку книжної справи на Херсонщині періоду 1917–1920 рр.»).

Чимало доповідей торкалися проблем історії шкільництва та бібліотек і книгодрукування для дітей в Україні, оскільки на початку століття ця сфера культури була однією з визначальних. Нині дедалі більше наукових досліджень неминуче потребують фактографічної бази саме цієї тематики.

До конференції було влаштовано книжкову виставку «Архівна та бібліотечна справи в Україні доби визвольних змагань», підготовлена працівниками ДІБ і Науково-довідкової бібліотеки центральних державних архівів України. Видано її каталог, упорядкований Л.Ястремською, М.Лук'яненко, З.Мусіною, Г.Порохнюк. Для бажаючих було проведено екскурсії до Центрального державного історичного архіву України в м.Києві, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, ЦДАМЛМ, НПБ, Бібліотеки української діаспори.

Конференція відзначила необхідність консолідувати архівний і бібліотечний фахово-ресурсний потенціал для розв'язання загальних

* При прізвищах учасників конференції з Києва назва міста опущено.

проблем з метою підвищення ефективності архівно-бібліотечної галузі; визнано за доцільне запровадити об'єднані семінари та круглі столи, присвячені не тільки історичній, а й сучасній проблематиці (питанням збереженості документів, комп'ютеризації архівної та бібліотечної справ, організації науково-інформаційної діяльності). Віднайдені на сьогодні фактичний матеріал (зокрема, й архівний) уже потребує концептуальної обробки й узагальнення, що могло б бути забезпечено низкою тематичних вузькопроблемних методологічних семінарів. Актуальними видаються й спільні видання бібліотекарів та архівістів історії культури України.

В основу збірника «Архівна та бібліотечна справи в Україні доби визвольних змагань» покладено тексти доповідей учасників конференції.

Сподіваємося, що конференція стане поштовхом до поновлення на сторінках фахової періодики живої дискусії серед архівістів і бібліотекарів з приводу витоків, сучасного стану та перспектив бібліотечної й архівної справ у державі.

Наталія Марченко,
старший науковий співробітник
Українського державного НДІ
архівної справи та документознавства

Книжкова колекція Марти Богачевської- Хомяк у Києві

У науковій бібліотеці Національного університету «Києво-Могилянська Академія» 26 березня поточного року відбулася презентація книжкової колекції, подарованої бібліотеці відомою дослідницею історії України та Росії – професором Мартою Богачевською-Хомяк*. Перша її наукова публікація «1848 р. у Східній Галичині» з'явилася 1964 р. в часописі «Сучасність», а в 1967 – вийшла монографія «The Spring of a Nation: The Ukrainian in Eastern Galichina in 1848», в 1976 – підсумок багаторічних філософських студій «Sergiy N. Trubetskoy: An Intellectual among the Intelligentsia in Pre revolutionary Russia». За значний внесок у розвиток історичної та філософської науки вона одержала стипендії ім. Вудро Вілсона, Фондації президента Колумбійського університету, Фонду Форда та ін. У 1964–1986 рр. – викладач, потім

* Народилася у м. Сокаль Львівської обл. в родині адвоката. Наприкінці 1940-х переїхала в США. Закінчила Пенсільванський університет, аспірантуру в Колумбійському. В 1968 р. захистила докторську дисертацію з історії російської філософської думки XIX ст.

професор історії в університетах Нью-Йорка, Нью-Джерсі, Вашингтона та Гарвардському. Нині веде дослідницьку програму в Національному фонді сприяння гуманітарним наукам у Вашингтоні, читає курси з історії України та Росії XIX–XX ст. в університеті ім. Джорджа Вашингтона.

Важливою складовою реалізації власної концепції вивчення історії України стало дослідження пані Богачевської-Хомяк українського жіночого руху. З цього питання з'явилася серія публікацій в українській та американській пресі, а згодом – фундаментальне видання «Білим по білому: Жінки в громадському житті України 1884–1939». За американський варіант цього видання авторка здобула премію ім. Барбари Гелд Асоціації славісток США, яка визнала його найкращою працею в галузі жіночих студій за 1988 р., та наукову премію ім. Тетяни й Омеляна Антоновичів за 1989 р. Крім наукової роботи, Богачевська-Хомяк веде велику громадську діяльність серед жіночих організацій. Вона – віце-президент Союзу українок Америки.

Тривалий час наші науковці мали обмежену можливість контактувати з їх зарубіжними колегами. Надзвичайно сприяв становленню контактів часопис «Сучасність». Саме навколо нього гуртувалися українські літератори та вчені, які ставили за мету зберегти й примножити творчі традиції українських наукових організацій, осередків, часописів, які видавалися в Петербурзі, Львові, Києві, Празі, Варшаві та ін., а також, на відміну від заангажованих проросійських наукових інституцій в Україні, довести світові існування протилежного наукового погляду на розвиток України. Саме в «Сучасності» вперше було надруковано в 1964 р. розвідку М. Богачевської-Хомяк про революцію 1848 р. в Східній Галичині. Вона – автор численних наукових статей з історії України, міжнародного жіночого руху, розвідок про студентський рух тощо. В публікації «У пошуках історії України» вчена виклала свої методологічні погляди на процес дослідження історії: «Історія – це віддзеркалення минулого. І опис сучасних зацікавлень. Вона здатна вчити подвійно – інформувати про минуле і заохотити читача зрозуміти не лише минуле, а й думку та світосприймання автора розповіді. На відміну від філософії чи релігії, історія не претендує на подання вичерпної правди чи всієї суті, не бере собі за тему істину, Бога чи досконалість...» (Сучасність, 1990, №11, с.67–75).

У спільній публікації зі своїм чоловіком Ростиславом Хомяком* «Наші шістдесяті» підружжя високо оцінює «Сучасність» як наукове видання.

* Народився у Львові, а виростав у Канаді, де здобув середню й вищу освіту. У США проживає з 1963 р. Журналіст, працює в засобах масової інформації Канади, США, та України протягом 37-ми років. З середини 1994 р. і до кінця 1995 – консультант у Міжнародному медіа-центрі Інтерньюз у Києві. Нині – керівник проекту регіональних семінарів в Україні.

Серед подарованих бібліотеці НАУКМА книжок та журналів – наукова література з історії, філософії, міжнародного жіночого руху, художня. Всього – 840 од. зб. З масивом можна буде працювати в читальних залах бакалаврату та магістеріуму, інформацію про неї буде вміщено на home-page бібліотеки в Internet.

На презентації з вітальним словом виступив президент НАУКМА В. Брюховецький.

Директор бібліотеки Т. Ярошенко наголосила, що у відродженій академії відроджується й бібліотека. Продовжується традиція, започаткована ще Петром Могилою – передача до бібліотеки найцінніших приватних книжкових зібрань. Дари від фізичних осіб, установ та організацій становлять близько 70% сучасного бібліотечного фонду.

Своїми думками про сьогоднішні контакти українських науковців, про важливість надання молоді доступу до великого пласту української науки та культури, що розвивалася поза межами України, поділився Р. Хомяк.

Завідувач кафедри історії професор Ю. Мицик зазначив, що завдяки залученню до читання лекцій відомих дослідників із багатьох країн світу студенти знайомляться з різними науковими школами, різними поглядами на історичні процеси. А спілкування з такими відомими особистостями, як М. Богачевська-Хомяк, допомагає їм у визначенні своїх наукових інтересів.

Пані Марта перебуває в Україні вже рік. У програмі її наукового відрядження – курс лекцій у Києво-Могилянській Академії, ряд важливих досліджень, зокрема закінчено велику працю про діяльність «Союзу українок Америки».

Богачевська відкрила маленьку таємницю: до справи відправки книжок в Україну долучалася вся її родина: дев'яностолітня мама, доньки – Таня Хомяк-Сальві, випускниця дипломатичної школи Флечер університету Тафтс (працює в ООН) і Дора Хомяк, яка організувала Міжнародний медіа-центр в Києві й закінчує магістерську програму Колумбійського університету.

Книжки та журнали, подаровані бібліотеці М. Богачевської-Хомяк, дадуть змогу викладачам і студентам поглибити свої знання з гуманітарних наук, а головне – познайомитися з різними методологічними підходами дослідження процесів розвитку суспільства.

На презентації виступили студенти – голова студентського наукового товариства Олеся Блажєвич та Павло Грицак. Вони подякували за надану можливість користуватися найсучаснішою літературою, а також виданнями попередніх років з історії, яких не мала бібліотека і які стануть у нагоді при опануванні нових курсів зі всесвітньої історії, а також історії України.

Тетяна Ярошенко,
директор наукової
бібліотеки Національного
університету «Києво-
Могилянська Академія»

Творчість О. Гончара очима українських художників

Рис. 1,2,3,4

Чари-комиші. - К: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1975
Дереворити художника Валерія Руденка

Рис. 5,6,7,8

Далекі вогнища. - К.: «Радянський письменник», 1987
Ілюстрації художника Василя Перевальського

1

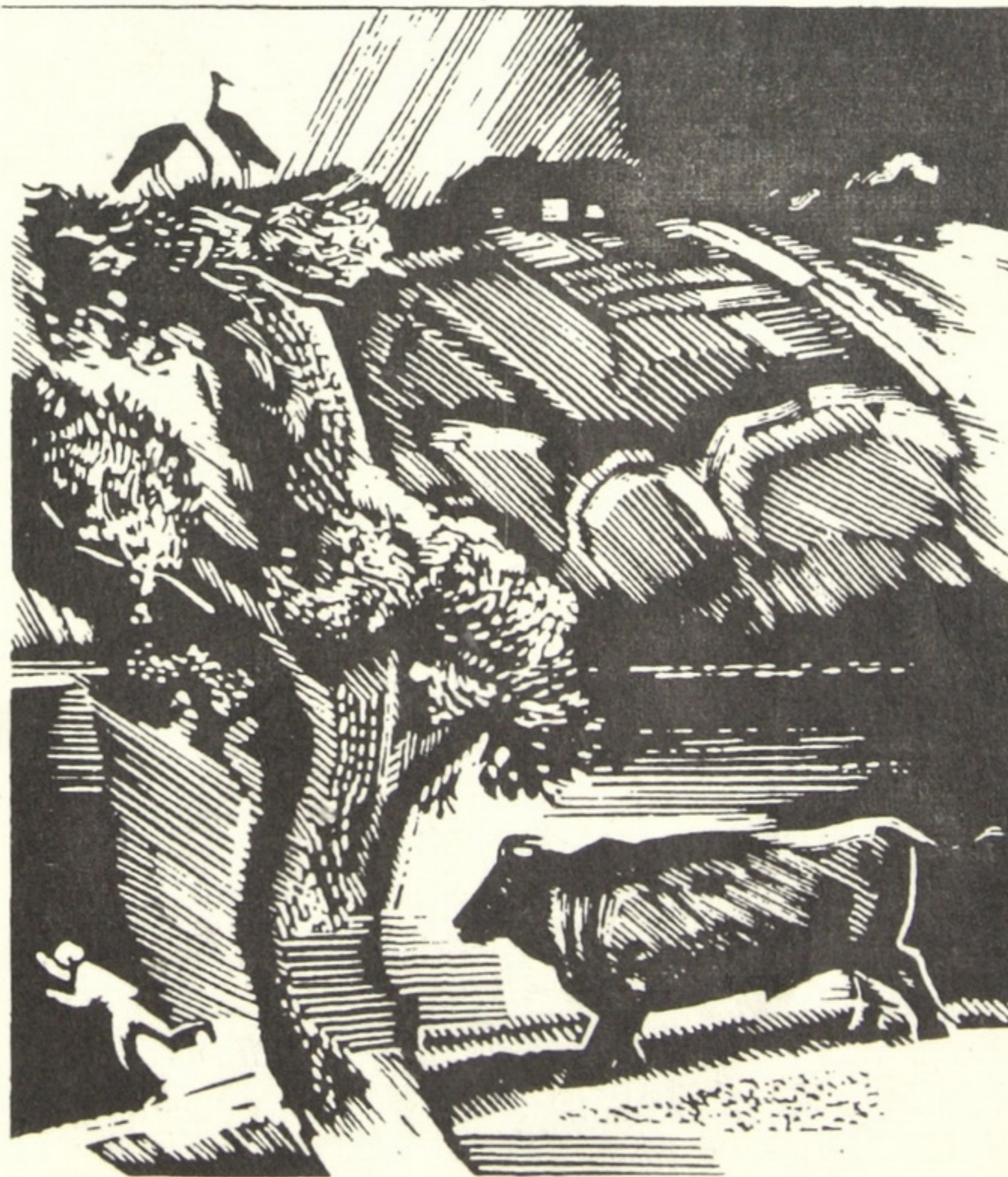
2

3

4

Майстри художнього оформлення книги

